

# **Frontkjemperne fra Agder 1940-45 - Sosial bakgrunn og motiv**

**Av  
Terje Nomeland**

**Masteroppgave i historie**

**Fakultet for arkeologi, historie, kultur – og  
religionsvitenskap**

**Universitetet i Bergen**

**Vår 2008**

## **Forord**

Jeg vil benytte anledningen til å rette en stor takk til min veileder gjennom snart to år, førstelektor Sven Erik Grieg-Smith, for gode tilbakemeldinger og støtte i arbeidet med denne oppgaven. En stor takk også til Johnny Haugen ved Stiftelsen Arkivet for uvurderlig hjelp og råd, svar på utallige e-poster, og for å ha stilt sine tidligere arbeider til disposisjon. Mange takk også til Sigurd Sørli ved HL-senteret for kyndige tips og råd, samt for å ha gitt meg svar på til tider vriene spørsmål. Takk også til Stein Ugelvik Larsen for gode råd, og for å ha gitt meg en hjelpende hånd med statistikkprogrammet SPSS. Jeg vil også takke Astrid Nilsen ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD) for å ha laget to kart, Geir Brenden og Knut Flovik Thoresen for å ha påpekt mangler og feil i opplysninger om enkelte frontkjempere, Morten Strandberg for korrekturlesing, og Christian Watkins for datahjelp.

Bergen, 15. mai 2008.

## **Innhold**

Kapittel 1 – Innledning.....	1
1.1 Presentasjon av emnet og problemstillinger .....	1
1.2 Definisjon og avgrensing.....	3
1.3 Oppgavens struktur.....	4
Kapittel 2 – Forskning, litteratur, metode og kilder.....	6
2.1 Internasjonal forskning.....	6
2.2 Norsk forskning.....	8
2.3 Memoarlitteraturen, historiske dokumentarer og lokalhist.utgivelser.....	11
2.4 Metode.....	13
2.5 Kildene.....	15
Kapittel 3 – Historisk bakgrunn.....	20
3.1 Waffen-SS.....	20
3.2 Rekrutteringen av de frivillige.....	21
3.3 De norske frontkjemperne.....	22
3.4 Nordmenns avdelingstilknytning.....	23
3.5 Nasjonal Samling (NS).....	26
Kapittel 4 – Frontkjemperne fra Agder – Sosial bakgrunn.....	30
4.1 Kapittelets oppbygning og gjennomføring av analysen.....	30
4.2 Verving.....	30
4.3 Vervingstidspunkt.....	32
4.4 Antall frontkjemper og hjemsted/geografisk tilhørighet.....	35
4.5 Antall falne og skadde.....	42
4.6 Alder ved verving.....	45
4.7 Familieforhold.....	49
4.8 Sivilstand.....	53
4.9 NS-medlemskap og tilhørighet til andre partier og organisasjoner.....	54
4.10 Yrke.....	61
4.11 Utdanning.....	63
4.12 Tidligere militær erfaring.....	65
4.13 Strafferettslige forhold.....	69
4.14 Oppsummering.....	72
Kapittel 5 – Frontkjemperne fra Agder – Motiv.....	75
5.1 Kapittelets oppbygning og gjennomføring av analysen.....	75
5.2 Oppgitte motiver.....	75
5.3 Vervingstidspunkt vs motivasjon.....	84
5.4 Avdelingstilknytning vs motivasjon.....	89
5.5 Oppsummering.....	92

Kapittel 6 – NS og frontkjemperne - en komparativ analyse.....	94
6.1 Kapitlets oppbygning og gjennomføring av analysen.....	94
6.2 NS-oppslutning og antall frontkjemper.....	94
6.3 Oppsummering.....	98
 Kapittel 7 – Konklusjon.....	 100
 Kilder.....	 105
Riksarkivet (RA).....	105
Aviser og tidsskrifter.....	112
Upublisert materiale.....	112
Andre kilder.....	112
 Artikler.....	 113
 Litteratur.....	 115
 Vedlegg	
Oversikt over kommunene i Agder-fylkene 1940-1945	
Oversikt over ”kommuneoverganger” i Agder-fylkene fra krigsårene til i dag	
Oversikt over kommunene med kommunenumre	
Kart over NS-oppslutning i Agder-fylkene under okkupasjonen	
NS-tabell over oppslutningen om NS i Agder-fylkene under okkupasjonen	

# Kapittel 1 - Innledning

## 1.1 Presentasjon av emnet og problemstillinger

Tysklands fem år lange okkupasjon av Norge under den andre verdenskrig har satt sine spor i det norske samfunn. Selv om krigshandlingene hadde kort varighet i Norge, fikk nordmenn merke krigen på andre måter. Det ble knapphet på mat og andre livsnødvendige varer, og mange mistet sine nærmeste i motstandskampen. Flere nordmenn gikk av ulike grunner over til fienden. De kanskje mest forhatte av dem var de såkalte frontkjemperne, som meldte seg frivillig til å kjempe på tysk side. Å ikle seg fiendens uniform ble ofte sett på som mannsrollens ypperste landssvik.<sup>1</sup> Reaksjonene var da også meget sterke, og det var en utbredt oppfatning at frontkjemperne skulle få en hard og lang straff. Denne holdningen kom blant annet til uttrykk i august 1945 da 30 000 arbeidere demonstrerte mot det de anså som et for mildt oppgjør.<sup>2</sup> Flere aviser gikk inn for en hard straff, Aftenposten argumenterte til og med for dødsstraff få måneder etter frigjøringen.<sup>3</sup> For Nasjonal Samling (NS) var frontkjemperne viktig som en støtte for deres sak i forhold til tyskerne, og sammen med Hirden<sup>4</sup> ble frontkjemperne sett på som partiets helter. Frivillig fronttjeneste ble sett på som den ultimate innsats og selvpoffrelse i kampen for en ny-ordning av Norge og Europa under tysk ledelse.<sup>5</sup>

Om lag 5000 nordmenn kom i frivillig tysk militærtjeneste utenfor Norges grenser under andre verdenskrig.<sup>6</sup> De kom fra alle kanter av landet, og fra de fleste lag av folket. Fra Agder-fylkene ble det rekruttert relativt få frivillige, og denne undersøkelsen vil ta for seg frontkjemperne fra Agders sosiale bakgrunn og oppgitte motiver for å melde seg til

---

<sup>1</sup> Eriksen, Anne (1995) "Det var noe annet under krigen. 2.verdenskrig i norsk kollektivtradisjon". Pax Forlag A/S. Oslo. s.55.

<sup>2</sup> Brazier, Eirik (2002) "Vi famler så å si i blinde: rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg: 1945-1948". Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo. s.25.

<sup>3</sup> Brazier, Eirik (2004). "Tjeneste for fienden med våpen i hånd", i Dahl, Hans Fredrik/Sørensen, Øystein (red.), "Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945". Oslo. s.118-119.

<sup>4</sup> Hirden var et forsøk på å kopiere tyskernes SA-avdelinger, og ble brukt som et "partipoliti" for å holde orden på NS-møtene. Medlemmene i Hirden brukte brune skjorter og slips, og hadde trekøller som våpen. (Brevig, Hans Olav/Figueiredo, Ivo de. (2002) "Den norske fascismen. Nasjonal Samling 1933-1940." Pax Forlag A/S, Oslo. s.50.)

<sup>5</sup> Sjøstad, Gunnar Sverresson (2006) s.1. "Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig." Hovedoppgave i historie. Universitetet i Bergen.

<sup>6</sup> Det eksakte antall er usikkert, noe som vil bli behandlet i 3.3.

fronttjeneste. Først vil vi redegjøre for deres sosiale bakgrunn, og prøve å finne svar på hvor mange de var, hvem de var, hvor de kom fra, og om de skilte seg fra frontkjemperne fra andre deler av landet. Hvor gamle var de på vervingstidspunktet? Hvilke yrkesgrupper er sterkest representert, og hvordan var utdanningsnivået? Videre vil vi se på deres politiske sympatier. Var de overbeviste nasjonalsosialister? Hvor mange av dem var medlem av NS, og kom fra NS-familier? Ettersom denne studien konsentrerer seg om bakgrunn og motiv vil rettsoppgjøret holdes utenfor her.

I kapittel 5 vil vi ta for oss frontkjempernes motiver for å melde seg til frivillig til tysk militærtjeneste. Hvilke motiver har frontkjemperne fra Agder oppgitt? Motiv blir altså her definert som hvilke årsaker frontkjemperne selv har oppgitt for å melde seg til fronttjeneste på tysk side. Deres reelle motiver kan være noe helt annet enn det de oppga, men her velger vi altså å se på deres oppgitte motiver. Siden det er vanskelig å finne andre kilder enn rettsdokumenter der frontkjemperne oppgir sine valg, vil det være en bortimot umulig oppgave å fastslå deres reelle motiver. Deres oppgitte motiver vil derimot bli drøftet, ved å prøve dem mot andre faktorer, som for eksempel sosial bakgrunn, søknadstidspunkt og hvilken avdeling de tjenestegjorde i.

Gunnar Sverresson Sjøstad har i sin hovedoppgave pekt på at den geografiske fordelingen av frontkjemperne på landsbasis i stor grad sammenfaller med den regionale oppslutningen om NS.<sup>7</sup> Det ville være interessant å se om den samme tendensen finnes i Agder-fylkene. NS hadde liten oppslutning i de to fylkene samlet sett, men i enkelte kommuner var oppslutningen blant de høyeste i landet. Hvordan kom dette til uttrykk gjennom rekruttering av frontkjemperne? Er det en sammenheng mellom NS-oppslutning og antall frontkjemperne i Agder-fylkene? Her kan man velge å se på oppslutning i valg *før* krigen, eller man kan se på antall medlemmer *før og/eller under* krigen. Vi velger å se på antall medlemmer *under* krigen da okkupasjonen endret NS' stilling i Norge radikalt. Fra å være et parti med minimal oppslutning før krigen, opplevde NS en stor tilstrømming av nye medlemmer under okkupasjonen. Antall medlemmer i en kommune kan dermed si mye om hvor godt utbygd partiorganisasjonen var, hvor sterkt partiet stod, og eventuelle

---

<sup>7</sup> Sjøstad (2006) s.94. Mer om NS i 3.5.

politiske og ideologiske strømninger på stedet.

Det er skrevet lite om frontkjemperne fra Agder-fylkene tidligere, og deres sosiale bakgrunn og motiv har heller ikke vært gjenstand for en nærmere undersøkelse.<sup>8</sup> Denne studien vil derfor inngå som et ledd i forskningen om krigen i Agder-fylkene og i Norge. I tillegg vil studien forsøke å gi et mer presist helhetsbilde og en bedre forståelse av de som var villige til å gå i fiendens tjeneste med våpen i hånd.

På tross av at flere tidligere forskningsarbeider har omhandlet frontkjemper, finnes det fortsatt mangler, og denne regionale undersøkelsen vil forhåpentligvis bidra til en bedre og dypere forståelse av frontkjemperfenomenet i Norge under den andre verdenskrig. Dessuten er det å håpe at den kan inngå som et ledd i videre forskning. De to Agder-fylkene har mye til felles, og vi fant det derfor naturlig å inkludere dem begge i denne undersøkelsen.

## 1.2 Definisjon og avgrensning

Ordet *frontkjemper* var et tysk begrep som opprinnelig ble benyttet til minne om dem som hadde kjempet ved fronten under første verdenskrig. Under andre verdenskrig ble det også tatt i bruk i Norge. Begrepet ble benyttet i propagandasammenheng, og også av de frivillige selv.

En *frontkjemper* blir i denne oppgaven definert som en mannlig norsk statsborger som meldte seg frivillig til det tyske militærvesen, og som tjenestegjorde utenfor Norges grenser under den andre verdenskrig. Under denne definisjonen kommer også nordmenn som for eksempel tjenestegjorde i Luftwaffe og den tyske marine. Flertallet av de frivillige

---

<sup>8</sup> Tematikken blir så vidt nevnt i blant annet følgende verk: "Kristiansands historie 1914-1945; i krigens århundre"/ Joh N. Tønnessen (1974), "Flekkefjords historie"/ Olav Arild Abrahamsen (1987), Bjørn Slettan/"En industriby vokser fram – 1850-1950.", tredje bind i "Mandal bys historie", red: Finn-Einar Eliassen (2006), "En by og en bank. Farsunds historie og Farsunds Sparebanks 100 års historie"/Johannes Seland (1947), "Liv i Landvik" utgitt av Landvik historielag (1990), "Okkupasjon 1940-45. Iveland IV"/ Iveland Bygdesogneremnd (2004), "Minner fra krigen. Austad- Lyngdal-Kvås. 1940-1945" (1995) og "Trauste menn ved Svarvarnuten- en undersøkelse av årsakene til den store oppslutningen om Nasjonal Samling i Setesdal i årene 1933-1945" (1999)/ May-Brith Ohman Nielsen. Hovedoppgave. Universitetet i Bergen.

nordmenn var tilknyttet enheter i Waffen-SS og kjempet på Østfronten<sup>9</sup>. De nordmenn som for eksempel tjenestegjorde i SS Vaktbataljon kommer ikke under denne definisjonen, da de oppholdt seg i Norge under tjenesten. Selv om de fleste nok vil betegne en frontkjemper som en som kjempet *ved fronten*, er det nødvendig å også ta med de som tjenestegjorde i avdelinger utenfor Waffen-SS. De meldte seg tross alt også frivillig, og var en del av det tyske militærvesen. Norske kvinner som tjenestegjorde i det tyske Røde Kors som sykepleiere, lotter og felthjelpere, som oftest kalt frontsøstre, er ikke tatt med i undersøkelsen. Flere nordmenn ble dimittert uten å ha vært ved fronten, eller gjorde tjeneste langt unna fronten, men det ekskluderer dem ikke fra denne undersøkelsen. De som meldte seg, men som av ulike grunner ikke ble antatt, er derimot utelatt.

Geografisk er oppgaven begrenset til å undersøke frontkjemperne fra de to Agderfylkene; Aust- og Vest-Agder.<sup>10</sup> Tidsavgrensingen for oppgaven er 1940 – 1945. Det vil også bli trukket linjer bakover i historien, men hovedfokus vil være på tidsrommet for andre verdenskrig i Norge generelt, og perioden fra 12. januar 1941 til 8. mai 1945 spesielt. Selv om nordmenn også lot seg verve før sistnevnte periode, var det hovedsakelig fra 12. januar 1941 og fram til frigjøringen at norske frivillige kjempet på tysk side under andre verdenskrig.<sup>11</sup>

### 1.3 Oppgavens struktur

Denne oppgaven består av syv kapitler, inkludert innledning og konklusjon. I kapittel 2 presenteres tidligere forskning og litteratur. I tillegg blir det redegjort for metode og kildene som ligger til grunn for oppgaven. Kapittel 3 er et bakgrunnskapittel, som kort

---

<sup>9</sup> Med Østfronten menes her følgende områder: Karelen mellom Finland og Sovjetunionen i nord, via Leningrad (St. Petersburg) og dagens Baltikum, sørover mot dagens Hviterussland og Ukraina og ned til Svartehavet. I tillegg kommer områdene øst for Hviterussland og Ukraina mot Moskva, og fjellområdene Kaukasus øst for Svartehavet. Mesteparten av Balkan regnes ikke som en del av Østfronten.

<sup>10</sup> En oversikt over kommunene i de to fylkene finnes som vedlegg bakerst i oppgaven.

<sup>11</sup> I Gingerich, Mark Philip (1991) "Toward a Brotherhood of Arms: Waffen-SS Recruitment of Germanic Volunteers, 1940-1945". Doktoravhandling. University of Wisconsin-Madison. s.88, omtales nordmenn som gikk inn i Waffen-SS i 1940. Sjøstad (2006) s.47, påpeker imidlertid at rekrutteringsrapportene i tyske arkiver fra perioden ikke har med frivillige fra Norge, som kan skyldes at de har blitt ført opp med en annen nasjonalitet. Mislykkede forsøk på tidlig verving er omtalt flere steder i litteraturen, for eksempel i Fjørtoft, Kjell (1993) "Veien til Østfronten. Krigens mange ansikter". Gyldendal Norsk Forlag, Oslo. s.128, og Blindheim, Svein (1977) "Nordmenn under Hitlers fane. Dei norske frontkjemparne". Norges Boklag. s.18 og 143.



behandler Waffen-SS, frontkjemperne generelt og NS. Bakgrunnskapittelet er nødvendig for at man skal kunne forstå funnene som presenteres senere i oppgaven. Deretter følger oppgavens hoveddel i kapittel 4, 5 og 6. Disse kapitlene vil basere seg på det innsamlede kildematerialet, og vil således gi svar på problemstillingene presentert over. På slutten av kapittel 4, 5 og 6 er det en oppsummering. Kapittel 7 er konklusjon.

## Kapittel 2 – Forskning, litteratur, metode og kilder

### 2.1 Internasjonal forskning

Litteraturen om SS er meget omfattende. Forskning som primært retter seg mot Waffen-SS og de frivillige er av mindre omfang. Her vil vi bare gjennomgå et utvalg av litteraturen som foreligger.

Gerald Reitlinger og Robert L. Koehl er blant de mest sentrale forfatterne innen SS-forskningen.<sup>12</sup> De to behandler de frivillige og Waffen-SS i liten grad, men gir en god innføring i SS' historie og er også nyttig for å se de frivillige i et større bilde, i spenningsforholdet mellom Waffen-SS, Allgemeine SS, Wehrmacht og Hitler.<sup>13</sup> Heinz Höhnes *Der Orden unter dem Totenkopf* fra 1967 er først og fremst et verk om historien til Waffen-SS, men gir også en innføring i de frivilliges betydning for organisasjonen, både militært og ideologisk.<sup>14</sup> Harold Skilbreds doktoravhandling *The SS and "Germanic" Fascism during World War 2: The Norwegian Case* fra 1974 er en studie av tysk maktpolitikk i Norge under okkupasjonen. Skilbred analyserer SS-organisasjonenes forsøk på å påvirke tysk politikk i Norge. Avhandlingen er lite referert til i norsk litteratur om frontkjemperne.<sup>15</sup>

Georg H. Steins *The Waffen SS – Hitlers Elite Guard At War* fra 1966 gir en oversikt over oppbyggingen av organisasjonen, samtidig som den tar opp integreringen av de frivillige. Stein prøver å avlive myten om at Waffen-SS var en frivillig flernasjonal hær som skulle redde Europa fra kommunismen, nærmest som en forløper for NATO.<sup>16</sup> Denne

---

<sup>12</sup> Reitlinger, Gerald (1956). "The SS – Alibi of a Nation". London. Koehl, Robert L. (1983) "The Black Corps". The University of Wisconsin Press. En annen bok som kan nevnes er; Gelwick, Robert A. (1971) "Personal policies and procedures of Waffen-SS. Doktoravhandling. University of Nebraska. Den tar for seg personalpolitikken i SS, inkludert organiseringen av de frivillige.

<sup>13</sup> de Figueiredo, Ivo (2001) s.532. "De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre", i Historisk tidsskrift, bind 80, Nr.4. Universitetsforlaget. s. 531-551.

<sup>14</sup> Höhne, Heinz (1967) "Der Orden unter dem Totenkopf: die Geschichte der SS". Bertelsmann. München. Ble også utgitt i engelsk oversettelse med tittelen "The Order of the Death's Head; The Story of Hitler's SS" (1969) Secker & Warburg. London.

<sup>15</sup> Skilbred, Harold (1974). "The SS and "Germanic" Fascism during World War 2: The Norwegian Case". Doktoravhandling. University of California, Berkeley.

<sup>16</sup> Stein, Georg H. (1966). "The Waffen-SS – Hitler's Elite Guard at War, 1939-1945". Ithaca. N.Y Cornell University Press.

myten er levende i mye av den apologetiske litteraturen. Den tyske historikeren Bernd Wegner ga i 1982 ut boka *Hitlers Politische Soldaten, die Waffen-SS 1933-1945*.<sup>17</sup> Forfatteren konsentrerer seg om Waffen-SS' organisatoriske og ideologiske utvikling fram til krigen, mens han skriver lite konkret om de frivillige. Denne studien er viktig for å forstå hvilken organisasjon og forestillingsverden de frivillige knyttet seg til under krigen.<sup>18</sup> Wegner har også publisert flere artikler om Waffen-SS.

Kenneth William Estes' avhandling *A European Anabasis. Western European Volunteers in the German Army and SS 1940-45* fra 1984, behandler både de frivillige i Waffen-SS, og de som inngikk i Wehrmacht. Avhandlingen legger vekt på de frivilliges motivasjon og hvilken betydning de hadde for den tyske krigsmaskinen. Estes nærmest avviser ideologi som motiv, noe som virker for kategorisk ettersom det er vanskelig å vite noe sikkert om de frivilliges motivasjon.<sup>19</sup> I forhold til Stein nedvurderer han den militære betydningen av krigsinnsatsen til de vesteuropeiske frivillige. Mark Philip Gingerichs doktoravhandling *Toward a Brotherhood of Arms: Waffen-SS Recruitment of Germanic Volunteers, 1940-1945* fra 1991 er et av de nyeste verkene innen emnet. Avhandlingen legger vekt på tyskernes rekruttering i de "germanske" land.<sup>20</sup> Forfatteren slår fast at rekrutteringen av "germanske" frivillige ikke kun var et spørsmål om mangel på soldater, men at den må sees på som en del av sentrale ideologiske ambisjoner i SS. Gingerich har basert seg på arkivmateriale fra Tyskland og USA.<sup>21</sup>

Det finnes en rekke utgivelser som tar for seg de frivillige fra de ulike europeiske land. Denne litteraturen er imidlertid for omfattende til at den kan utdypes her. I Nederland og Belgia har det blant annet blitt gitt ut bøker om emnet.<sup>22</sup> Det har også blitt forsket på de

---

<sup>17</sup> Wegner, Bernd (1982) "Hitlers Politische Soldaten. Die Waffen-SS 1933-1945. Studien zu Leitbild, Struktur und Funktion einer Nationalsozialistischen Elite". Paderborn. Er også oversatt til engelsk med tittelen "The Waffen-SS. Organization, Ideology and Function" (1990). Oxford.

<sup>18</sup> de Figueiredo (2001) s.536.

<sup>19</sup> Estes, Kenneth William (1984). "A European Anabasis: Western European Volunteers in the German Army and SS, 1940-1945". Doktoravhandling. University of Maryland.

<sup>20</sup> For en forklaring på begrepet "germanske" se 3.1.

<sup>21</sup> Gingerich, Mark Philip (1991). "Toward a Brotherhood of Arms: Waffen-SS Recruitment of Germanic Volunteers, 1940-1945". Doktoravhandling. University of Wisconsin-Madison.

<sup>22</sup> Benz, W. (1998) "In't Veld De SS en Nederland. Documenten unit SS-Archieven 1935-45", og "Die Bürokratie der Okkupation. Strukturen der Herrschaft und Verwaltung im besetzten Europa". Berlin.

frivillige fra de andre nordiske land. I boka *Under Hagekors og Dannebrog* fra 2004 gjør Bundgård Christensen, Poulsen og Scharff Smith en gjennomgang av de ca. 6000 danske frivilliges bakgrunn, og setter deres innsats inn i en større sammenheng. Studien er meget omfattende, og forfatterne har undersøkt materiale i danske, tyske, tsjekkiske og russiske arkiver. I tillegg til at studien tar opp de frivilliges sosiale bakgrunn behandles også felttoget, ideologi og militær utdanning. Rettsoppgjøret gis mindre oppmerksomhet. De samme forfatterne har også skrevet en artikkel der de sammenligner Den norske Legion og Frikorps Danmark.<sup>23</sup> De danske undersøkelsene bør være et naturlig utgangspunkt for videre forskning, ikke minst i Norge ettersom det da gis mulighet for komparasjon mellom de to landene.

Den svenske litteraturen om de svenske frivillige er lite omfattende, og er heller ikke faghistorisk. Bosse Schön har skrevet to bøker, *Svenskarna som stred för Hitler*, og *Där järnkorsen växar*, om de ca. 200 svenske frivillige. Svakheten ved Schöns bøker er mangelen på kildehenvisninger.<sup>24</sup> Lars Gyllenhaal og Lennart Westberg gir i *Svenskar i krig - 1914-1945* en historisk oversikt over svenske krigsdeltakere fra første verdenskrig fram til og med andre verdenskrig.<sup>25</sup> Delen om de svenske frivillige i Waffen-SS virker svært solid, til tross for at dette ikke er et faghistorisk verk. I Finland har M. Jokipii skrevet om de norske og finske SS-formasjonene, mens Hans Peter Krosby og Georg H. Stein har gjort en studie av hele den finske frivilligbevegelsen.<sup>26</sup>

## 2.2 Norsk forskning

Frontkjempere ble lenge viet forholdsvis liten oppmerksomhet av norske historikere, men

---

<sup>23</sup> Bundgård Christensen, Claus/Poulsen, Niels Bo/Scharff Smith, Peter (2005) "Under Hagekors og Dannebrog – danskerne i Waffen-SS 1940-45. Aschehoug, og "The Danish Volunteers in the Waffen-SS and German Warfare at the Eastern Front" (1999), i Contemporary European History, Vol. 8, Part 1, Month March. Cambridge. Artikkelen heter "Legion Norge. Forskelle og ligheder med de øvrige "germanske" legioner i Waffen SS" (2000), i Historisk Tidsskrift, bind 100, hæfte 2.

<sup>24</sup> Schön, Bosse (1999) "Svenskarna som stred för Hitler; ett historisk reportage". Bokförlaget DN. Stockholm, og "Där järnkorsen växar; ett historisk reportage" (2001). Bokförlaget DN. Stockholm.

<sup>25</sup> Gyllenhaal, Lars/Westberg, Lennart (2006) "Svenskar i krig. 1914-1945". Historiska Media. Lund. Westberg har også skrevet artikkelen "Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941-1945" (1986), i Meddelande XXXXV – XXXXVI- Armémuseum, s.265-311.

<sup>26</sup> Jokipii, M. (1969) "Pantiipataljoona (Pawn Bataljonen). Helsinki. Krosby, Hans Peter/ Stein, Georg H. (1996) "Das finnische Freiwilligen-Bataillon der Waffen-SS. Eine Studium zur SS Diplomatie und zur ausländischen Freiwillige-Bewegung", i Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte.

som vi skal under dette punktet, har dette endret seg de seneste år. Det kan se ut som om forskningen i mindre grad har dreid seg om de som valgte ”den gale siden”. Hvorfor det var slik, er vanskelig å peke på, men noe av grunnen kan være at temaet er ømfintlig, og et ønske om å ”glemme” denne delen av norsk okkupasjonshistorie. I historiske verk er temaet ofte utelatt eller bare nevnt i en bisetning.<sup>27</sup>

Ikke overraskende er frontkjemperne bare så vidt nevnt i det første store verket om krigen i Norge.<sup>28</sup> I det siste flerbindsverket om andre verdenskrig som ble utgitt på 1980-tallet er derimot frontkjemperne viet et kapittel på 18 sider.<sup>29</sup> I *Norsk Krigsleksikon*<sup>30</sup> fra 1995 og i *Norsk Forsvarshistorie*<sup>31</sup> er temaet berørt, men det kommer ikke fram noe nytt. I artikkelen *De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre* gir Ivo de Figueiredo et statusbilde av både den norske og internasjonale forskningen om frontkjemperne, der han konkluderer med at det gjenstår mye forskning omkring dette emnet.<sup>32</sup>

Harald Frøshaug var fengselslege på Ilebu etter krigen. Han gjorde en sosialpsykiatrisk undersøkelse av 343 frontkjemperne som sonet i dette fengselet. Frontkjemperne som sonet på Ilebu var hovedsaklig fra Oslo-området, og utvalget er derfor lite representativt. Frøshaug publiserte to artikler, én i 1947 og én i 1955.<sup>33</sup>

Forskningen om frontkjemperne har stort sett blitt gjort på hovedfag – og masternivå. Ole Andreas Dahls hovedoppgave *Frontkjemperbevegelsen i Norge. Med særlig vekt på Den norske Legion* fra 1972 var den første norske vitenskapelige avhandlingen om frontkjemperne. Første del av oppgaven tar for seg Den norske Legions historie. Oppgavens andre

---

<sup>27</sup> Et eksempel er Bull, Edvard (1985) i ”Nordmenn før oss: norgeshistorie for videregående” Bind 2. Oslo, der frontkjemperne blir nevnt i en oppramsing over antall nordmenn som døde under andre verdenskrig.

<sup>28</sup> Norges Krig 1940-1945 (1947) Bind 1-3. Hovedredaktør: Sverre Steen. Oslo.

<sup>29</sup> Greve, Tim (1995) Verdenskrig, bind 3 (s.157-175), i ”Norge i krig. Fremmedåk og frihetskamp”. Hovedredaktør: Magne Skodvin, 1984-1987. 4. opplag. Oslo/Gjøvik.

<sup>30</sup> Norsk Krigsleksikon 1940-1945 (1995) J.W. Cappelens Forlag. Oslo. s.67-68, 124-125, s. 345, og s. 392)

<sup>31</sup> Skogrand, Kjetil (2004) Alliert i krig og fred, bind 4, 1940-1970. Bergen. (s.137-144) i ”Norsk Forsvarshistorie 900-2000”, bind 1-5, Bergen. 2000-2004.

<sup>32</sup> de Figueiredo, Ivo (2001) ”De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre”, i Historisk tidsskrift, bind 80, Nr.4. Universitetsforlaget. s. 531-551.

<sup>33</sup> Frøshaug, Harald (1947) ”The Young Patriots” i Acta psychiatrica et neurologica, s.556-573, og ”A social-psychiatric examination of young front-combatants” (1955) i Acta psychiatrica et neurological Scandinavica. København. s.443-465.

del tar for seg konfliktene og de motstridende ambisjonene og politiske mål mellom NS og den tyske okkupasjonsmakten.<sup>34</sup>

Svein Blindheims hovedoppgave ”*Frontkjemperbevegelsen*” fra 1974 regnes som standardverket innen forskningen om frontkjemperne. I 1977 ble den også utgitt som bok med tittelen ”*Nordmenn under Hitlers fane – dei norske frontkjemparane*”. Boka har et utvidet kildegrunnlag i forhold til hovedoppgaven. Blindheim gir først en oversikt over avdelinger nordmenn kjempet i før han gjør en analyse av frontkjempernes sosiale bakgrunn. Svakheten ved Blindheims undersøkelse er at hans utvalg er lite, og at han henviser til flere ulike tall; 370, 350, 307, 709 eller 1079, noe som gjør det uoversiktlig.<sup>35</sup>

I 1992 publiserte lege Inger Cecilie Stridsklev en sosialmedisinsk undersøkelse om norske frontkjemper.<sup>36</sup> Tre år senere publiserte hun en ny artikkel om samme emnet.<sup>37</sup> Selv om artiklene fokuserer mest på de helsemessige sidene ved frontinnsatsen, sier de også noe om bakgrunn og motivasjon. Stridsklevs utvalg består av 181 frontkjemper, og er mer representativt enn hos for eksempel Blindheim.<sup>38</sup> Forfatteren har brukt spørreskjema for hente inn opplysninger.

Den første nærstudien av et avgrenset geografisk område var Jan Skjønshjells masteroppgave fra 2005, som tar for seg de frivillige fra Troms. Forfatteren har gjort en analyse av frontkjemperne fra Troms sin sosiale bakgrunn og deres oppgitte motiver for å melde seg frivillig til frontinnsats.<sup>39</sup>

---

<sup>34</sup> Dahl, Ole Andreas (1972) ”Frontkjemperbevegelsen i Norge. Med særlig vekt på Den norske Legion”. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

<sup>35</sup> Blindheim, Svein (1974) ”Frontkjemperbevegelsen”. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo. Blindheim, Svein (1977) ”Nordmenn under Hitlers fane. Dei norske frontkjemparane”. Norges Boklag.

<sup>36</sup> Stridsklev, Inger Cecilie (1992) ”Norske frontkjemper på Østfronten 1941-1945, en sosialmedisinsk etterundersøkelse”, i Norsk Tidsskrift for arbeidermedisin, årgang 13, hefte 6, s.359-368.

<sup>37</sup> Stridsklev, Inger Cecilie (1995) ”Norske frontkjemper 1941 - 1950. 50 år senere. Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold”, i Tidsskrift for den norske Lægeforening, nr.11. s.1379-84.

<sup>38</sup> Stridsklev har blant annet brukt en komplett mannskapsliste fra 1. kompani Pansergrenaderregiment Norge som grunnlag for sin undersøkelse. På lista var det 76 frontkjemper.

<sup>39</sup> Skjønshjell, Jan (2005). ”Frontkjemperne fra Troms - bakgrunn og motivasjon”. Masteroppgave i historie. Universitetet i Tromsø.

I 2005 var det en stor mediedebatt om hvorvidt nordmenn hadde vært involvert i krigsforbrytelser på Østfronten. På bakgrunn av dette besluttet regjeringen å finansiere et forskningsprosjekt om norske frivillige i Waffen-SS. Prosjektet, som foregår i regi av HLSenteret (Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter) i Oslo, har imidlertid lagt til grunn en langt bredere tilnærming enn den opprinnelige debatten skulle tilsi. Målsettingen er således å belyse både bakgrunnen for rekrutteringen av frivillige i Norge, norske pro-tyske miljøers rolle i vervingen, de institusjonelle strukturene vervingen foregikk innenfor, de aktuelle militære avdelingenes operasjonelle rolle, nordmenns eventuelle befatning med krigsforbrytelser og de frivilliges egne motiver og erfaringer. Forskerne Sigurd Sørli, Matthew Kott og Terje Emberland er involvert i dette prosjektet.<sup>40</sup>

Den mest omfattende kvantitative undersøkelsen som er gjort så langt er Gunnar Sverreson Sjøstads hovedoppgave fra 2006 *”Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig”*, som er en studie av nesten 4400 frontkjemper. Forfatteren tar blant annet for seg antall frontkjemper, alder ved verving, geografisk tilhørighet og annen gangs verving. Sjøstad har brukt flere ulike kilder, og han har også lagd sin egen database basert på det innsamlede kildematerialet.

Stein Ugelvik Larsen har i flere år arbeidet med en bok som tar sikte på å tegne et bredt bilde av de norske frontkjemperne. Boka baserer seg på flere ulike kilder, og vil trolig utkomme i løpet av 2008.<sup>41</sup>

### **2.3 Memoarlitteraturen, historiske dokumentarer og lokalhistoriske utgivelser**

Memoarlitteraturen utgjør den største kategorien litteratur som omhandler norske frontkjemper. De fleste har skrevet sine egne beretninger, mens noen har fått hjelp av forfattere. Denne litteraturen er naturlig nok skrevet på egne premisser, og mange prøver å rettferdiggjøre sine valg. De kan også være preget av sinne og bitterhet over rettsoppgjøret etter krigen. På tross av at denne litteraturen inneholder sterkt subjektive framstillinger gir den verdifull førstehåndskunnskap om livet på Østfronten, og ikke minst sier

---

<sup>40</sup> For mer om dette prosjektet se [hlsenteret.no](http://hlsenteret.no)

<sup>41</sup> Ugelvik Larsen, Stein. ”De norske frontkjemperne. Fra Østfronten til straffarbeid”.

den mye om frontkjempernes selvforståelse etter krigen.<sup>42</sup> Også internasjonalt har det blitt gitt ut en mengde bøker av denne typen. De er i stor grad skrevet av amatørhistorikere og journalister.<sup>43</sup> Enkelte avdelinger har fått sine krøniker nedtegnet av SS-veteraner.<sup>44</sup> I tillegg har veteraner fra Waffen-SS selv skrevet memoarer.<sup>45</sup> I de fleste tilfeller er dette ukritiske bøker som bærer preg av en apologetisk holdning. Det har også blitt utgitt flere dokumentarjournalistiske bøker om emnet. Denne type litteratur legger mer vekt på innlevelse enn fakta og riktig kildebruk, men kan likevel brukes i en forskningssituasjon såfremt opplysningene blir sjekket mot andre kilder. Forfattere som Kjell Fjørtoft, Egil Ulateig og Sven T. Arneberg har bidratt til å øke kunnskapen om frontkjemperne gjennom flere bøker i denne kategorien.<sup>46</sup>

For Agders vedkommende foreligger det ikke lokalhistoriske utgivelser som spesifikt tar for seg frontkjemperne. Andre steder i landet har det imidlertid utkommet lokal litteratur om emnet. I 1999 publiserte Randolph Alnæs en artikkel om frontkjemperne fra Kristiansund. Ragnar Øvrelid skrev i 2001 en artikkel om de frivillige fra Gudbrandsdalen, mens Kåre Olav Solhjell har behandlet frontkjemperne fra Hallingdal i to lokalhistoriske utgivelser.<sup>47</sup>

---

<sup>42</sup> Blant bøkene i denne kategorien er Johansen, Per R. (1992) "Frontkjemper". Aschehoug. Oslo. Fagerland, Ståle (1997) "Et navn til låns". Snøfugl, og Halle, Frode (1972) "Fra Finland til Kaukasus. Nordmenn på Østfronten 1941-1945". Dreyers Forlag. Oslo.

<sup>43</sup> F.eks Littlejohn, David (1972) "The Patriotic Traitors. A history of Collaboration in German-occupied Europe, 1940-45". Heinemann. London, og "Foreign Legions of the Third Reich"-serien. (1979-1987). I tillegg kommer forfattere som Hans Neulen, Robin Lumsden og Gordon Williamson.

<sup>44</sup> F.eks Strasser, Peter (2000) "Europäische Freiwillige. Die Geschichte der 5. SS-Panzerdivision Wiking". 5. verbesserte Auflage. Coburg, og Tieke, Wilhelm (1971) "Tragödie um die Treue. Kampf und Untergang des III. (germ) SS-Panzer-Korps". Osnabrück.

<sup>45</sup> F.eks Hausser, Paul (1953) "Waffen-SS im Einsatz". Göttingen og "Soldaten wie andere auch: Der Weg der Waffen-SS". Osnabrück (1966), Steiner, Felix (1973) "Die Freiwilligen der Waffen-SS. Idee unter Opfergang". 5. Auflage. Oldendorf, og "Die Armee der Geächteten" Göttingen (1963).

<sup>46</sup> Kjell Fjørtoft har skrevet "De som tapte krigen" (1995). Gyldendal. Oslo, og "Veien til Østfronten; krigens mange ansikter" (1993). Egil Ulateig har skrevet "Jakten på masseorderne; en dokumentarbok" (2006), Forlaget Reportasje, "Dagbok frå ein rotnorsk nazist" (1987). Samlaget. Oslo. "Veien mot undergangen; historien om de norske frontkjemperne (2002). Forlaget Reportasje, og "Nordmennene på Østfronten; deres egen historie i bilder", sammen med Geir Brenden (2005). Forlaget Reportasje. Sven T. Arneberg har skrevet "Legionærene; nordmenn i skyttergravskrig ved Leningrad 1942-43" (2004). Thorsrud a.s. Lokalhistorisk forlag. Lillehammer, og "Tragedie i Karelen; norske skijegere i den finske fortsettelseskrigen 1941-44". (1993) Grøndal Dreyer. Oslo.

<sup>47</sup> Alnæs, Randolph, (1999) "Frontkjemperne. Kristiansundere på Østfronten og i Finland under den andre verdenskrig", i Årbok for Nordmøre, utgitt av Nordmøre historielag. Øvrelid, Ragnar, (2001) "Frontkjemperne", i Gudbrandsdal krigsminnesamling, årsskrift. Solhjell, Kåre Olav (1995) "Krigsåret i Hallingdal 1940-1945" og "Historia om Hol i Hallingdal på 1900-talet", bind 1-Jernbanen og fjellbygda 1900-1950. (2000).



## 2.4 Metode

For å gjøre en mest mulig korrekt og nøyaktig analyse var det nødvendig å kartlegge antall frontkjempere fra Agder. En liste over frontkjempere fra Agder-fylkene utarbeidet av Stein Ugelvik Larsen og Johnny Haugen<sup>48</sup> ble brukt som et utgangspunkt for den første søknaden om innsyn i landssviksaker. Lista inneholder i alt 128 navn på personer fra Agder. Flere av disse personene manglet landssviksaker, og dermed stod vi igjen med 93 saker. Ved nærmere undersøkelser viste det seg at 15 av disse ikke var frontkjempere slik det er definert i 1.2. Ifølge Sjøstad var det imidlertid 166 frontkjempere fra Agder.<sup>49</sup> Det var derfor åpenbart at det var mangler i Ugelvik Larsen/Haugens liste. Det relativt store spriket mellom denne listas 128 og 166 kan delvis forklares ved at noen har hatt en midlertidig adresse der de vervet seg, og at den adressen har blitt registrert som hjemsted. Enkelte kan også ha arbeidet på stedet de vervet seg. Da Sjøstads kildemateriale er taushetsbelagt var det ikke mulig å få ut navn på disse 166 personene.

Etter å ha gått igjennom de 93 landssviksakene støtte vi på ytterligere navn på personer som muligens kunne være frontkjempere. Det ble blant annet funnet lister over personer som hadde meldt seg. Vi fant også noen personer som helt sikkert var frontkjempere; ”ukjente” frontkjempere stod nemlig tiltalt sammen med frontkjempere vi kjente til fra før. Disse funnene ga grunnlaget for en ny søknad til Riksarkivet. Til sammen har det blitt gjennomgått 213 landssviksaker i forbindelse med denne oppgaven. Også tidsskrifter, aviser og registre fra Frontkjemperkontoret<sup>50</sup> har vært til stor hjelp for å finne navn på frontkjempere.

I denne undersøkelsen har vi prøvd så langt det er mulig å utelate personer som ikke ”tilhører” Agder. Både arbeid og til dels utdanning gjør at folk flytter på seg, og det er ikke

---

<sup>48</sup> Haugen jobber ved Stiftelsen Arkivet i Kristiansand. Doktorgradsavhandlingen han arbeider med har tittelen ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen på Agder 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”.

<sup>49</sup> Sjøstad (2006) s. 91. Forfatteren har et utvalg på 4394 frontkjempere, noe som gjør at man ikke kan se bort fra at det finnes enda flere fra Agder.

<sup>50</sup> Frontkjemperkontoret ble opprettet av NS i mai 1942 for å ivareta frontkjempernes og deres pårørende interesser. Kontoret tok seg også av verving og andre velferdstiltak for de norske frivillige. Frontkjemperkontoret var sterkt delaktig i overtakelsen av de norske jødernes etterlatte eiendeler og eiendom etter deportasjonen av jødene høsten 1942. Frontkjempere fikk blant annet mulighet til å bosette seg i forlatte jødiske hjem. (Sjøstad (2006) s.27-29).

alltid like lett å finne ut om personen tilhører Agder eller ei. Utvelgelsen av frontkjempere fra Agder er basert på skjønn, men det er allikevel et kriterium at personen har mer tilknytning til Agder enn til andre fylker. Vi har valgt å utelate personer som bodde i Agder en kort periode, og av den grunn har blitt oppført med et sted i Agder som hjemsted. Det finnes flere eksempler på personer som flyttet til Sørlandet<sup>51</sup> etter å ha fått en stilling i NS i et av de to fylkene. Disse personene har som oftest ingen tilknytning til Agder utenom sin stilling i NS under krigen, og er av den grunn utelatt fra denne undersøkelsen.

I en studie hvor et stort materiale behandles statistisk, er det nødvendig med en kvantitativ metode. Den enkelte frontkjemper er såkalt enhet, og variablene som har blitt brukt er for eksempel navn, kommune, fødselsdato, vervingstidspunkt, avdeling, tidspunkt for fronttjenesten, yrke og utdanning. På grunn av taushetsplikt er alle navn i masteroppgaven anonymisert. En anonymisering er ikke noe problem, da det er fenomenet frontkjempere man ønsker å studere, og ikke den enkelte frontkjemper.

I denne studien vil komparasjon bli benyttet som metode. Komparasjon er en mye brukt metode i historisk forskning, og den kan brukes på tre forskjellige måter. For det første kan den brukes til å finne det spesielle ved fenomenet. Hvordan skiller vårt fenomen seg fra andre av samme art? Når vi sammenligner kan vi se at det vi mente var selvsagt, ikke var det. Og vice versa, det vi trodde var spesielt, viste seg å være noe fenomenet deler med andre. Metoden kan også brukes til å prøve en forklaring. Da går vi videre og spør – hvilke andre faktorer kan forklare fenomenet? Vi kan da velge den maksimale likhetens metode; da velger vi objekter som er like i alt utenom en avgjørende variabel. Eller vi kan velge den maksimale forskjellens metode; da velger vi objekter som er ulike i alt, unntatt den ene avgjørende variabelen. Til sist kan metoden benyttes til å demonstrere teoriens forklaringskraft, da ved å prøve den på flere parallelle eksempler.<sup>52</sup> Det er viktig å tenke etter hvordan man sammenligner. Man sammenligner jo ikke ”alt” men deler av et

---

<sup>51</sup> I denne oppgaven blir Sørlandet definert som de to Agder-fylkene.

<sup>52</sup> Kjeldstadli, Knut. (1992) ”Komparasjon og byhistorie”, i Heimen nr.1 s.27.

fenomen; noe velger man å ta med, og noe velger man å ikke ta med.<sup>53</sup> Peter Burke framhever at komparasjon er viktig ettersom man da er i stand til å se "what is not there", med andre ord, til å se betydningen av et fravær av et fenomen.<sup>54</sup> Jürgen Kocka mener komparasjon er en metode som gjør at man kan utvide "horisonten".<sup>55</sup>

Denne oppgavens funn vil bli sammenlignet med funn fra andre undersøkelser, i hovedsak Svein Blindheims *Nordmenn under Hitlers fane*, Jan Skjønsvells masteroppgave, Sjøstads hovedoppgave fra 2006, Stridsklevs sosialmedisinske undersøkelser og Harald Frøshaugs sosialpsykiatriske undersøkelser. Også internasjonal forskning vil bli trukket inn. Selv om hovedfokuset vil være det komparative perspektiv i forhold til tidligere undersøkelser, vil det også bli gjort en sammenligning av frontkjempernes sosiale bakgrunn mot befolkningen i Agder. Ved å sammenligne for eksempel yrke, hjemsted og inntekt kan man finne ut om frontkjemperne skilte seg ut i forhold til den gjennomsnittlige innbygger i Agder-fylkene. På grunn av at tidligere undersøkelser har brukt folketellingen fra 1930 som sammenligningsgrunnlag, er den samme folketellingen benyttet i denne undersøkelsen. Ved bruk av folketellingen fra 1946 hadde ikke denne studiens funn vært sammenlignbare med andre undersøkelser.<sup>56</sup>

## 2.5 Kildene

Mange arkiver og dokumenter ble ødelagt mot slutten av krigen, og flere mannskapsoverføringer mellom avdelinger ble aldri registrert. Dessuten gikk tyske avdelinger regelrett i oppløsning i tiden før kapitulasjonen. Det er derfor vanskelig å få en fullstendig oversikt over antall frontkjemper, og hva som skjedde med dem i krigens slutfase. I dag finnes det mye materiale om norske frontkjemper i arkiver i både Tyskland, Tsjekkia, USA og Russland.<sup>57</sup>

---

<sup>53</sup> Kjeldstadli, Knut (1999). "Fortida er ikke hva den engang var; en innføring i historiefaget". Universitetsforlaget. Oslo. s.267.

<sup>54</sup> Burke, Peter (1992). "History and Social Theory". Oxford. s.23.

<sup>55</sup> Kocka, Jürgen (1999). "Asymmetrical historical comparison: The Case of the German Sonderweg", i *History & Theory*, nr.1. s.49.

<sup>56</sup> Unntaket er Johnny Haugen som har benyttet folketellingen fra 1946 i sin rangering over antall NS-oppslutning i Agder-kommunene under okkupasjonen. I denne undersøkelsen er derfor den samme folketellingen benyttet når vi har sett på antall frontkjemper i forhold til folketallet i hver enkelt kommune. Foruten dette unntaket er folketellingen fra 1930 benyttet.

<sup>57</sup> de Figueiredo (2001) s. 17.

Dokumenter fra Landssvikarkivet, som nå ligger under Riksarkivet (RA), er oppgavens hovedkilde. I Landssvikarkivet finnes i prinsippet alle saker som ble etterforsket i forbindelse med rettsoppjøret etter krigen, også henlagte. I arkivet finnes det omtrent 93 000 saker; blant dem 4272 frontkjempersaker.<sup>58</sup> Saksmappene er sortert etter navn. Det finnes mange ulike dokumenter i de enkelte saksmappene. Eksempler er dommer, politiavhør av både vitner og siktede, tiltalebeslutning, beslaglagte brev, søknader om benådning etc. I avhør har de siktede blant annet måttet oppgi personalia, samt redegjøre for hva de foretok seg under krigen. Hvis frontkjemperne også hadde vært medlem i NS og/eller partiets underorganisasjoner, vil det ofte finnes dokumentasjon på dette. I tillegg kommer dåpsattester, utskrift fra strafferegisteret og lignende. I disse kildene ligger det mye informasjon om den enkelte frontkjemper. Det må likevel bemerkes at noen saker er omfattende, mens andre er svært mangelfulle. Noen mapper er bortimot tomme, og i flere mangler viktige dokumenter. På grunn av dette er det blant annet vanskelig å finne informasjon om de frontkjemperne som falt.

I enkelte saksmapper gis det motstridende opplysninger. I et avhør kan for eksempel den siktede ha oppgitt at han meldte seg i juni 1941, mens han i et annet kan hevde at han meldte seg i oktober 1941. Det kan være vanskelig å avgjøre hvilken opplysning som er mest troverdig. Der det har vært mulig, er det sjekket mot andre kilder. Bortsett fra noen få tilfeller finnes det ikke dokumentasjon fra NS og Waffen-SS som sier noe om når vedkommende meldte seg, hvilken avdeling han tilhørte, når han tjenestegjorde og så videre, i landssviksakene. I analysen senere i oppgaven er derfor opplysningene som er brukt i stor grad basert på hva frontkjemperne selv har oppgitt. Disse opplysningene er derfor preget av en viss grad av usikkerhet. Hvilke opplysninger som er mest troverdige er i stor grad basert på skjønn, men som et utgangspunkt er det trolig mest riktig å si at jo tidligere det er i etterforskningsfasen, jo mer troverdige er opplysningene som frontkjemperne gir.

Dokumenter fra Landssvikarkivet gir en del utfordringer når man skal bruke dem som kilder. Den tiltalte i en rettssak vil være opptatt av å stille seg selv, og sine handlinger i et best mulig lys. Tiltalte vil være interessert i å bli frikjent, subsidiært å få en mildest mulig

---

<sup>58</sup> Brazier (2004) s. 120. I dette tallet er også blant andre frontsostre og SS Vaktbataljon-soldater inkludert.

straff. Den tiltalte vil kanskje holde tilbake opplysninger som vil virke skjerpene, mens han vil overdrive betydningen av alt som kan virke formildende. Frontkjemperne stod tross alt tiltalt for landsforræderi og risikerte i verste fall dødsstraff.<sup>59</sup> Blindheim påpeker at de tiltalte også kan være opptatte av å presentere en versjon av fortida som de kan stå inne for, og at behovet for selvrespekt kan være tilstede hos enkelte.<sup>60</sup> Frontkjemperne utviklet en forsvarsteknikk der de fant fram de gode argumentene som tjente deres sak. I mange tilfeller vil altså oppleve at de tiltalte ikke oppgir hva de mener selv, men hva som gagnar dem best.<sup>61</sup> Vi må heller ikke glemme at frontkjemperne hadde ulike intellektuelle forutsetninger. Noen var ressurssterke og snakket godt for seg, mens andre var mer innadvendte og lite meddelsomme. Dette må man ta hensyn til når man vurderer de tiltaltes uttalelser.

Stein Ugelvik Larsen og Johnny Haugens liste over frontkjemper fra Agder er allerede nevnt i 2.4. Lista inneholder i alt 128 navn på personer fra Agder, og gir i tillegg informasjon om fødselsdato, yrke, hjemkommune, eventuelt medlemsnummer i NS, eventuelt dødsdato, og enkelte andre opplysninger.

Ulike registre og arkivmateriale etter Frontkjemperkontoret finnes på Riksarkivet, og noen av disse er benyttet som kilder i denne oppgaven. Det viktigste er Frontkjemperregisteret, som er et register med kartotekkort over norske frontkjemper. Med unntak av noen få opplysninger, som trolig har blitt påført etter kapitulasjonen, er kartoteket bare ajourført fram til og med 20. oktober 1943. I følge Riksarkivets egen håndbok fra 1992 inneholder Frontkjemperregisteret omtrent 4500 navn. Sjøstad har derimot funnet ut at dette tallet ikke stemmer. Han kom fram til at registeret inneholder opplysninger om 3750 personer, hvorav 3300 oppfyller hans, og også denne oppgavens definisjon.<sup>62</sup> Riksarkivets feilaktige tall kan skyldes at en og samme person er registrert flere ganger, og at pårørende i enkelte tilfeller var ført på egne kort. Opplysningene fra Frontkjemper-

---

<sup>59</sup> Her er det viktig å presisere at ingen norske frontkjemper ble idømt dødsstraff kun med begrunnelse i fronttjeneste. Mer alvorlige forhold måtte være tilstede for at dødsstraff skulle bli idømt, som for eksempel angiveri, tortur eller lignende (Brazier (2002) s.21).

<sup>60</sup> Blindheim (1977) s. 188.

<sup>61</sup> Blindheim (1977) s. 179.

<sup>62</sup> Sjøstad (2006) s.9.

registeret er av svært ulik kvalitet. Noen kort har mange opplysninger, andre svært få. I beste fall inneholder kortene opplysninger om navn, fødselsdato, adresse, vervings – og eventuelt dimisjonsdato, avdeling, feltpostnummer, tjenestegrad, diverse støtte og bidrag fra Frontkjemperkontoret, medlemskap i NS, og av og til andre personlige opplysninger. Opplysningene herfra er i noen tilfeller motstridende i forhold til andre kilder, og det er i så måte en kildekritisk utfordring. Andre nyttige kilder fra arkivene etter Frontkjemperkontoret har vært lister over dimitterte frontkjemper og avdelingslister, som ble funnet i Frontkjemperkontorets saksarkiv.<sup>63</sup>

Å gjøre intervju er en krevende prosess både tids- og ressursmessig. Derfor har vi valgt å ikke gjennomføre intervjuer selv. Doktorgradsstipendiat Johnny Haugen har derimot gitt tillatelse til å bruke intervjuer han har gjort med frontkjemper fra Agder. Disse intervjuene er brukt som et supplement og som en kontroll mot opplysninger fra andre kilder. Fordelene ved bruk av intervju er mange, men det er også viktig å være klar over de problemene man kan støte på ved bruken av denne metoden. Vi må blant annet være klar over at informantene kan gi svar som han regner med at intervjueren vil ha.<sup>64</sup> Informantenes hukommelse kan dessuten være mangelfull; de kan ha glemte noe, mens de kan ha fortrengt noe annet. Holdninger i fortid kan være vanskelig å få fram; informantene kan feil-erindre, de kan justere sine holdninger etter dagens normer, eller forestillingen om fortida kan være farget av senere erfaring.<sup>65</sup> Andre verdenskrig ligger langt tilbake i tid, og det er klart at frontkjempernes hukommelse mest sannsynlig er vesentlig svekket i løpet av så lang tid. Det faktum at de valgte feil side under krigen kan føre til at de velger å se bort fra enkelte ting, for eksempel om motivene for å melde seg til tjeneste.

Baardseth/Brunæs-lista inneholder navn på omtrent 5000 antatte frontkjemper, og har diverse tilleggsopplysninger. Lista er utarbeidet av to tidligere frontkjemper. Det er ikke uproblematisk å bruke en kilde som er utarbeidet av personer som selv var en del av fenomenet som undersøkes. Når den i tillegg er belemret med mange feil, er denne kilden utelukkende benyttet til å finne navn på mulige frontkjemper fra Agder. Navnene ble så

---

<sup>63</sup> PA 759 NS Generalsekretariat, serie Jb, saksarkiv 0087.

<sup>64</sup> Kjeldstadli (1999) s. 195-196.

<sup>65</sup> Kjeldstadli (1999) s. 196.

sjekket mot andre kilder, hovedsakelig Landssvikarkivet.

Johnny Haugens arbeider har vært en viktig kilde i forbindelse med denne oppgaven. Oversikter over NS-oppslutning og lignende har vært til stor hjelp i den komparative analysen i kapittel 6. Haugens register over NS-medlemmer har gitt oss muligheten til å etterprøve opplysninger fra Landssvikarkivet, samt gi oss informasjon som ikke fantes i landssvikssakene. Hans artikkel om Finsland har også vært nyttig.<sup>66</sup>

*”Liste nr.1-1940-45 - Liste over personer som er mistenkt for grovere arter av landssvik”* er blitt benyttet som kilde. Denne lista ble utarbeidet av Politidirektoratet i mai 1945 og er en liste over personer som er mistenkt for landssvik av en alvorlig karakter. Lista er utarbeidet på grunnlag av mistanke, og må derfor brukes med varsomhet. I forbindelse med denne oppgaven er den benyttet til å lete fram mulige frontkjempere fra Agder, for deretter å søke om innsyn i vedkommendes landssviksak. Det viste seg at flere personer som står oppført som frontkjempere i Liste nr.1, ikke var frontkjempere. På lista er det oppført navn på personen, hjemsted, hvilke(n) forbrytelse(r) vedkommende er mistenkt for, og i noen tilfeller stilling/yrke.

I tillegg til Landssvikarkivet, Ugelvik Larsen/Haugens liste over frontkjempere, arkiv etter Frontkjemperkontoret, Baardseth/Brunæs-lista, intervjuer, Liste nr.1 og Haugens arbeider, har vi benyttet ulike aviser og tidsskrifter. Avisartikler har blant annet vært nyttige i den hensikt å finne navn på falske frontkjempere.

---

<sup>66</sup> ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen på Agder 1940-1945 – en komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”. Upublisert doktoravhandling, og ”Finsland og krigen”. Upublisert artikkel.

## Kapittel 3 – Historisk bakgrunn

### 3.1 Waffen-SS

*”I krig som i teatret er den beste plassen helt forrest”*<sup>67</sup>

Organisasjonen SS (Schutzstaffel) ble opprettet i 1925 som en livgarde for Hitler og andre ledere i Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP). Etter hvert ble både sikkerhetspolitiet og sikkerhetstjenesten integrert i organisasjonen, og på slutten av 1930-årene ble det også opprettet rene militære avdelinger. Waffen-SS var den militære delen av SS; uttrykket Waffen-SS ble imidlertid ikke tatt i bruk før i 1939. Under ledelse av Heinrich Himmler vokste Waffen-SS til en sterk organisasjon. Samtidig som Waffen-SS var en integrert del av SS, var frontavdelingene operasjonelt underlagt Wehrmacht i krig.<sup>68</sup> Siden Wehrmacht hadde førsteprioritet når det gjaldt unge tyske menn, ble Himmler tvunget til å lete utenlands etter gode soldat-emner. Løsningen ble rekruttering av frivillige, først og fremst fra de tysk-okkuperte land.<sup>69</sup> Bak vervingen av utenlandske frivillige lå det også ideologiske og maktpolitiske motiver. Hver ”germanske” frivillig ble av SS sett på som en mulig kilde til SS-innflytelse i de ”germanske” land, samt som en hjelp til reetablering av det stortyske rike. Waffen-SS fikk stor betydning for Tysklands krigføring, spesielt under felttoget mot Sovjetunionen.<sup>70</sup>

Soldatene i Waffen-SS skulle være en rasemessig og ideologisk elite, og kravene for opptakelse i SS’ væpnede gren var høye. Det ble blant annet satt krav til alder, høyde og fysisk skikkethet. Opptakskravene varierte avhengig av avdeling og tidspunkt.<sup>71</sup> I løpet av krigen vokste Waffen-SS seg til den største grenen i SS. Organisasjonen var blitt en viktig del av Tysklands krigsmaskin, og det er antatt at ca. 1 million mann hadde

---

<sup>67</sup> Ulateig (2002) s.29. Sitatet er et ”motto” som ble brukt i Waffen-SS.

<sup>68</sup> Gingerich (1991) s.14-15.

<sup>69</sup> Stein (1966) s.144.

<sup>70</sup> Gingerich (1991) s.60-61.

<sup>71</sup> Gingerich (1991) s.55.



tjenestegjort i Waffen-SS i løpet av krigen.<sup>72</sup> Ca. 500 000 utenlandske frivillige tjenestegjorde i organisasjonen under krigen, av disse var ca. 125 000 fra vesteuropeiske land.<sup>73</sup> Til sammen falt ca. 300 000 Waffen-SS-soldater, og et stort antall ble alvorlig såret.<sup>74</sup>

Tyskerne var opptatt av å få så mange såkalte ”germanske” frivillige som mulig. ”Germanske” omfattet folk fra nordvest-Europa, spesielt land som Norge, Sverige, Danmark, Nederland og fra den flamsktalende delen av Belgia. Før Operasjon Barbarossa<sup>75</sup> var rekrutteringen ingen suksess med tanke på antall ”germanske” soldater. Før felttoget mot øst bestod Divisjon Wiking av 19 377 menn, men bare 1142 av dem var ”germanske” frivillige.<sup>76</sup> Etter angrepet på Sovjetunionen natt til 22. juli 1941, skjøt imidlertid rekrutteringen fart i de tysk-okkuperte landene, også Norge. Ikke-tyskere var omtrent fraværende i Waffen-SS i begynnelsen av krigen, i 1945 var ikke-tyskere i flertall. Av 38 SS-divisjoner som eksisterte i 1945 hadde ingen *bare* tyskere i sine rekker, og 19 av dem bestod hovedsakelig av utenlandske frivillige.<sup>77</sup> Foruten vanlig militær strid var også Waffen-SS involvert i partisankrig og likvidasjon av jøder. Under Nürnberg-prosessen ble Waffen-SS kriminalisert som organisasjon.<sup>78</sup>

### 3.2 Rekrutteringen av de frivillige

”Uvergerlig blir vi deklassert som nasjon hvis vi ikke selv er med og med våben i hånd våger noget, når Europas og Norges skjebne avgjøres under stålhjelmen”<sup>79</sup>, sa Vidkun Quisling i en radiotale 12. januar 1941, og oppfordret samtidig nordmenn til å melde seg til Regiment Nordland.<sup>80</sup> Dette ble starten på den norske rekrutteringen av frivillige.<sup>81</sup> Etter at Forsvarsdepartementet ble nedlagt høsten 1940, mente Quisling at Norges eneste mulighet til å reetablere et selvstendig norsk forsvar, var gjennom norsk frivillighet i tysk

---

<sup>72</sup> Gingerich (1991) s.13.

<sup>73</sup> Stein (1966) s. 138-139. Ca. 50 000 fra Nederland, ca. 40 000 fra Belgia, ca. 20 000 fra Frankrike, ca. 6000 fra Danmark, ca. 6000 fra Norge, ca. 1000 fra Finland, og ca. 1200 fra andre land som for eksempel Sveits, Sverige og Luxembourg.

<sup>74</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.445.

<sup>75</sup> Kodenavnet på Tysklands angrep på Sovjetunionen natt til 22. juni 1941.

<sup>76</sup> En divisjon består av 10-20 000 mann.

<sup>77</sup> Stein (1966) s.137.

<sup>78</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.445.

<sup>79</sup> Ulateig (2002) s.69.

<sup>80</sup> Et regiment består av 2-6000 mann.

<sup>81</sup> Blindheim (1977) s.23.

tjeneste. Innsatsen fra de frivillige ville styrke Norges stilling i Europa, samtidig som det ville øke sjansen for norsk selvstendighet etter krigen, mente den norske Føreren. Landets framtid sto på spill om man ikke ytet nok for tyskerne, argumenterte Quisling. Selv om Quisling fortalte det norske folk at rekrutteringen av frivillige nordmenn var et norsk initiativ, var det i virkeligheten tyskerne som tok initiativet til en norsk frontkjemperbevegelse. Tyskerne hadde behov for soldater, og de brukte Quisling som et middel til å få støtte for sin verving av nordmenn til fronttjeneste.<sup>82</sup>

### 3.3 De norske frontkjemperne

Det eksakte antall norske frontkjemper er usikkert. Magne Skodvin og Ole Andreas Dahl regner med ca. 5000 frontkjemper, mens Svein Blindheim opererer med et antall på 7000.<sup>83</sup> Antall falne nordmenn er også usikkert. Tall på mellom 900 og 1000 har festet seg i litteraturen, men disse tallene har av Gunnar Sverresson Sjøstad blitt tilbakevist som for høye. Han oppgir et minimumstall på 781 falne.<sup>84</sup> Vi må også regne med at noen unnegikk straffeforfølgelse, og at ikke alle falne er registrert. Ivo de Figueiredo anslår derfor antallet til omtrent 6000.<sup>85</sup> Gunnar Sverresson Sjøstad opererer med 4394 sikre frontkjemper, og han anslår at det riktige antallet ligger et sted mellom 4500 og 5000.<sup>86</sup> Sjøstad peker på at tidligere forskningsarbeider har vært unøyaktige, og at de til dels har basert anslaget på antall frontkjemper på skjønn. Han peker også på at flere har brukt en mer omfattende definisjon av begrepet *frontkjemper*. I tillegg skriver han at annen gangs verving kan ha blitt registrert som nyverving.

Det hersker altså noe usikkerhet omkring hvor mange nordmenn som gjorde fronttjeneste i tysk uniform. Usikkerheten kan til dels forklares ved ulike definisjoner. Både Blindheim og de Figueiredo har inkludert sykepleiere, lotter, felthjelpere, samt nordmenn som tjenestegjorde i SS Vaktbataljon, i sine anslag. I likhet med Sjøstad velger vi å se bort fra disse gruppene i denne undersøkelsen. Sjøstads undersøkelse er den mest omfattende og grun-

---

<sup>82</sup> O.A. Dahl (1972) s. 13-16.

<sup>83</sup> Skodvin, Magne (1962), i "Historisk innleiing til landssviksoppgjøret", i "Om landssviksoppgjøret". Justisdepartementet. Gjøvik. s.20, O.A. Dahl (1972) s.9, og Blindheim (1977) s.7.

<sup>84</sup> I minneboka "De falt for Norge" utgitt av Frontkjemperkontoret (Oslo) i februar 1945 er det registrert 709 falne, men det falt flere etter dette.

<sup>85</sup> de Figueiredo (2001) s. 531.

<sup>86</sup> Sjøstad (2006) s.62.

dige innen emnet, og vi velger derfor å bruke hans antall på mellom 4500 og 5000 videre i denne oppgaven. Antall nordmenn som meldte seg til tysk tjeneste er også usikkert. Blindheim anslår ca. 15 000, men dette tallet er basert på en lite etterrettelig kilde. Trolig er dette tallet atskillig lavere. Flere av dem som meldte seg, ble avvist. Noen tilfredsstilte ikke de strenge fysiske kravene eller var uønsket på grunn av kriminelle forhold. NS holdt også flere tilbake da de var interessert i ha dyktige folk i stillinger hjemme i Norge.<sup>87</sup>

Oslo hadde den klart største andelen frontkjemperne. 22,55 % av de norske frivillige kom fra dette fylket, altså nesten en fjerdedel. Akershus, Østfold og Hedmark hadde også en relativt stor andel. Fra Hordaland kom de fleste fra Bergen<sup>88</sup>, mens Trondheim var kjerneområde i Sør-Trøndelag. Frontkjemperne fra Rogaland hørte for det meste hjemme i Stavanger. Sogn og Fjordane hadde den desidert minste andelen frontkjemperne; 0,02 % og 22 frontkjemperne.<sup>89</sup> Ifølge Sjøstad kom det 89 frontkjemperne fra Vest-Agder, og 77 fra Aust-Agder, til sammen 166. På landsbasis er dette i det nederste sjikt, både i absolutte tall og hvis man ser på den prosentvise andelen av befolkningen.<sup>90</sup>

Frontkjemperbevegelsen var i all hovedsak et østlandsfenomen, med en forgreining til Trøndelag. Sørlandet, Vestlandet og Nord-Norge hadde en relativt lav andel frivillige.<sup>91</sup> Sjøstads undersøkelse viste at den geografiske fordelingen av frontkjemperne stort sett faller sammen med den regionale oppslutningen om NS.<sup>92</sup>

### 3.4 Nordmenns avdelingstilknytning

I september 1940 ble Divisjon Wiking opprettet. Avdelingen skulle i tillegg til tysk personell bestå av ”germanske” frivillige, og fra 13. januar 1941 kunne nordmenn søke om

---

<sup>87</sup> Blindheim (1977) s.200.

<sup>88</sup> Bergen var eget fylke på denne tiden.

<sup>89</sup> Sjøstad (2006) s.92-93.

<sup>90</sup> Sjøstad (2006) s.92. I Aust-Agder var 0,10 % av befolkningen frontkjemperne, mens tilsvarende tall i Vest-Agder var 0,11 %. Lavest har Sogn og Fjordane med 0,02 %, så følger Troms med 0,05 %, Nordland med 0,06 % og Møre og Romsdal med 0,08 %. I absolutte tall har Sogn og Fjordane færrest; 22. Deretter følger Troms med 46, Finnmark med 65, Aust-Agder 77 og Vest-Agder med 89 frontkjemperne.

<sup>91</sup> Sjøstad (2006) s.93.

<sup>92</sup> Sjøstad (2006) s.94. Mer om NS' kjerneområder i 3.5.

opptak i Regiment Nordland, som var et av regimentene i den nyopprettede divisjonen. Vervepropagandaen omtalte kun Nordland, men i realiteten ble de norske frivillige fordelt på de ulike enhetene i Divisjon Wiking. Flest nordmenn var det i Nordland og Germania, men det var også nordmenn som tjenestegjorde i Westland. Opptakskravene var høye. De frivillige skulle være av arisk avstamning og være mellom 17 og 23 år, unntaksvis opp til 25 år. I tillegg skulle de være ”åndelig og legemlig utrustet i samsvar med særvedtektene i SS”, som det het i verveannonsene. De fleste nordmenn som tjenestegjorde i Wiking meldte seg før angrepet på Sovjetunionen. Etter at felttoget mot øst var i gang, ble de fleste rekruttene overført til andre avdelinger. Regiment Nordland ble oppløst i mai 1943. Mange nordmenn ble dimittert, mens andre fortsatte tjenesten, enten i andre avdelinger, eller i andre enheter i Wiking. Divisjonen overga seg til amerikanske styrker i Wien i mai 1945.<sup>93</sup> Det eksakte antall nordmenn som tjenestegjorde i Wiking er usikkert, men det er antatt at ca. 800-1000 nordmenn tjenestegjorde i Regiment Nordland.<sup>94</sup>

*”Der Führer har oppfylt det norske folks ønske og samtykket i øieblikkelig opsetning av en ”Norske Legion”.*<sup>95</sup>

Den norske Legion ble lansert i juni 1941 og var ment å være en egen norsk avdeling med kun norske soldater og norsk befal. I tillegg skulle avdelingen ha norske uniformer og norsk som kommandospråk. Legionen skulle være et nasjonalt uavhengig bidrag, men rundt årsskiftet 1941/42 hadde de blitt integrert som komponenter i Waffen-SS.<sup>96</sup> Opptakskravene i Den norske Legion var de samme som den vanlige tyske standarden benyttet i Wehrmacht. Det betød mildere fysiske og rasemessige krav enn i SS, noe som ga frivillige som ikke ble funnet verdig tjeneste i Wiking, en mulighet til å bli godkjent som legionærer. Kravene til opptakelse varierte avhengig av flere ulike faktorer, og vilkårene var definitivt ikke like, slik som Blindheim hevder.<sup>97</sup> Legionen skulle etter planen settes inn i Finland, men legionærene ble i stedet sendt til Leningrad.<sup>98</sup> Kontraktstiden på seks

---

<sup>93</sup> Sjøstad (2006) s.30-31.

<sup>94</sup> O.A. Dahl (1972) s. 17.

<sup>95</sup> Skjønsvoll (2005) s.64, gjengitt fra Fritt Folk 30. juni 1941.

<sup>96</sup> Gingerich (1991) s.185-186.

<sup>97</sup> Blindheim (1977) s.38.

<sup>98</sup> O.A. Dahl (1972).s.22.

måneder ble sjelden overholdt, og dette, sammen med flere andre løftebrudd, førte til at misnøyen blant legionærene etter hvert ble meget sterk. I begynnelsen av 1943 nektet de fleste legionærene å fornye kontraktene. Etter omtrent ett års frontinnsats ble legionen trukket ut og oppløst i mai 1943.<sup>99</sup> Antall nordmenn som kjempet i denne avdelingen er usikkert. I januar 1942 hadde antall frivillige kommet opp i 1218.<sup>100</sup> Tidligere har det blitt hevdet at til sammen ca. 2000 nordmenn tjenestegjorde i Den norske Legion.<sup>101</sup>

Skiløperkompaniet ble dannet i august 1942, og ble sendt til Finland i mars 1943 for å hjelpe finnene i deres kamp mot Sovjetunionen. Kompaniet ble utvidet til en bataljon kalt SS-Skijegerbataljon Norge høsten 1943. Skijegerbataljonen ble satt inn i Finland i januar 1944, og forble der helt til tyskerne trakk seg ut i september 1944. Skijegerbataljonen trakk seg ut gjennom Nord-Norge. De fleste soldatene ble spredt i tyske politi- og SS-avdelinger og fortsatte tjenesten i Norge helt til frigjøringa.<sup>102</sup> Ca. 700 mann kjempet i de to skijegerformasjonene.<sup>103</sup>

Pansergrenaderregiment Norge, vanligvis kalt Regiment Norge, ble opprettet våren 1943, og utgjorde sammen med Regiment Danmark en ny divisjon, Divisjon Nordland. Regimentet tok opp mange frontkjempere som tidligere hadde kjempet i Den norske Legion og Divisjon Wiking. I tillegg til danske og norske frivillige bestod avdelingen av tyskere, og tyskattede rumenere og ungarere.<sup>104</sup> Regiment Norge ble med helt til sluttkampene om Berlin i april/mai 1945. Ca. 1000 nordmenn tjenestegjorde i denne avdelingen.<sup>105</sup>

Det ble dannet fire politikompanier etter forslag fra Jonas Lie<sup>106</sup>. 1. politikompani ble underlagt Den norske Legion på Leningradfronten fra oktober 1942 til april 1943.

---

<sup>99</sup> O.A. Dahl (1972) s. 50-51.

<sup>100</sup> Gingerich (1991) s.188-89.

<sup>101</sup> O.A. Dahl (1972) s.17.

<sup>102</sup> Sjøstad (2006) s.37-38.

<sup>103</sup> O.A. Dahl (1972) s. 17-18.

<sup>104</sup> Sjøstad (2006) s.34-36.

<sup>105</sup> Gogstad, Anders Chr./Grimnes, Ole Kr./Rødland, Kjartan (2005) "Der veiene skiltes; hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?". Eide Forlag, Bergen. s.88.

<sup>106</sup> Lie var politiminister i Quislings regjering, og var en av de mest sentrale personene i NS. Han kjempet mot tyskerne under felttoget, men var under krigen i tysk tjeneste, både på Østfronten og i Jugoslavia. (Skogrand (2004) s.147).

2. politikompani var på plass i Finland i september 1943, og forble der til mai 1944. 3. politikompani ble opprettet våren 1944, og ble satt inn i Finland i august samme år. Etter den finske våpenstillstanden i september 1944, marsjerte kompaniet sammen med Ski-jegerbataljonen nordover ut av Finland til de skilte lag i Skibotn i Troms. Det fjerde og siste politikompaniet ble lansert i slutten av mars 1945, men på grunn av frigjøringa kom kompaniet aldri i tjeneste.<sup>107</sup> Ca. 350 nordmenn tjenestegjorde i politikompaniene.<sup>108</sup>

Ca. 60 nordmenn tjenestegjorde i SS-Röntgensturmbann, som utførte røntgenundersøkelser i kampen mot tuberkulose. Nordmenn deltok også i forskjellige andre avdelinger i Waffen-SS, blant annet som krigskorrespondenter. Flere var også i det regulære Wehrmacht. I underkant av 300 nordmenn tjenestegjorde i Kriegsmarine, i overkant av 50 var i det tyske luftvåpen (Luftwaffe), mens antallet norske frivillige i den tyske hær neppe var tosifret.<sup>109</sup>

### **3.5 Nasjonal Samling (NS)**

Så langt i dette kapittelet har vi sett på Waffen-SS og de norske frontkjemperne generelt. For å forstå kapittel 6 er det også nødvendig å kort gjøre rede for NS' historie, politikk, hvor stor oppslutningen om partiet var i ulike deler av landet, og hvor sterkt partiet stod i Agder-fylkene.

Nasjonal Samling (NS) ble stiftet 17. mai 1933 og ble under dets 12 år lange eksistens ledet av fører Vidkun Quisling. Partiet stilte lister til valg for første gang ved stortingsvalget i 1933. NS oppnådde bare 27 000 stemmer; litt i overkant av 2 %, og ingen representanter på Stortinget.<sup>110</sup> Heller ikke stortingsvalget i 1936 og kommunevalget ett år senere ble noen suksess. På grunn av det elendige valget i 1937 forstod ledelsen i partiet at målet om masseopplutning måtte oppgis, og partiet nå måtte finne andre måter å legitimere seg på. Svaret ble å gå fra å betrakte seg selv som et masseparti, til å se på seg selv

---

<sup>107</sup> Sjøstad (2006) s.39-40.

<sup>108</sup> O.A. Dahl (1972) s.17-18.

<sup>109</sup> Sjøstad (2006) s.40-43.

<sup>110</sup> Dahl, Hans Fredrik/Hagtvet, Bernt/Hjeltnes, Guri (1982) "Den norske nasjonalsosialismen – Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder". Pax Forlag. Oslo. s.62.

som et eliteparti.<sup>111</sup> I 1936/37 gikk mange dyktige folk ut av partiet. Noen meldte seg ut av egen vilje, andre ble ekskludert. Tilbake sto Quisling og en liten gruppe trofaste beundrere. NS gikk fra å være et parti til å bli en sekt.<sup>112</sup> I tiden før okkupasjonen hadde NS ikke mer enn noen hundre medlemmer.<sup>113</sup>

NS' mål var "ikke å splitte, men og samle og tvinge igjennom en konstruktiv krisepolitikk", som det het i oppropet "Opfordring til Nasjonal Samling" som ble lansert i dagene før partistiftelsen i mai 1933. Partiet mente landet var inne i en meget alvorlig "åndelig krise", og ville at partipolitikken skulle bli overflødig. De tok til orde for en "sterk uavhengig nasjonal riksregjering".<sup>114</sup> Nasjonalismen var sentral i partiets ideologi. Ifølge Quisling skulle partiet føre en norsk nasjonalistisk politikk som skulle bygge på norske tradisjoner. NS definerte seg selv som et norsk parti, og anså seg ikke som noen kopi verken av fascismen i Italia eller nazismen i Tyskland.<sup>115</sup> Partiet ville identifisere seg med den kristne og nasjonale arv, og det var viktig å trekke linjene tilbake til norsk storhetstid; til vikingtid, høymiddelalder og riks-samlingen. Den nasjonalistiske linjen ble også understreket ved at partiet tok Olavs-korset som sitt symbol.<sup>116</sup> Kommunisme, liberalisme og jødedom var en viktig del av NS' fiendebilde. Spesielt advarsler mot kommunismen og marxismen ble ofte brukt i partiets propaganda.<sup>117</sup>

Stor-Oslo var NS' kjerneområde. Inkluderer vi fylkene rundt Oslofjorden og det indre Østland, ser vi at nesten to tredjedeler av medlemmene kom derfra.<sup>118</sup> I tillegg peker Setesdalen og det sentrale Telemark seg ut som sterke NS-områder. Foruten Oslo fikk

---

<sup>111</sup> Brevig/de Figueiredo (2002) s.199.

<sup>112</sup> Brevig/de Figueiredo (2002) s.104. Selv om NS ønsket å være et parti med en sterk Fører, var partiet i stedet preget av maktkamp og indre brytninger. Quisling og en av hans nærmeste medarbeidere, Johan Hjort, kjempet om ledervervet i partiet. Da valgnederlaget var et faktum i 1936, trakk Hjort seg ut, og mange av de dyktige organisasjonsfolkene fulgte med. Ordet "sekt" kan virke sterkt i en slik sammenheng, men forskningen viser at NS lignet mer en sekt enn et parti i årene etter Hjorts avgang.

<sup>113</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.304.

<sup>114</sup> Brevig/de Figueiredo (2002) s.40-41.

<sup>115</sup> Sperre, Lars (1997) "Nasjonal Samlings holdning til kirke og kristendom i de første år etter partistiftelsen – belyst særlig ved enkelte engasjerte presters forhold til partiet og dets politikk". Hovedoppgave i kristendomskunnskap. Teologisk Fakultet. Universitetet i Oslo. s. 28.

<sup>116</sup> Sperre (1997) s. 6.

<sup>117</sup> Sperre (1997) s.19.

<sup>118</sup> Ugelvik Larsen, Stein/Hagtvet, Bernt og Myklebust, Jan Petter (1980) "Who Were the Fascists; Social Roots of European Fascism", Universitetsforlaget. Bergen/Oslo/Tromsø. s.621.

partiet også stor oppslutning i enkelte andre byer, blant annet i Vadsø og Stavanger.<sup>119</sup> Med unntak av Stavanger fikk NS bare ubetydelig støtte på Vestlandet.<sup>120</sup>

I august 1935 meldte partiavisen Fritt Folk at partiet hadde passert 15 000 medlemmer. Senere modererte hovedkvarteret seg og påsto at det riktige antallet ved årsskiftet 1935/36 hadde vært 8 542. 15 000 er et usannsynlig tall da det er meget uvanlig at et parti har en så stor del av sin velgermasse som medlemmer. Enkelte opererer også med et antall på 2 691 medlemmer før krigen; dette er personer som meldte seg inn på ny etter 9. april 1940.<sup>121</sup> Som vi ser er antall medlemmer før krigen usikkert. Under okkupasjonen var i alt 54 651 personer registrert som medlemmer i partiet.<sup>122</sup>

I 1930-årene fikk NS aldri stor oppslutning i de to Agder-fylkene samlet sett. I enkelte områder, som Setesdal, og i Arendal, Flekkefjord og Grimstad, fikk partiet en viss oppslutning. I 1935/36 hadde NS bare ca.170 medlemmer i de to Agder-fylkene. Etter valgnederlaget i 1937 forsvant de fleste medlemmene, og hele partiorganisasjonen i Agder gikk i oppløsning.<sup>123</sup> I 1930-årene hadde ikke NS engang klart å bygge opp en partiorganisasjon i landsdelens største by, Kristiansand. Under okkupasjonen fikk derimot partiet gjennomslag i Sørlandets hovedstad. Før krigen hadde Fedrelanslaget og et svært konservativt Høyre vært de dominerende partiene på høyresiden. Nå var begge disse borte, og veien lå åpen for NS.<sup>124</sup>

Under okkupasjonen hadde enkelte kommuner i Agder en stor andel NS-medlemmer i forhold til folketallet, sammenlignet med kommuner i andre deler av landet. Valle i Setesdal og Finsland hadde høyest medlemsoppslutning i NS under krigen. Setesdalskommunene Hylestad og Bygland hadde også en relativt høy andel NS-medlemmer.<sup>125</sup>

---

<sup>119</sup> Ved kommunevalget i 1934 fikk partiet 19 % i Vadsø, og 12,1 % i Stavanger. (Dahl/Hagtvvet/Hjeltnes (1982) s.133).

<sup>120</sup> Dahl/Hagtvvet/Hjeltnes (1982) s.136.

<sup>121</sup> Dahl/Hagtvvet/Hjeltnes (1982) s.145.

<sup>122</sup> Dahl/Hagtvvet/Hjeltnes (1982) s.137.

<sup>123</sup> Masdalen, Kjell-Olav (1991) "Agders historie. 1920-1945 - mellomkrigstid og okkupasjon. Agder historielag. Kristiansand. s.262.

<sup>124</sup> Masdalen (1991) s.264.

<sup>125</sup> Haugen. "Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse". Upublisert.



Hovedårsaken til NS' popularitet i Setesdalen var de økonomiske nedgangstidene i begynnelsen av 1930-årene. Det var spesielt bøndene som slet økonomisk, og det ga grunnbunn for Bygdefolkets Krisehjelp, og senere NS. Det var nemlig en klar sammenheng mellom den økonomiske krisen i 1930-årene og oppslutningen om NS. Krigstidens store oppslutning om NS var et resultat av en aggressiv bondepolitisk mobilisering, som hadde bygd seg opp over lang tid.<sup>126</sup> Det er også blitt pekt på at store deler av befolkningen i Setesdal ikke var klar over den politiske situasjonen landet befant seg i månedene etter den tyske invasjonen. Dette kan ha gjort det vanskelig for folk å orientere seg. Sensuren i avisene gjorde det også vanskelig å få tilgang til motforestillinger.<sup>127</sup>

NS satte setesdølen aller øverst på rasepyramiden, og i partiets ideologi representerte setesdølen, sammen med befolkningen i øvre Telemark, ”urnordmannen”.<sup>128</sup> NS og setesdølene hadde også flere felles verdier. Både dyrkingen av fortiden i saga, opphøyelsen av odelsbonden, ætten og forfedrene, samt dyrkingen av det sterke, var felles for begge.<sup>129</sup> En siste årsak til NS' store oppslutning i Setesdal, var de antikapitalistiske trekk ved partiet. NS' antikapitalisme kom til uttrykk gjennom kamp mot kapitalens herjinger på bygdene, mot kreditorene i jordbruket, og mot de frie markedskreftene. Setesdølenes tilslutning til dette var et ønske om at bondenæringen skulle tilbake på dens rettmessige plass, som ”ryggraden” i det norske samfunn.<sup>130</sup>

---

<sup>126</sup> Ohman Nielsen (1989) s.209.

<sup>127</sup> Ohman Nielsen (1989) s.210.

<sup>128</sup> Ohman-Nielsen (1989) s.171.

<sup>129</sup> Ohman-Nielsen (1989) s.172-173. Forfatteren nedtoner disse argumentene, da 75 % av medlemmene allerede var innmeldt i NS før partiet begynte å bruke denne type argumentasjon.

<sup>130</sup> Ohman Nielsen (1989) s.212.

## Kapittel 4 - Frontkjemperne fra Agder – Sosial bakgrunn

### 4.1 Kapittelets oppbygning og gjennomføring av analysen

Dette kapittelet er basert på det innsamlede kildematerialet som er nærmere beskrevet i 2.5. Kapittelet vil ta for seg frontkjemperne fra Agders sosiale bakgrunn. Det har ikke lyktes å innhente fullstendige opplysninger om alle frontkjemperne, og hver av variablene nedenfor har derfor mangler. Under hvert punkt blir det forklart hvor mange som det mangler opplysninger om, og hvordan analysen er gjennomført. Selve analysen tar til i 4.3. Det er nødvendig å gjøre oppmerksom på at det i noen tilfeller blir operert med statistisk små tall som knapt egner seg for komparasjon.

### 4.2 Verving

Vervingen foregikk ved at unge menn ble oppfordret av sine omgivelser gjennom avisannonser eller verveplakater om å melde seg til fronttjeneste.<sup>131</sup> For å melde seg kunne den enkelte enten fylle ut et skjema eller møte opp personlig på et NS - eller vervekontor for frontkjemperne. Den norske Legions Vervings- og propagandakontor for Vest-Agder og Setesdal holdt til i Tordenskjolds gate (Slottet) i Kristiansand. Her var det mulig å melde seg som frivillig til fronten. Kort tid etter fikk søkerne beskjed om å møte til legeundersøkelse, som for de fleste ble gjennomført i Oslo. En periode hadde derimot Den norske Legion en kommisjon som drev legeundersøkelse i Kristiansand. Kommisjonen hadde kontor i Dampbakeriets gård på hjørnet av Rådhusgata og Markens gate.<sup>132</sup> I Mandal kunne man melde seg på Ortskommandaturet på flyplassen i byen.<sup>133</sup>

Det ble også holdt møter der deltakerne ble bedt om å melde seg. På et møte arrangert av Hirden i Handelens Hus i Kristiansand 12. oktober 1942 ble det agitert for at deltakerne skulle melde seg til fronttjeneste.<sup>134</sup> Alle mannlige NS-medlemmer mellom 18 og 45 år i byen ble innkalt til møtet.<sup>135</sup> Hvor mange som var til stede er usikkert, men ifølge kildene var det et sted mellom 50 og 100 møtedeltagere. Fylkesføreren i NS i Vest-Agder,

---

<sup>131</sup> For eksempler på verveplakater se Jensen, Tom B./Dahl, Hans Fredrik (1998) "Parti og plakat. NS 1933-1945. Det Norske Samlaget. Oslo, s. 101, 102, 112, 113, 117, 124, 131, 228, 238 og 269.

<sup>132</sup> Riksarkivet (RA), Landssviksak (L-sak). Kristiansand politikammer: Dom 703/45.

<sup>133</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr.433/45.

<sup>134</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dommer, Anr.590/45.

som ledet møtet, ba alle som ville melde seg til Den norske Legion om å reise seg. Bare fire-fem personer ble sittende. Tross det relativt store antall som meldte seg, viste det seg at bare fem-seks av dem kom til fronten.<sup>136</sup> Kildene forteller ikke noe om årsaken til hvorfor så få ble innkalt til tjeneste.

Sommeren 1942 ble det holdt et foredrag i rådhuset i Risør. Foredraget ble holdt av en ledende NS-mann fra Arendal, og handlet om Den norske Legion. Foredragsholderen hadde med seg søknadsskjema for opptagelse i Legionen. Etter foredraget ble disse levert ut slik at de som hadde lyst, kunne melde seg. Responsen var heller dårlig, bare lagføreren i Risør lot seg verve.<sup>137</sup>

Det finnes flere eksempler på at personer ble avvist selv om de hadde meldt seg frivillig til tjeneste. Tre sørlendinger ble avvist grunnet fysiske defekter; en hadde for dårlig syn, mens to andre hadde skader i beinet. En annen simulerte sykdom da han var i Den norske Legions treningsleir i Holmestrand, og ble dimittert.<sup>138</sup> Men det hendte også at personer med fysiske skader ble innkalt til tjeneste. Det skjedde med en fra Fjære. Han var blind på det ene øyet, og ble betegnet som "ikke stridende", men ble allikevel tatt opp i Den norske Legion, der han naturlig nok gjorde tjeneste "bak" fronten.<sup>139</sup> En 18-åring fra Stokken i Aust-Agder ble sendt til Sennheim for utdannelse, men etter en kort stund ble han sendt hjem grunnet to ødelagte fingre.<sup>140</sup>

Flere sørlendinger ble også holdt tilbake av NS. To ble nektet permisjon fra sine stillinger i Arbeidstjenesten (AT)<sup>141</sup>, mens lensmannen i Sirdal ikke fikk innvilget permisjon av fylkesføreren i NS.<sup>142</sup> Flere egder meldte seg for øvrig til fronttjeneste uten at de fikk innkallelse til tjeneste.

---

<sup>135</sup> RA, L-sak. Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.101.

<sup>136</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Forelegg, anr.1135/45.

<sup>137</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Risør: Boks 7. 3/46 B.

<sup>138</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr.433/45.

<sup>139</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Farsund: Anr.5/45.

<sup>140</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Sak 680/45. Vedkommende kommer likevel inn under denne oppgavens definisjon av en *frontkjemper*.

<sup>141</sup> AT var i starten frivillig arbeid i jord - og skogbruk, men i 1941 ble det omgjort til pliktarbeid slik at ungdommer ble utskrevet til 4-8 ukers obligatorisk tjeneste. (Norsk Krigsleksikon (1995) s.29).

<sup>142</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: Anr.26.

En mann i 40-årene fra Byglandsfjord meldte seg til Legionen, men ble i stedet tatt inn i SS Vaktbataljon.<sup>143</sup> Det hendte for øvrig ofte at personer som ble erklært tjenesteudyktige i Den Norske Legion, i stedet ble tatt inn i Vaktbataljonen. Vi kjenner til åtte egder som tjenestegjorde i denne avdelingen. Soldatene i SS Vaktbataljon holdt vakt på blant annet fabrikker og i fangeleirer. I Agder-fylkene gjorde soldatene i denne avdelingen blant annet tjeneste på nikkelfabrikken Falconbridge i Kristiansand og ved Knaben gruver.<sup>144</sup> Antall sørlendinger som meldte seg og ble avvist, eller som tjenestegjorde i SS Vaktbataljon er antakelig høyere enn antallene angitt over. På grunn av et begrenset kilde-materiale kan ikke dette tallfestes nærmere.

### 4.3 Vervingstidspunkt

19 frontkjempere fra Agder meldte seg i første kvartal i 1941. Til sammen gjorde 387 nordmenn det samme i de tre første månedene av 1941.<sup>145</sup> Årsaken til at så mange vervet seg i de første månedene dette året ligger trolig i at den norske vervingen av frivillige startet i januar dette året, og det er mest naturlig at pågangen er størst i begynnelsen, før den avtar noe. I månedene etter iverksettelsen av Operasjon Barbarossa skjer det en markant økning. 33 frontkjempere fra Agder meldte seg i løpet av de to siste kvartalene av 1941. En ny økning i begynnelsen av 1942 kan muligens forklares ved innsettelsen av Quisling som Ministerpresident 1. februar det året. I andre halvdel av 1942 hadde okkupasjonsmaktens ønsker om økt rekruttering av nordmenn ført til at NS presset egne medlemmer til å verve seg. Tyskerne insisterte på at flere nordmenn måtte melde seg slik at andre landsmenn kunne dimitteres.<sup>146</sup> At fronttjeneste var veien å gå hvis man ønsket å gjøre karriere i partiet ble også brukt som et pressmiddel fra NS' side. Økningen som vi ser i tredje kvartal 1942 har trolig sammenheng med disse faktorene. Fra midten av 1943 avtok tilgangen på frivillige fra Agder betraktelig, og da krigslykken virkelig snudde for tyskerne i februar 1943, var det bare sporadiske tilfeller av nye frivillige. Også i andre undersøkelser er det en tendens at antall frivillige går ned i krigens to siste år.

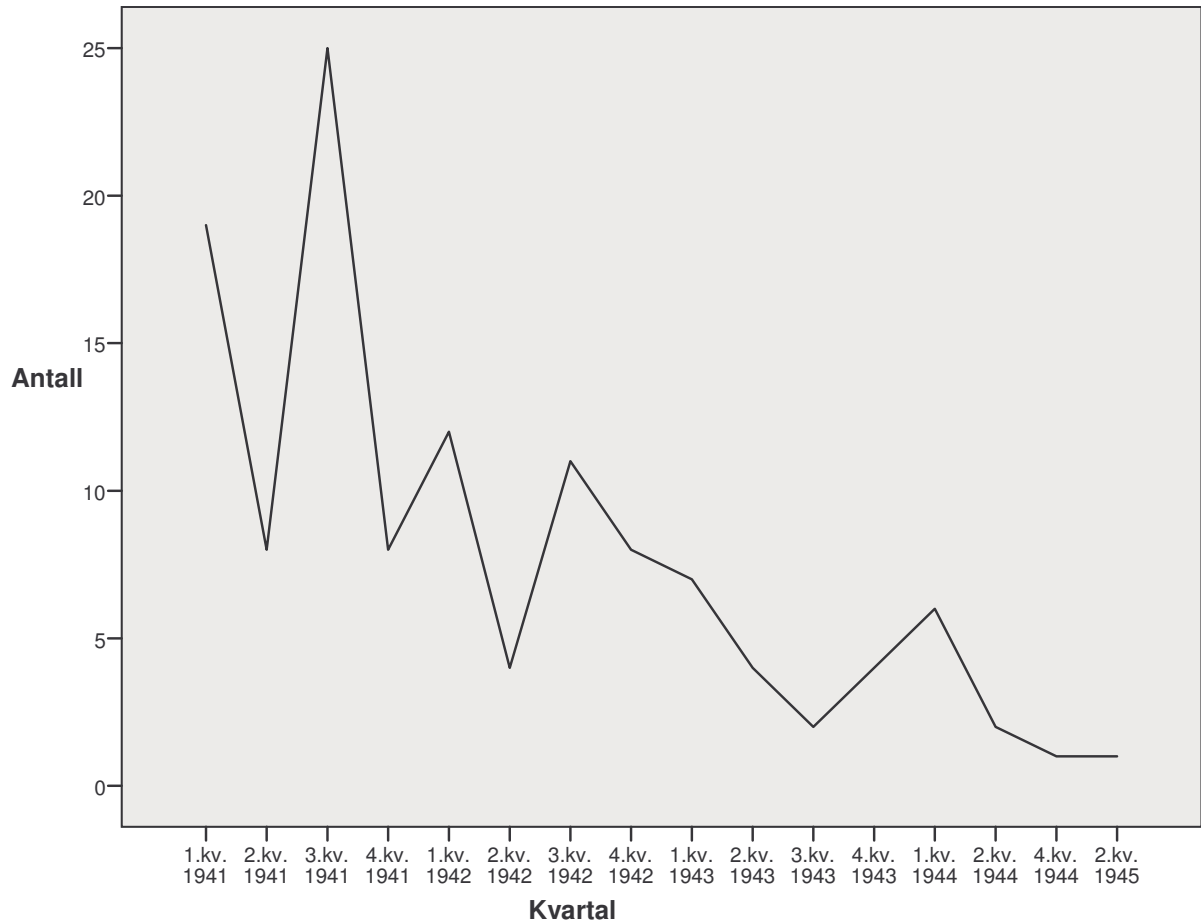
<sup>143</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dommer, Anr.188/45.

<sup>144</sup> Flere sørlendinger tjenestegjorde også andre steder i landet, blant annet på Vemork på Rjukan. En kristiansander var fangevokter i en leir for serbiske fanger i Osen i Nordland. Han ble dømt for å ha drept fire fanger, og for å ha mishandlet flere andre. Dommen ble 17 års tvangsarbeid. (RA, L-sak, Helgeland politikammer, avgj. L-dommer, boksnr.52).

<sup>145</sup> Sjøstad (2006) s.47.

<sup>146</sup> Sjøstad (2006) s.51.

**Figur 1: Frontkjempernes vervingstidspunkt fordelt på kvartal**



\* Merknader til figuren: Tredje kvartal 1944 og første kvartal 1945 mangler. Årsaken til det er at det var ingen frontkjemper som meldte seg i de nevnte kvartalene, og det er ikke teknisk mulig å få dette fram i figuren. Figuren blir derfor litt misvisende.

La oss gå videre og se på vervingsår sammenlignet med andre undersøkelser. I tabellen under ser vi at tallene fra Agder stemmer veldig godt med Sjøstads tall. Det er bare små differanser mellom de to undersøkelsene. I Danmark er tallene jevnere fordelt i forhold til denne undersøkelsen, mens det i Troms er atskillig færre som melder seg i 1941 enn det er i Agder. Det er også en stor forskjell mellom Skjønshjells og denne undersøkelse hvis vi ser på 1943. 11,5 % fra Agder meldte seg da, mens hele 36,1 % fra Troms gjorde det samme. Hva er forklaringen? Trolig kan det ha sammenheng med at rekrutteringsapparatet i Troms først ble effektivt på et langt senere tidspunkt enn i de sørlige delene av

landet. Det er også mulig at frykten for kommunismen ble gradvis sterkere i Troms etter hvert som krigslykken snudde for tyskerne. Også i forhold til Danmark ser vi at det er en stor forskjell hvis man sammenligner tallene fra 1943. Forklaringen kan være at regjeringen i Danmark, i motsetning til den norske, godkjente verving til fronttjeneste.

**Tabell 1: Antall vervede i prosent i Troms, Agder, Danmark og Norge 1940-45**

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
<b>Troms</b> <sup>147</sup>	verving ikke startet	21,3 %	36,1 %	36,1 %	4,2 %	2,2 %
<b>Danmark</b> <sup>148</sup>	mer enn 2 %	22 %	20,5 %	23,7 %	mer enn 7,3 %	3,4 %
<b>Norge</b> <sup>149</sup>	0,3 %	40,5 %	20,4 %	11,2 %	4,6 %	0,4 %
<b>Agder</b> <sup>150</sup>	verving ikke startet	60/ 40,3 %	35/ 23,5 %	17/ 11,5 %	9/ 6 %	1/ 0,7 %

Det finnes ikke noe tallmateriale over vervingsår for de vesteuropeiske frivillige sett under ett. Enkelte historikere har likevel behandlet dette feltet. Ifølge Georg H. Stein meldte nesten halvparten av de frivillige fra Vest-Europa seg før krigslykken snudde for Tyskland. Den andre halvparten meldte seg i løpet av det siste krigsåret.<sup>151</sup> Årsaken til det store antall som meldte seg i krigens siste år har sammenheng med den allierte invasjonen i Vest-Europa. De som hadde samarbeidet med tyskerne, flyktet nå fra de allierte. Mange av dem hadde ingenting å tape, og satset alt på en tysk seier ved å tre inn i Waffen-SS.<sup>152</sup> Da Danmark og Norge ikke ble frigjort før i mai 1945, havnet ikke de norske og danske kollaboratørene i samme situasjon som mange andre vesteuropeiske kollaboratører. Dette kan forklare den tilsynelatende store forskjellen i vervingsår mellom de norske og de vesteuropeiske frivillige sett under ett.

<sup>147</sup> Skønsvjell (2005). Legger man sammen tallene får vi 99,9 %. 0,1 % mangler altså i dette tallmaterialet. Forfatteren har valgt å se bort fra de seks frontkjemperne han ikke kjenner vervingstidspunktet til.

<sup>148</sup> Tallene er hentet fra Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005). For 21 % mangler vervingstidspunktet. For 1940 finnes det kun oversikt over juni måned. For 1944 mangler det data for månedene september-desember. I 1940 og 1944 er tallene derfor for lave. Tallet for 1941 er beregnet ut fra søknadstallene for dette året, mens tallet for 1945 baserer seg på de danske forfatternes estimat av antall danske frivillige.

<sup>149</sup> Basert på Sjøstads hovedoppgave. For 991 av totalt 4394 frontkjemper er vervingsår ukjent; 22,6 %. 13,5 % av disse meldte seg mellom 1941 og 1943, mens 9,1 % enten meldte seg i 1944 eller 1945.

<sup>150</sup> Vervingssår er ukjent for 27 frontkjemper (18,1 %).

<sup>151</sup> Stein (1966) s.138.

<sup>152</sup> Stein (1966) s.163.

#### 4.4 Antall frontkjempere og hjemsted/geografisk tilhørighet

Etter grundige undersøkelser har det vist seg at det til sammen var 149 frontkjempere i de to Agder-fylkene. Dette tallet er noe usikkert, men er trolig det nærmeste vi kan komme det reelle tallet innenfor rammene av denne studien. Å plassere frontkjemperne i ”riktig” kommune har vært en utfordring. Her er det brukt skjønn. De 149 frontkjemperne er fordelt på 75 (50,3 %) fra Aust-Agder og 74 (49,7 %) fra Vest-Agder. Fordelingen mellom de to fylkene samsvarer godt med fordelingen av hele befolkningen. I 1930 bodde 52,4 % av befolkningen i Agder i Vest-Agder, mens 47,6 % bodde i Aust-Agder.<sup>153</sup> Vi ser altså at det bare er små differanser.

52,3 % av frontkjemperne kom fra landkommuner, mens 47,7 % kom fra byer. Ifølge folketellingen fra 1930 bodde 57 % av befolkningen i Agder på landet, mens 29 % bodde i byer.<sup>154</sup> Vi ser altså at det er en overrepresentasjon av personer fra byer blant frontkjemperne. Hvis vi utvider ”bybegrepet” litt, og tar med de kommunene som lå tett inntil byene, og som i dag er en del av bykommunene, får vi et litt annet bilde.<sup>155</sup> Med denne ”utvidelsen” får vi en prosentandel på 67,8 % i byene, og 32,2 % på landet. Nesten hver syvende frontkjemper var altså fra, eller kom fra en kommune meget nær en by. I tabellen under er det brukt en inndeling i tre, med landkommuner, bynære - kommuner<sup>156</sup> og bykommuner.

**Tabell 2: Fordeling av befolkningen på by – land – og bynære kommuner**

	By	Land	Bynære
Frontkjemperne fra Agder	71/ 47,7 %	48/ 32,2 %	30/ 20,1 %
Befolkningen i Agder	29 %	65 %	6 %

\* Merknader til tabellen: Folketellingen fra 1930 er benyttet her.

<sup>153</sup> Norges Statskalender 1939. H. Aschehoug & Co. Oslo.

<sup>154</sup> 8 % hører til kategorien ”andre hussamlinger på landet”, og 6 % hører til ”tettbygde strøk omkring byene.” Disse kategoriene er noe vage, og det er derfor noe uklart om de bør regnes med under ”byer” eller ”land”, men her er begge kategoriene plassert under ”land”. Tallene er hentet fra ”Norges offisielle statistikk. VIII. 182. Folketellingen i Norge 1. desember 1930”.

([http://www.ssb.no/histstat/nos/nos\\_viii\\_182.pdf](http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_viii_182.pdf))

<sup>155</sup> I vedlegget er det en oversikt over ”kommuneoverganger” fra krigsårene til i dag. Den viser blant annet hvilke tidligere kommuner som nå er innlemmet i bykommuner.

<sup>156</sup> Bynære kommuner vil her si de kommunene som tidligere var ”selvstendige”, men som i dag er del av bykommuner.

Igjen ser vi en overrepresentasjon av personer fra byer. Mens 65 % av befolkningen i Agder bodde på landet, kom bare 32,2 % av frontkjemperne fra landlige strøk. Skiller dette seg fra andre undersøkelser?

Blindheim presiserer at hans analyse av hjemsted er noe usikker, da en frontkjemper registrerte hjemsted ikke nødvendigvis betyr at vedkommende ble født og har bodd der mesteparten av sitt liv. Derfor kan det være en feilmargin i hans materiale.<sup>157</sup> 58,2 % av frontkjemperne i Blindheims utvalg kom fra byer, mens resten, 41,8 %, kom fra tettsteder i nærheten av større byer. Som forfatteren selv påpeker er det et definisjonsspørsmål hva som er tettsted og hva som er bygd/utkantstrøk, men ifølge Blindheim kom altså *ingen* i hans utvalg fra landlige strøk.<sup>158</sup> Selv om vi tar høyde for at noen av dem som er registrert under tettsted egentlig kommer fra landet, vil andelen trolig allikevel ikke komme opp på 32,2 % som i denne undersøkelsen. 58,2 % fra byer er også en relativt mye høyere andel enn 47,7 % fra Agder. I Troms kom 50,9 % av frontkjemperne fra byer, der Tromsø hadde den desidert største andelen med 43,4 %. Tromsø hadde bare 10,5 % av hele folkemengden i Troms, og den høye andelen frontkjemperne derfra kan derfor ikke alene forklares ved at Tromsø var den største byen. Skjønsvjell forklarer det med at Tromsø som administrasjonssenter tiltrakk seg folk som ville få seg jobb eller skaffe seg utdanning. Han peker også på at Tromsø var et satsningsområde for NS.<sup>159</sup> Andelen frontkjemperne fra byer og bynære strøk/tettsted er høyere både hos Skjønsvjell og Blindheim enn i Agder. Sjøstad konkluderer med at hans kildemateriale ser ut til bekrefte Blindheims påstand om at en påfallende stor andel av de frivillige kom fra byer og tettsteder.<sup>160</sup> I Danmark var også frivillig verving til fronttjeneste først og fremst et byfenomen.<sup>161</sup>

Kristiansand skiller seg ut blant byene med 28 frontkjemperne (18,8 %). Deretter følger Arendal og Mandal med henholdsvis 16 (10,7 %) og 10 (6,7 %) frontkjemperne. Vennesla har flest blant landkommunene, med 9 frivillige (6 %), så følger Fjære og Oddernes med 5 frontkjemperne (3,4 %) hver. I 44 av de 77 kommunene ble det rekruttert en eller flere

---

<sup>157</sup> Blindheim (1977) s.122.

<sup>158</sup> Blindheim (1977) s.123.

<sup>159</sup> Skjønsvjell (2005) s.21-22.

<sup>160</sup> Sjøstad (2006) s.95.

<sup>161</sup> Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.35.



frontkjempere. I 33 av kommunene var det altså ingen frontkjempere. Foruten Finsland, Hylestad og Tovdal, som hadde en relativt høy andel NS-medlemmer, har kommunene uten frontkjempere det til felles at de hadde få NS-medlemmer.<sup>162</sup> I flere av kommunene fantes det ikke engang en fast partiorganisasjon, og tre av dem hadde ikke et eneste medlem. I den sterke NS-kommunen Valle ble det rekruttert tre frontkjempere, mens det i en annen kommune med mange NS-medlemmer, Finsland, ikke ble rekruttert en eneste frivillig. Årsakene og en videre analyse av dette vil bli tatt opp i kapittel 6.

I tabellen under ser vi at Vegusdal har den desidert høyeste andelen frontkjempere i forhold til folketallet. Det var 828 innbyggere i kommunen, og det kom fire frontkjempere herfra. Vegusdal var en av de sterkeste NS-kommunene i Agder, noe som kan forklare det høye antall frontkjempere. Tre innflytelsesrike familier i bygda fikk overbevist de fleste av sine familiemedlemmer om å tre inn i NS. Tre av frontkjemperne kom fra disse tre familiene, mens den siste var gårdsgutt hos en av dem. I tillegg hadde en lærer og lensmann i bygda reist til Tyskland, og blitt begeistret ”for det Hitler hadde fått til”. Vegusdal var ei lita og ”gjennomsiktig” bygd der alle kjente alle, og der sterke autoritetspersoner hadde mye innflytelse.<sup>163</sup> Den lokale faktoren kan derfor trolig forklare hvorfor Vegusdal ”produserte” så mange frontkjempere i forhold til folketallet. Bortsett fra Farsund, Kristiansand og Risør er byene blant de med de høyeste prosentandelene. Den store andelen i små bygdesamfunn som Valle og Laudal er også iøynefallende. Her må vi allikevel være klar over at det er små differanser.

På de neste fire sidene følger tabeller og kart som viser antall frontkjempere i de enkelte kommunene, både i absolutte tall og i forhold til folketallet.

---

<sup>162</sup> Haugen. ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”. Upublisert.

<sup>163</sup> Fra intervju utlånt av Johnny Haugen.

**Tabell 3: Andel frontkjempere i forhold til folketallet kommunevis**

<b>Kommune</b>	<b>Prosentvis andel av befolkningen</b>
Vegusdal	0,48 %
Valle	0,29 %
Grimstad	0,26 %
Mandal	0,25 %
Laudal	0,24 %
Eide	0,19 %
Lillesand	0,19 %
Vennesla	0,19 %
Bygland	0,15 %
Flekkefjord	0,15 %
Arendal	0,14 %
Bykle	0,14 %
Stokken	0,14 %
Tonstad	0,14 %
Bjelland	0,13 %
Høvåg	0,13 %
Mykland	0,13 %
Søgne	0,13 %
Evje	0,12 %
Froland	0,12 %
Kristiansand	0,12 %
Fjære	0,11 %
Risør	0,11 %
Vegårshei	0,11 %
Øvrebø	0,11 %
Tvedestrand	0,10 %
Hisøy	0,09 %
Holt	0,09 %
Iveland	0,09 %
Øyestad	0,09 %
Åseral	0,09 %
Greipstad	0,08 %
Lyngdal	0,08 %
Oddernes	0,08 %
Austre Moland	0,07 %
Fjotland	0,07 %
Tromøy	0,07 %
Farsund	0,06 %
Landvik	0,05 %
Vestre Moland	0,05 %
Åmli	0,05 %
Halse & Harkmark	0,04 %
Lista	0,04 %
Kvinesdal	0,03 %

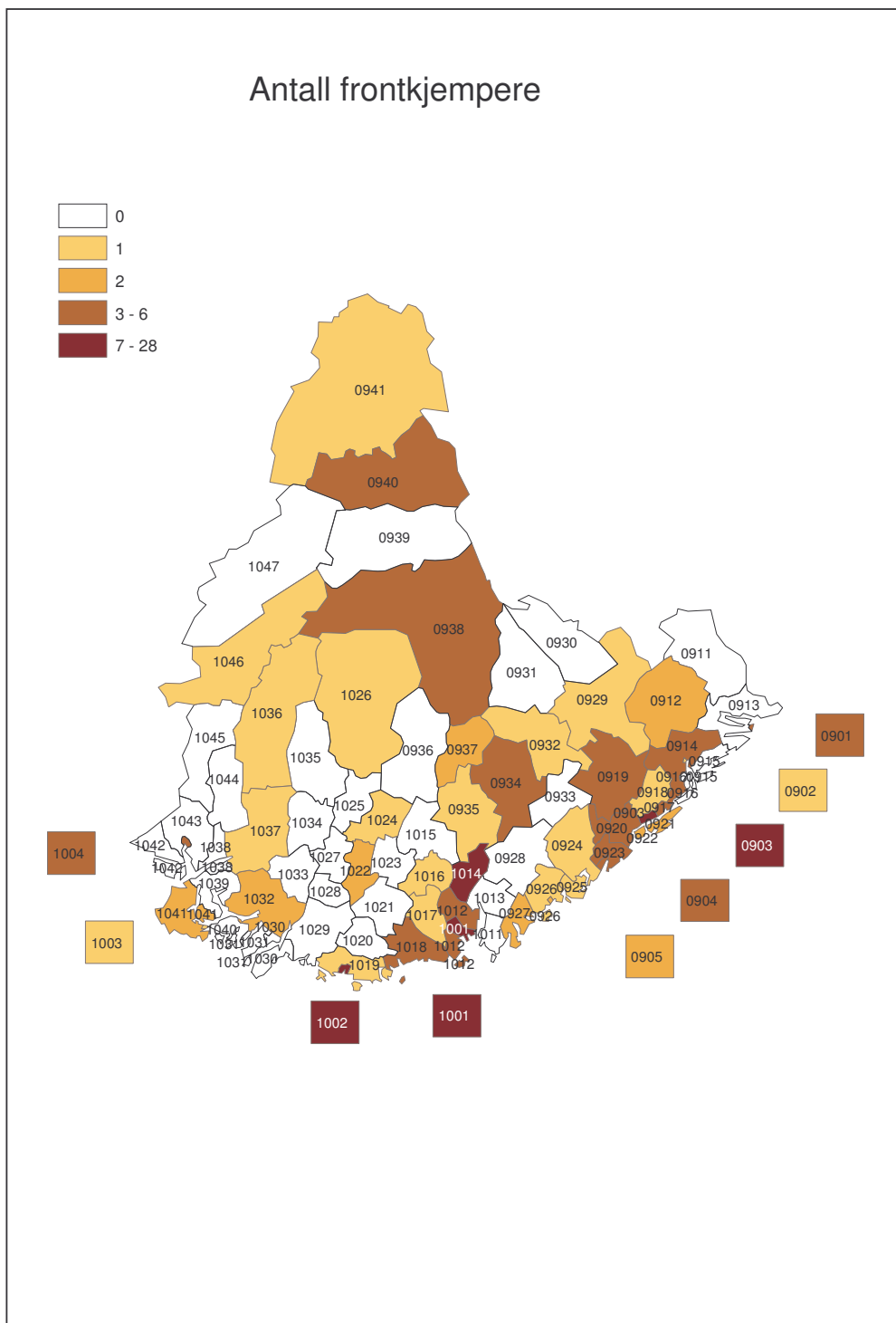
\* Merknader til tabellen: Folketallet er hentet fra: Haugen, Johnny. "Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse". Upublisert doktoravhandling. Folketallet i kommunene er hentet fra folketellingen i 1946.

**Tabell 4: Antall frontkjempere i Agder kommunevis**

Kommune	Antall frontkjempere	Prosentvis andel av antall frontkjempere
Kristiansand	28	18,8
Arendal	16	10,7
Mandal	10	6,7
Vennesla	9	6,0
Grimstad	6	4,0
Fjære	5	3,4
Oddernes	5	3,4
Søgne	4	2,7
Vegusdal	4	2,7
Øyestad	4	2,7
Flekkefjord	4	2,7
Bygland	3	2,0
Froland	3	2,0
Holt	3	2,0
Risør	3	2,0
Stokken	3	2,0
Valle	3	2,0
Høvåg	2	1,3
Laudal	2	1,3
Lillesand	2	1,3
Lista	2	1,3
Lyngdal	2	1,3
Tromøy	2	1,3
Vegårshei	2	1,3
Evje	2	1,3
Hisøy	2	1,3
Bykle	1	0,7
Eide	1	0,7
Austre Moland	1	0,7
Farsund	1	0,7
Fjotland	1	0,7
Greipstad	1	0,7
Bjelland	1	0,7
Iveland	1	0,7
Kvinesdal	1	0,7
Landvik	1	0,7
Mykland	1	0,7
Tonstad	1	0,7
Tvedestrand	1	0,7
Vestre Moland	1	0,7
Øvrebø	1	0,7
Åmli	1	0,7
Åseral	1	0,7
Halse & Harkmark	1	0,7

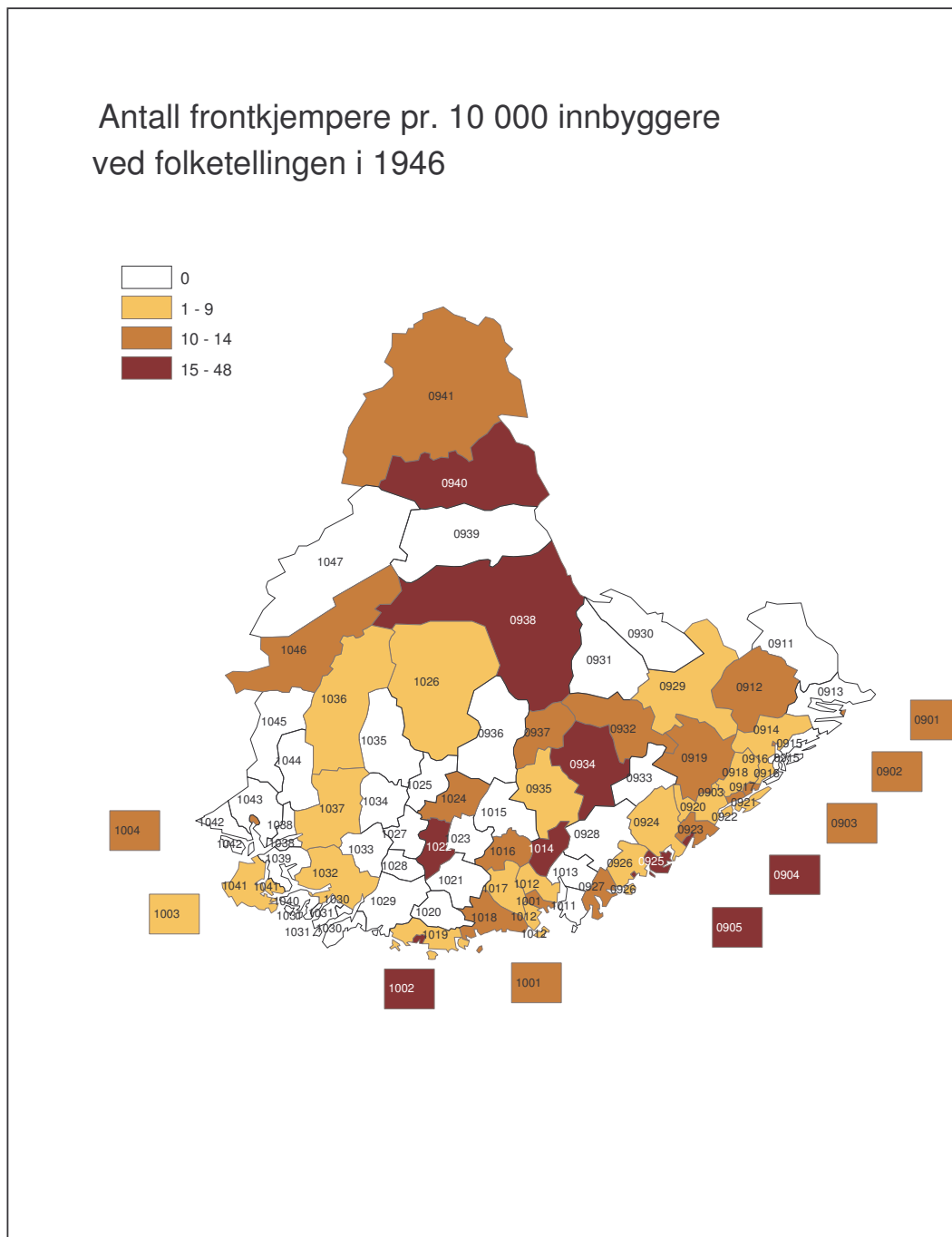
\* Merknader til tabellen: Tabellen viser kun de kommunene der det fantes frontkjempere. En oversikt over alle kommunene i Agder-fylkene finnes som vedlegg bakerst i oppgaven.

**Figur 2: Kart over antall frontkjempere kommunevis i Agder-fylkene**



\* Merknader til figuren: Tallene i de ulike kommunene henviser til deres kommunenumre. En oversikt over kommunenes kommunenumre finnes som vedlegg bakerst i oppgaven. Kartet er laget av Astrid Nilsen ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

**Figur 3: Kart over antall frontkjempere i Agder-fylkene i forhold til folketallet**



\* Merknader til figuren: Tallene i de ulike kommunene henviser til deres kommunenumre. En oversikt over kommunenes kommunenumre finnes som vedlegg bakerst i oppgaven. Kartet er laget av Astrid Nilsen ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

#### 4.5 Antall falne og skadde

36 frontkjemper (24,2 %) fra Agder døde under krigen.<sup>164</sup> 30 av dem falt i strid, hovedsakelig på Østfronten.<sup>165</sup> To døde i sovjetisk krigsfangenskap, mens en fra Vegusdal ble likvidert av Hjemmefronten i Norge da han var i tjeneste for SIPO (det tyske Sikkerhetspolitiet) etter dimisjon.<sup>166</sup> En frontkjemper fra Kristiansand ble henrettet av tyskerne for angivelig å ha forsøkt å skade seg selv i den hensikt å slippe unna tjenesten.<sup>167</sup> En annen kristiansander ble trolig henrettet grunnet forsøk på faneflukt.<sup>168</sup> En frontkjemper fra Flekkefjord døde etter å ha forulykket under soldatutdannelsen i Sennheim i juni 1941. Han var den første frontkjemperen fra Agder som omkom under krigen.<sup>169</sup> Fire andre frivillige fra Agder falt høsten 1941.

I figuren under ser vi at det var en nedgang i antall falne fra 1941 til 1942, noe som ikke samsvarer med Sjøstads undersøkelse. I hans studie var det en kraftig økning fra 55 falne i 1941 til 190 falne i 1942.<sup>170</sup> Årsaken er vanskelig å peke på ettersom fordelingen i vervingsår blant de frivillige var tilnærmet lik i de to undersøkelsene. Den ytterligere nedgangen i 1943 har trolig sammenheng med at de fleste avdelingene der norske frivillige tjenestegjorde enten ble trukket tilbake fra fronten og dimittert, reorganisert eller var under trening i store deler av dette året.<sup>171</sup> Et flertall av de falne frontkjemperne fra Agder falt i 1944. Den samme tendensen kan vi se på landsbasis. 42 % av de norske frivillige som omkom under krigen, døde dette året.<sup>172</sup> Økningen har sammenheng med situasjonen de tyske styrkene befant seg i på dette tidspunktet. Tyskland var på defensiven militært på dette stadiet i krigen.<sup>173</sup> I 1945 mistet fire frontkjemperne fra Agder livet.

---

<sup>164</sup> Flere av disse 36 satt også i krigsfangenskap, uten at vi kan tallfeste dette. Ser vi bort fra de 36, satt ti andre frontkjemperne fra Agder i alliert krigsfangenskap *under* eller *etter* krigen.

<sup>165</sup> 12. mars 1945 ble det holdt en minnestund over 28 falne Agder-frontkjemperne i Christianssands Theater. I ifølge avisen var minnestunden en "vakker og gripende begivenhet", og " [...] teatrets sal var fylt til siste plass, og blant de mange frammøtte såes mange av de falne helters pårørende."

<sup>166</sup> Haugen. "Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse". Upublisert.

<sup>167</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Henlagt sak 69/46.

<sup>168</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Henlagt sak 443/46.

<sup>169</sup> Haugen/Ugelvik Larsen. Liste over frontkjemperne fra Agder.

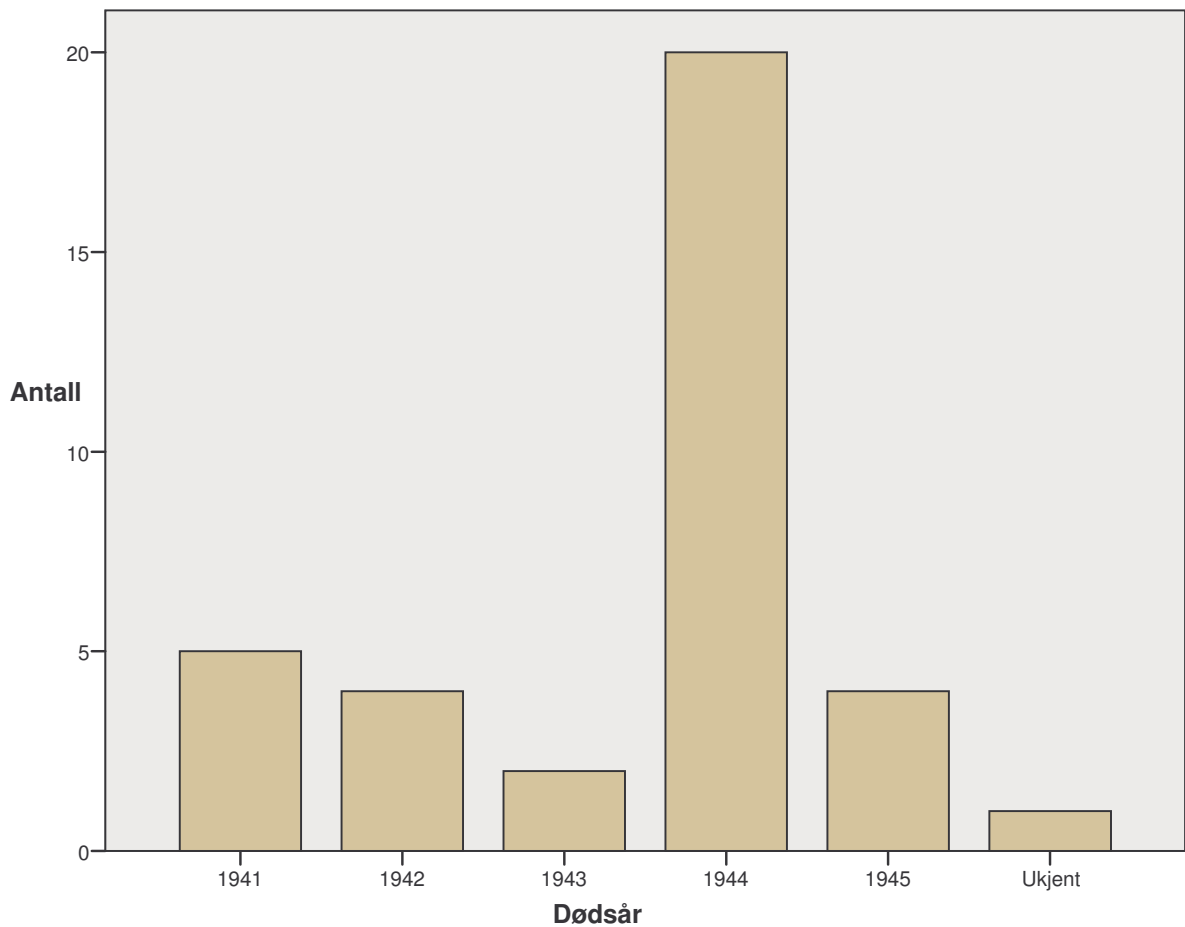
<sup>170</sup> Sjøstad (2006) s.77.

<sup>171</sup> Sjøstad (2006) s.77.

<sup>172</sup> Sjøstad (2006) s.77.

<sup>173</sup> Sjøstad (2006) s.80.

**Figur 4: Dødsår for de falne frontkjemperne fra Agder**



\* Merknader til figuren: Fem (13,9 %) frontkjemper døde i 1941, fire (11,1 %) i 1942, to (5,6 %) i 1943, 20 (55,5 %) i 1944, og fire (11,1 %) døde i 1945. For én frontkjemper er dødsår ukjent (2,8 %).

Tapstallene for Agder-frontkjemperne er høye i forhold til enkelte andre undersøkelser.

Sjåstad fant en tapsprosent på 18 % i sitt utvalg.<sup>174</sup> Blindheim opererer med 14 % falne.<sup>175</sup> Det har blitt antatt at omtrent 30 % av de danske frivillige i Waffen-SS falt.<sup>176</sup>

I 1. kompani av Regiment Norge falt 29 av 76; 38,1 %.<sup>177</sup> Skjønsvjell og Frøshaug opererer ikke med tall på antall falne. Vi ser at andelen falne i Agder er høyere enn i både Blindheim og Sjåstads undersøkelser. Sjåstads studie er representativ for hele landet, og

<sup>174</sup> Sjåstad (2006) s.81.

<sup>175</sup> Blindheim (1977) s.113. Forfatteren har regnet ut prosentandelen med basis i 1000 falne av 7000 frivillige, frontsøstre inkludert.

<sup>176</sup> Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.494.

<sup>177</sup> Stridsklev (1995) s.1382. 1. kompani Regiment Norge er en del av utvalget til Stridsklev. Hun har ikke tapstall for hele utvalget sitt.

vi kan dermed konkludere med at frontkjemperne fra Agder hadde en høyere tapsprosent enn landet sett under ett. Hvorfor er det slik? Senere i kapittelet vil vi se at Agder-frontkjemperne hadde liten militær erfaring, noe som kan ha spilt inn på den høye andelen falne og omkomne. Sammenligner vi med Blindheim, kan en slik hypotese stemme. Frontkjemperne i Blindheims utvalg hadde mer militær erfaring enn frontkjemperne fra Agder, samtidig som andelen falne er atskillig større i Agder. Sammenligner vi med Stridsklev, så stemmer ikke hypotesen. Frontkjemperne i hennes utvalg hadde mer militær erfaring enn de fra Agder, men tapsprosenten hos deler av hennes utvalg er allikevel større. Dette momentet skal derimot ikke tillegges for stor vekt ettersom deltakelse i felttoget ikke nødvendigvis innebar kamper, og dermed heller ikke bidro til økt militær erfaring. Frontkjempernes lave alder spiller nok også inn. Unge personer har liten livserfaring og kan ha vanskelig for å bedømme farene ved handlingene sine. Dessuten kan personer uten kone og barn ha mindre å tape, og da trolig også ta større sjanser. Tallene fra denne undersøkelsen er statistisk små, og vi skal ikke legge for mye vekt på den militære erfaringen som en årsak til differansen i tapstall. Da er da kanskje langt mer sannsynlig at tilfeldigheter som tidspunkt for verving, avdeling, og som vi har sett tidligere, alder, kan ha spilt en mer avgjørende rolle. Tapsprosentene for de ulike avdelingene nordmenn tjenestegjorde i, er uhyre vanskelig å beregne, blant annet på grunn at mange ble overført til andre avdelinger etter kort tid. Ifølge Norsk Krigsleksikon hadde Den norske Legion størst prosentvis andel falne av de ”norske” avdelingene, der nesten 20 % falt.<sup>178</sup> På alliert side hadde Kompani Linge en tapsprosent på ca. 10%.<sup>179</sup>

64 (43 %) av frontkjemperne fra Agder ble såret eller led av sykdom i løpet av fronttjenesten. For 70 frontkjemperne (47 %) har vi ingen informasjon. Bare 10 % unngikk skader eller sykdom i løpet av tjenesten. Ut fra kildene er det vanskelig å skille mellom små og mer alvorlige skader og sykdom. At fronttjenesten på Østfronten var en tøff og hard påkjenning ser vi på det høye antall falne og skadde.

---

<sup>178</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.125.

<sup>179</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.222. 530 mann tjenestegjorde i Kompani Linge i løpet av krigen. 51 falt, to ble drept ved ulykker og fire under trening.



#### 4.6 Alder ved verving

Vervingstidspunktet er kjent for 123 av de 149 frontkjemperne. Analysen av frontkjempernes alder er derfor basert på opplysninger om disse 123. Alder ved verving vil her si alderen vedkommende hadde den datoen han meldte seg til fronttjeneste *for første gang*. Det kunne gå lang tid mellom vervingstidspunktet og innkallelse til tjenesten, men det er utvilsomt mest interessant å se på alderen ved første gangs verving. I flere tilfeller kjenner vi bare måneden, og ikke den eksakte dato for vervingstidspunktet. Det finnes derfor en liten feilmargin på enkelte frontkjemperes alder ved verving.

Den yngste var 15 år, mens den eldste var 53 år på vervingstidspunktet. Over halvparten, 53,7 %, var 21 år eller yngre da de meldte seg, mens 80,5 % var 26 år eller yngre. Bare 8,2 % var over 30 år. Gjennomsnittsalderen var 22,4 år. Samsvarer dette med funn fra andre undersøkelser?

I Troms var gjennomsnittsalderen 22 år, men forfatteren har benyttet en tvilsom metode for å anslå søknadstidspunkt der det er ukjent.<sup>180</sup> Tallet er nok allikevel ikke så langt fra sannheten; det er trolig maks ett eller to år lavere eller høyere. Gjennomsnittsalderen i Stridsklevs utvalg var 21 år.<sup>181</sup> Sjøstad har en gjennomsnittsalder på 24,59 år.<sup>182</sup> Sjøstad er for øvrig langt mer pålitelig enn Stridsklev. For de frivillige i Frikorps Danmark lå gjennomsnittet på 24,9 år.<sup>183</sup> Foruten den danske undersøkelsen og Sjøstad, ser vi altså at denne studiens funn så langt stemmer meget godt overens med tidligere undersøkelser. Sammenlignet med Stridsklev og Skjønsvfjell er det bare små differanser. I forhold til Sjøstad er snittalderen over to år lavere, men da feilmarginene her kan være store er det ikke mulig å trekke noen konklusjoner. Blindheim konkluderer med at 60 % var 21 år

---

<sup>180</sup> Skjønsvfjell (2005) s.23. Forfatteren har registrert ni frontkjemper der søknadstidspunkt ikke var kjent, men der dødsdato var kjent. De ni er da registrert som om de meldte seg året før de falt. Fratrukket på et år skal ta høyde for tid til å behandle søknaden, innkalling, reise og opplæring, ifølge Skjønsvfjell. Dette kan bli korrekt i enkelte tilfeller, men metoden er usikker, og kan føre til feil. Det kunne gå lengre tid enn ett år mellom søknadstidspunkt og tidspunkt for tjenesten ved fronten. Forfatteren tar heller ikke hensyn til at frontkjemperne kan ha vært i tjeneste lang tid før de falt.

<sup>181</sup> Stridsklev (1995) s.1380.

<sup>182</sup> Sjøstad (2006) s.103. I forfatterens analyse av alder ved verving er 76 % av det totale antall frontkjemper i undersøkelsen tatt med.

<sup>183</sup> Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.34.

eller yngre da de meldte seg, mens i Skjønshjells Troms-undersøkelse var tallet 56 %. I Agder er tallet 53,7 %. Igjen ser vi at funnene samsvarer.

Årsaken til at Agder har en høyere gjennomsnittsalder enn hos Stridsklev kan ligge i at vi har enkelte personer med en meget høy alder, som dermed drar opp gjennomsnittet. I Agder finner vi én på 36, én på 38, én på 40 og én på 53. Hvis vi i stedet benytter medianen på alder ved verving, får vi 21 år, det samme som gjennomsnittsalderen hos Stridsklev. Medianen påvirkes i mindre grad av ekstreme verdier, og gir derfor ofte en bedre pekepinn på fordelingen i materialet.<sup>184</sup> Hos Skjønshjell var medianen 20 år.<sup>185</sup>

For å ha anledning til å melde seg til fronttjeneste måtte man i utgangspunktet ikke være yngre enn 17 og ikke eldre enn 40 år. Sjøstads undersøkelse har vist at den nedre aldersgrensen ikke ble overholdt i alle tilfeller. Det hendte at personer som var yngre enn 17 fikk lov til å reise ut.<sup>186</sup> I Troms ble to 16-åringer opptatt.<sup>187</sup> Også i Agder var dette tilfelle. Fem 15-åringer og tre 16-åringer meldte seg frivillig og ble sendt til fronten til tross for at de var under den nedre aldersgrensen. I et dekret angående Regiment Nordland går det også fram at søkerne ikke behøvde tillatelse fra foreldre/foresatte.<sup>188</sup> Også den øvre aldersgrensen ble ”overtrådt”, en 53-årig tannlege fra Arendal fikk innpass i Den norske Legion. Han meldte seg i juli 1941 og gjorde tre måneders tjeneste i en leir i Fallingbostel i Tyskland der han var bataljonstannlege.<sup>189</sup>

---

<sup>184</sup> Medianen regnes ut ved å plassere verdiene i stigende rekkefølge. Den midterste verdien er da medianen.

<sup>185</sup> Skjønshjell (2005) s.23.

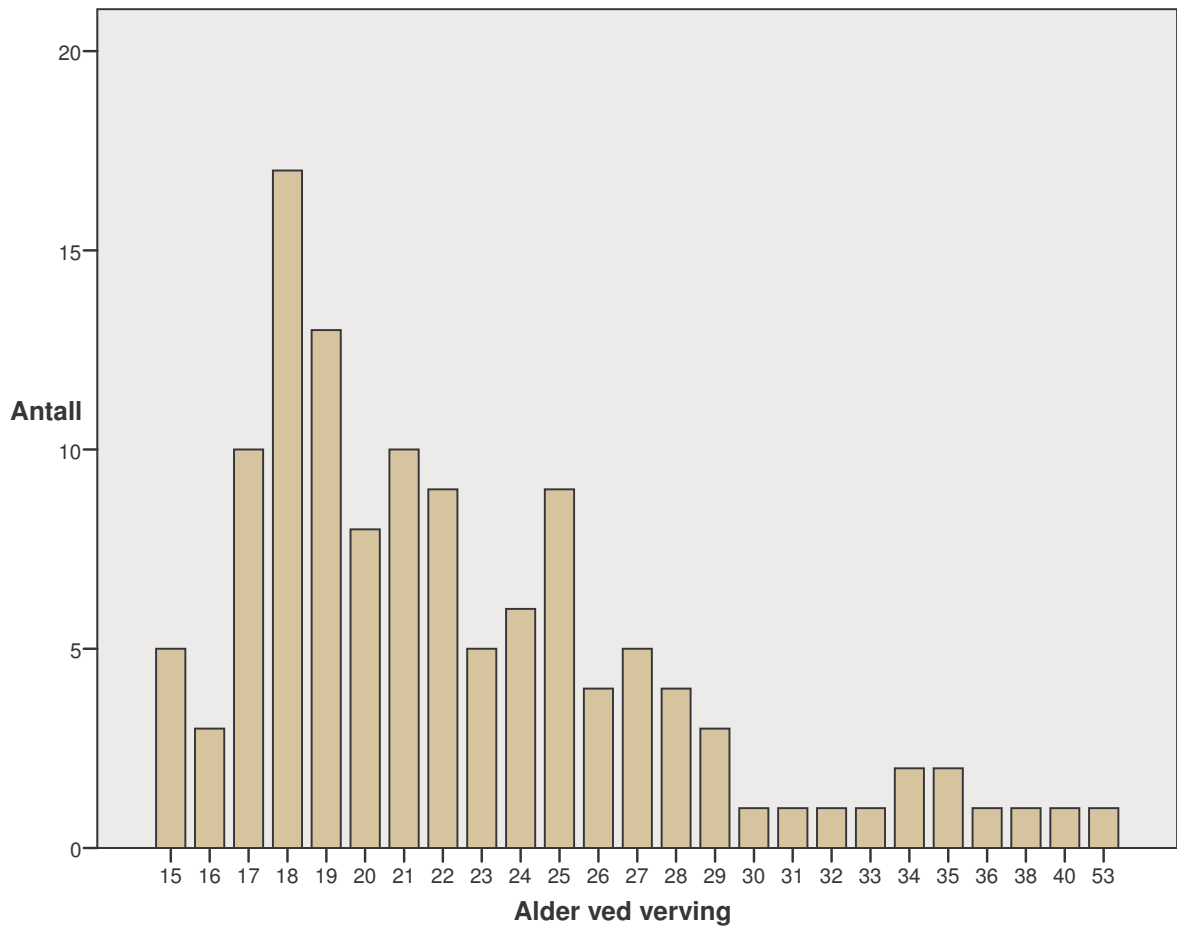
<sup>186</sup> Sjøstad (2006) s.102.

<sup>187</sup> Skjønshjell (2005) s.23.

<sup>188</sup> Frøshaug (1955) s.445.

<sup>189</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.24/45. Vi kjenner til at 13 av frontkjemperne fra Agder tjenestegjorde bak frontlinjene. Deres tjeneste kunne blant annet bestå av vakthold, transport og minerydding.

**Figur 5: Alder ved vervingstidspunktet**



Noen var også villige til å lyve på alderen for at ”drømmen” om frontinnsats skulle bli en realitet. En skoleelev fra Kristiansand meldte seg som 15-åring i januar 1941. I politihør etter krigen innrømmet han å ha oppgitt galt fødselsår, men hevdet at han ombestemte seg, opplyste om sin alder, og slapp tjeneste. Omtrent ett år senere fikk han innkallelse til legeundersøkelse, men møtte ikke opp, uten at det fikk konsekvenser. Kristiansanderen endte opp med å gjøre tjeneste i Luftwaffe på slutten av krigen.<sup>190</sup>

Hvorfor var de aller fleste frontkjemperne fra Agder veldig unge da de meldte seg? Unge mennesker lar seg trolig lettere påvirke, og at de ikke i like stor grad som godt voksne

<sup>190</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 506/45.

tenker igjennom konsekvensene av det de begir seg ut på. Propagandaen fra NS rettet seg da også i første rekke mot ungdom, og ofte lot ungdom seg fascinere og lokke. Utferds-trangen og eventyrlysten kan også være stor hos unge mennesker. Eventyrlyst blir, som vi skal se i kapittel 5, også oppgitt som motiv. Unge mennesker har som regel også færre forpliktelser enn de som er litt eldre. Få har giftet seg og stiftet familie rundt 20-års-alderen. En mann med kone og barn vil i de aller fleste tilfeller ha en høyere terskel for å melde seg til fronttjeneste, enn en mann som er ugift og barnløs. De unge står som regel friere til å ta det drastiske valget det er å melde seg til fronttjeneste. 71 % av frontkjemperne i aldersgruppa 15-20 år kom fra en NS-familie, mens 85 % i aldersgruppa 21-26 år kom fra en NS-familie. Dette kan tyde på at de aller yngste lettere lot seg påvirke av propaganda, og at innflytelse fra NS ikke var avgjørende i like stor grad som hos de litt eldre.

Sterke autoritetspersoner, som far, lensmann, lærer eller ledende NS-folk, kan ha vært med på å påvirke de unge frontkjemperne fra Agder. Fire frontkjemper hevdet å ha blitt påvirket av propaganda. Derimot hevdet ingen av dem å ha blitt påvirket av andre personer, og mange påpekte at de tok beslutningen om å melde seg frivillig på selvstendig grunnlag. Selv om det er vanskelig å fastslå noe sikkert, er det grunn til å tro at det var en viss grad av påvirkning, i alle fall hos noen, inne i bildet. Faren til en 18-årig frontkjemper fra Iveland var både ordfører og NS-fører i bygda. I rettssaken mot 18-åringen forklarte flere vitner at de ikke kunne forstå at den ungen gutten hadde nazistiske sympatier, og et av vitnene forklarte hans valg om fronttjeneste som et resultat av påvirkning fra foreldrene.<sup>191</sup>

Ung alder ble regnet som formildende i rettssakene. Vi ser også ofte at retten mener tiltalte har blitt påvirket av enten propaganda eller autoritetspersoner, og dette ble også ansett som en formildende omstendighet. Ett eksempel er en fra Arendal, hvis far hadde vært NS-medlem siden 1934. Retten mente at faren hadde hatt en uheldig påvirkning på sin sønn, og fant det formildende.<sup>192</sup> I saken mot en fra Vegusdal fant retten det formil-

---

<sup>191</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.735/45.

<sup>192</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.97/45.

dende at vedkommende hadde blitt påvirket av foreldrene og Jonas Lie.<sup>193</sup> Faren til en fra Froland var ordfører i kommunen under krigen, og retten mente at den unge frontkjemperen hadde blitt påvirket av sin far, som ble ansett som en myndig person.<sup>194</sup>

#### 4.7 Familieforhold

Femten av frontkjemperne (10,1 %) vokste opp i hjem der faktorer som ”vanligvis vil bli vurdert som utilfredsstillende”<sup>195</sup> var tilstede. Et eller flere av følgende kriterier må være tilstede for at vi skal karakterisere det som ”utilfredsstillende”: Oppvekst i fosterfamilie eller barnehjem, foreldrene var skilt, at en eller begge foreldrene var døde, eller at rusproblemer eller psykiske problemer førte til omsorgssvikt. Nå er det ikke nødvendigvis slik at en eller flere av disse faktorene fører til problemer i hjemmet, men sjansen for at barnet skulle få en ”utilfredsstillende” oppvekst og barndom med slike faktorer tilstede, er atskillig større enn hvis hjemmet var uten en eller flere av disse faktorene. 40 (28,6 %) av frontkjemperne har vi ikke nok opplysninger om. Andelen på 10,6 % med ”utilfredsstillende” oppvekstvilkår kan derfor være noe høyere. 61,3 % vokste opp under gode eller ordinære forhold i hjemmet.

To av frontkjemperne fra Agder hadde skilte foreldre. I det ene tilfellet reiste faren tidlig fra mora.<sup>196</sup> For den andre var farens misbruk av alkohol et problem. Stebroren kom også alltid foran ham. I tillegg skal faren ha misbrukt ham seksuelt fra han var 12 år.<sup>197</sup> En fra Oddernes hadde foreldre som hadde levd atskilt for en lengre periode.<sup>198</sup> En fra Froland vokste opp uten far.<sup>199</sup> En hotellarbeider fra Bykle mistet begge foreldrene da han var ti år.<sup>200</sup> ”Utilfredsstillende” familieforhold finner vi også hos en fra Tromøy. Oppveksten hans var preget av flytting fra fosterfamilie til fosterfamilie. Saken mot ham ble henlagt fordi han var åndssvak og på grunn av hans varig svekkede sjelsevner.<sup>201</sup> En fra Arendal

---

<sup>193</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.51/45.

<sup>194</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.61/45.

<sup>195</sup> Termen er hentet fra Frøshaug (1995) s.450, og heter der ”would generally be considered unsatisfactory”. ”Vanligvis vil bli vurdert som utilfredsstillende” er min oversettelse.

<sup>196</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Sak 680/45.

<sup>197</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Påtaleunntatelse 3001.

<sup>198</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Forelegg 151/46.

<sup>199</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.603/45.

<sup>200</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Henlagt sak 717/46.

<sup>201</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr. 665/45.

tilbrakte hele sin barndom på barnehjem. Han ble født utenfor ekteskap, og har aldri kjent sine foreldre. Fylkeslegen konkluderte med at han hadde ”mangelfullt utviklede sjelsevner”, og bedømte hans verving til fronttjeneste på denne måten: ”han har neppe [...] hatt forutsetning for å bedømme følgene av sine handlinger”.<sup>202</sup> En fra Risør ble tatt bort fra foreldrene da han var to år, først på barnehjem, og fra han var 12 år ble han plassert hos en fosterfamilie.<sup>203</sup> For en fra Øyestad ble det en vanskelig oppvekst da mora døde da han var liten, mens faren var mye borte fra hjemmet.<sup>204</sup> En mandalitt opplevde å miste faren tidlig. I tillegg var hans mor mye syk, og han var i perioder mye på barnehjem.<sup>205</sup>

Generelt kan vi likevel si at familieforholdene har vært gode eller ordinære blant frontkjemperne fra Agder. Bare femten av dem ser ut til å ha hatt en barndom og oppvekst som kan ha preget dem så mye at det kan ha innvirket på valget om å melde seg til fronttjeneste. Foruten å ha hatt vanskeligheter i hjemmet, kom retten til at flere av dem i tillegg hadde ”varig svekkede sjelsevner”. Disse to faktorene kan ha vært medvirkende til at de valgte som de gjorde. Retten legger også vekt på deres ”utilfredsstillende” familieforhold som en formildende omstendighet i rettssakene.

Å ha ”varig svekkede sjelsevner” førte ofte til henleggelse eller til nedsatt straff. En fra Oddernes slapp fengsel etter at han ble erklært sinnssyk. I stedet ble han idømt fem års sikring. Sikringen ble sonet på en gård i Øvrebø der han var til ”forpleining”.<sup>206</sup> En kristiansander fikk straffen nedsatt fra tre til to års tvangsarbeid i Høyesterett. Grunnen var at han stod ”litt tilbake i utvikling”.<sup>207</sup> En skogsarbeider fra Åmli hadde mentale problemer og var ofte i en ”nedtrykt sinnsstemning”, ifølge faren. Det hadde vært sinnssykdom i familien tidligere, og hans nærmeste fryktet for selvmord.<sup>208</sup> En fra Oddernes slet med depresjoner, og retten anså ham som en ”psykopat”.<sup>209</sup> Bare et fåtall av frontkjemperne

---

<sup>202</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr: 662/45.

<sup>203</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr: 658/45.

<sup>204</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr: 512/45.

<sup>205</sup> RA, L-sak. Sunnmøre politikammer: Anr. 428.

<sup>206</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 417/45.

<sup>207</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 377/45.

<sup>208</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.60/45.

<sup>209</sup> RA, L-sak. Østerdal politikammer: Dom 486.

fra Agder hadde psykiske problemer eller var mentalt tilbakestående, mens en håndfull hadde ”problemer med alkohol”.

De få med ”utilfredsstillende” familieforhold i Agder står i sterk kontrast til funnene i Frøshaugs to artikler. I hans artikkel fra 1955 fant han at mer enn halvparten av frontkjemperne vokste opp i hjem som ”vanligvis vil bli vurdert som utilfredsstillende”. Frøshaug presiserer derimot at ikke alle forholdene i disse hjemmene nødvendigvis fører til dårlige oppvekstvilkår.<sup>210</sup> I hans artikkel fra 1947 skriver han at 63,4 % av frontkjemperne selv oppgir at de vokste opp i gode hjem. Her er det altså omtrent en tredjedel som sier de vokste opp under dårlige forhold.<sup>211</sup> Uansett hvilken artikkel vi legger til grunn, er andelen med ”utilfredsstillende” familieforhold atskillige høyere hos Frøshaug enn i Agder. I Skjønshjells undersøkelse kom 7,5 % fra ”dårlige oppvekstvilkår”.<sup>212</sup> Bruker Skjønshjell Frøshaugs definisjon, som også inkluderer alle hjem der en eller begge foreldrene var døde, og der frontkjemperne vokste opp hos fosterforeldre, blir andelen i Troms 22,5 %. I denne oppgaven er det brukt samme definisjon som hos Frøshaug. 41 % av de svenske frivillige i Waffen-SS kom fra hjem med bare én forelder, og var enten skilsmissebarn eller født utenfor ekteskap. I tillegg var det noen som hadde vokst opp på barnehjem.<sup>213</sup> I Danmark hadde 43,8 % ”defekte familieforhold”, som for eksempel at de var født utenfor ekteskap eller var skilsmissebarn. Vi ser altså at andelen i Agder er lavere enn den i Troms, mens den er veldig mye lavere enn hos Frøshaug og hvis vi sammenligner med tall fra Sverige og Danmark.

Fem av frontkjemperne i Agder hadde familiemedlemmer som enten var med i motstandsbevegelsen eller var i alliert tjeneste. En anleggsarbeider fra Kristiansand hadde tre brødre som var aktive i motstandsbevegelsen; en av dem ble også arrestert for det illegale arbeidet.<sup>214</sup> Secret Intelligence Service hadde broren til en annen frontkjemper fra Kristiansand i sine rekker.<sup>215</sup> En fra Grimstad hadde en bror i alliert tjeneste på Vestfronten,

---

<sup>210</sup> Frøshaug (1955) s. 450.

<sup>211</sup> Frøshaug (1947) s.36.

<sup>212</sup> Skjønshjell (2005) s.38.

<sup>213</sup> Schön (1999) s.18.

<sup>214</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 961/45.

<sup>215</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 1109/45.

mens faren til en fra Oddernes fikk utmerkelse for sin innsats under krigen, og han skal også ha deltatt under landgangen i Normandie.<sup>216</sup> En tredje fra Kristiansand hadde en bror som drev motstandsarbeid, og av den grunn ble han satt på Grini. Frontkjemperen klarte å få satt broren fri, men kildene sier ikke noe om hvorfor. Vedkommende frontkjemper skal også ha delt ut illegale aviser og stadig ha vært i konflikt med tyskerne og NS-folk før han reiste ut. Et dårlig forhold til sin stemor var en av grunnene til at han meldte seg frivillig. I retten hevdet han at han nærmest var ”tvunget” inn, da han hadde vært i en ”historie” med tyskerne. Av skolekamerater blir han karakterisert som en ”super-jøssing”, og hans frivillige verving til fronttjeneste virket uforståelig for dem.<sup>217</sup> Et brødrepår fra Kristiansand, som begge var frontkjemperer, hadde begge tilknytning til Milorg og skal ha drevet spionasje til fordel for den militære motstandsbevegelsen.<sup>218</sup> Av eksemplene over ser vi at det i enkelte tilfeller kunne det være tilfeldig om man havnet på den ”riktige” eller ”gale” siden.

Videre finner vi at det finnes flere eksempler på at enkelte frontkjemperes verving til fronttjeneste var et ”familiefenomen”. Fire brødre fra Mandal ble alle frontkjemperer. To av dem av falt, og deres far var distriktssjef for Den norske Legion i Agder, Telemark og Rogaland. I Vennesla ble også fire brødre frontkjemperer, en av dem falt. I tillegg kjenner vi til ett brødrepår fra Kristiansand, ett fra Mandal og ett fra Lyngdal. To frontkjemperer fra Vegusdal var i nær slekt, uten at vi kan bestemme dette nærmere.

I Blindheims undersøkelse var det mange som hadde navn med tysk opphav. Det var også noen med russisk klingende navn. Flere hadde også tysk fødte mødre, men forfatteren tallfester ikke dette. Det var også noen som hadde finske aner.<sup>219</sup> I Agder fant vi to med tysk mor; mora til den ene var nazisympatisør.<sup>220</sup> En frontkjemper fra Arendal, som var medlem av Norges Nasjonalsosialistiske Arbeiderparti (NNSAP)<sup>221</sup> hadde ei tysk bestemor,

---

<sup>216</sup>RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Anr. 149/45 og RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 506/45.

<sup>217</sup>RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 1411/45.

<sup>218</sup>RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.149/46 og RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.899/45.

<sup>219</sup>Blindheim (1977) s.115-117.

<sup>220</sup>RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr.313/45.

<sup>221</sup>Partiet eksisterte bare en kort stund på 1930-tallet, og fikk minimal oppslutning.



og en onkel som var gift med ei tysk kvinne.<sup>222</sup> En fra Froland var finsk statsborger. I kildene kommer det ikke fram hvorfor han hadde finsk statsborgerskap, men trolig var hans far eller mor finsk. Vedkommende hadde bodd i Norge siden han var ti måneder gammel.<sup>223</sup> En journalist fra Landvik hadde amerikansk far, men var ikke selv amerikansk statsborger. Likevel prøvde han å unngå rettsforfølgelse i Norge ved å hevde at han hadde amerikansk statsborgerskap. Retten avviste dette.<sup>224</sup> Skjønshjell fant ingen frontkjemper med annen nasjonalitet enn norsk.<sup>225</sup>

#### 4.8 Sivilstand

I analysen av sivilstand er det brukt tre kategorier; gift, ugift, og ukjent. "Ukjent" vil her si at det ikke foreligger informasjon om vedkommende var gift eller ei. I enkelte tilfeller er det liten informasjon. For eksempel kan en landssviksak ha vesentlige mangler. I slike tilfeller er vedkommende oppført med "ukjent". I landssviksaker der det ikke går klart fram om vedkommende er gift eller ugift, er vedkommende plassert i "ugift", såfremt saken ikke har vesentlige mangler. Vi har valgt å se på om frontkjemperne var gift *før* fronttjenesten. I utgangspunktet var ikke gifte menn søknadsberettiget, men senere falt dette bort, og også gifte menn fikk muligheten til å gjøre fronttjeneste.<sup>226</sup>

**Tabell 5: Sivilstand**

Sivilstand	Antall	Prosent
Gift	29	19,5
Ugift	93	62,4
Ukjent	27	18,1
Total	149	100,0

Som vi ser av tabellen over var 19,5 % gift, mens 62,4 % var ugift. Frontkjempernes lave alder gjenspeiles altså i deres sivilstand. For mange av frontkjemperne var jo giftemål noe som var "fremmed", rett og slett fordi de var så unge. Hvordan samsvarer dette med

<sup>222</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Henlagt – død. Anr.21275.

<sup>223</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.603/45.

<sup>224</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Sak 129/45 (i eske 9).

<sup>225</sup> Skjønshjell (2005) s.39.

<sup>226</sup> Skjønshjell (2005) s.36.

andre undersøkelser? 33 av de 53 frontkjemper i Troms var ugifte; 62,2 %, mens 15,2 % var gift. For 22,6 % mangler forfatteren opplysninger.<sup>227</sup> Vi ser at andelen ugifte er veldig lik i forhold til Skjønnsfjell, mens andelen som er gift er noe høyere i Agder enn i Troms. Flere av frontkjemperne som er plassert under ”ukjent” var under 20 år da de meldte seg, og var mest sannsynlig ikke gift. Frøshaug fant at 38 % var gift eller hadde vært gift, men da det er usikkert om frontkjemperne i hans utvalg giftet seg *før* eller *etter* fronttjenesten, er det vanskelig å bruke dette som sammenligningsgrunnlag.<sup>228</sup>

At frontkjemperne var unge, gjenspeiles også i forhold til hvor mange som hadde barn. I Agder var det 22 (14,8 %) som hadde ett eller flere barn. I Skjønnsfjells undersøkelse var det bare 5,6 % som hadde barn.<sup>229</sup> I Agder var tre av dem som hadde barn, ugifte. For en av dem ble barnet han fikk utenfor ekteskap selve hovedgrunnen til at han meldte seg frivillig. Faren hans mente han hadde skjemt seg ut, og det beste var at han reiste fra bygda.<sup>230</sup> Antall frontkjemper med barn er atskillig høyere i Agder enn i Troms. Det ser ut til at flere fra Agder har følt seg kallet, tross sine forpliktelser som ektemann og far, enn de i Troms.

#### **4.9 NS-medlemskap og tilhørighet til andre partier og organisasjoner**

NS-medlemskap og medlemskap i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF) er her likestilte. NSUF var for medlemmer fra 10 til 18 år, og var man under 18, var det ikke mulig å bli medlem av NS’ hovedorganisasjon. Ved fylte 18 år ble man automatisk overført til hovedorganisasjonen.<sup>231</sup>

118 av de 149 frontkjemperne var medlem av NS før og/eller under krigen, noe som gir en prosentandel på 79,2. Andelen NS-medlemmer er også høy i andre undersøkelser. Skjønnsfjell har en prosentandel på 73,6 %, mens 89,2 % i Blindheims utvalg var medlem av partiet.<sup>232</sup> I Frøshaugs undersøkelse var 93,3 % NS-medlemmer. I Danmark og Sver-

---

<sup>227</sup> Skjønnsfjell (2005) s.36.

<sup>228</sup> Frøshaug (1955) s.453.

<sup>229</sup> Skjønnsfjell (2005) s.36.

<sup>230</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.166/45.

<sup>231</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.309.

<sup>232</sup> Skjønnsfjell (2005) s.40 og Blindheim (1977) s.132.

ige ser vi at de frivillige ikke i like stor grad var dominert av medlemmer fra nazistiske parti. Omtrent halvparten av de danske frivillige i Waffen-SS var medlem av Danmarks Nasjonalsocialistiske Arbejderparti (DNSAP), det største danske nazipartiet.<sup>233</sup> I Sverige var mellom 40 og 50 % av de frivillige medlem eller sympatisør av det nasjonalsosialistiske partiet Svensk Socialistisk Samling (SSS).<sup>234</sup> Ser man på Vest-Europa som helhet var andelen fra nazistpartier enda lavere. Ifølge Höhne var det kun omtrent en tredjedel av de frivillige fra Vest-Europa som var medlem av nazivennlige nasjonalistiske partier.<sup>235</sup> Det ser altså ut til at Waffen-SS klarte å rekruttere bredere grupper av befolkningen i Sverige, Danmark og resten Vest-Europa, enn det de klarte i Norge der et stort flertall ble rekruttert blant medlemmene i NS.

Ifølge Blindheim kom ”den overveldende majoriteten” fra typiske NS-miljø, og han framhever familiebakgrunnen som helt avgjørende for de valgene de gjorde. Han viser til flere eksempler der frontkjemperne ble påvirket av sine familiemedlemmer.<sup>236</sup> I Agder holder ikke den forklaringen i like stor grad. Litt over halvparten av *alle* frontkjemperne, 51,7 %, kom fra NS-familier.<sup>237</sup> En familie blir her regnet som *en NS-familie* hvis far, eller mor, eller søsken og/eller kone var medlem av partiet. Enda mer overraskende er det at en relativt liten andel, 61 % av NS-medlemmene blant frontkjemperne kom fra NS-familier. 37,3 % av disse kom fra familier som *ikke* hadde NS-medlemmer.<sup>238</sup> Disse må da ha tatt avgjørelsen om å melde seg inn i partiet på selvstendig grunnlag, eller blitt påvirket på andre måter; det kunne være gjennom press fra arbeidsplassen, gjennom propaganda eller gjennom venner og kamerater. I Troms var andelen enda lavere, bare 17 % vokste opp i NS-familier.<sup>239</sup> Motivene frontkjemperne hadde for å melde seg inn i NS var sammensatte. Langt de fleste av dem mente at Norges vei til frihet og selvstendighet gikk gjennom NS. Et sterkt NS ville øke landets sjanse til en god forhandlingsposisjon i et

---

<sup>233</sup> Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.39.

<sup>234</sup> Westberg (1986) s.298.

<sup>235</sup> Höhne (1969) s.459.

<sup>236</sup> Blindheim (1977) s.136.

<sup>237</sup> Tre av frontkjemperne (2 %) er oppført under kategorien ”ukjent”, som vil si at de ikke hadde familie i NS i Agder, men at de kan ha hatt familie i partiet andre steder i landet.

<sup>238</sup> To av frontkjemperne (1,7 %) er plassert i kategorien ”ukjent”, som vil si at de ikke hadde familie i NS i Agder, men at de kan ha hatt familie i partiet andre steder i landet.

<sup>239</sup> Skjønsvjell (2005) s.42.

nyordnet Europa under tysk ledelse, argumenterte flere av frontkjemperne fra Ager. Flere oppga også sin antipati for kommunismen som årsak til å gå inn i partiet. Det var også noen som mente at krigen mellom Norge og Tyskland var over da de norske militære styrkene overgav seg i juni 1940, og at det derfor var legitimt både å være medlem av NS og å melde seg til fronttjeneste.

Innmeldingsdatoen i NS er kjent for 110 av frontkjemperne. 118 var medlem av partiet. Innmeldingsdato er altså ukjent for åtte. 71,2 % av frontkjemperne meldte seg inn i NS *før* de vervet seg til fronttjeneste.<sup>240</sup> For de som meldte seg inn i partiet etter 9. april 1940, gikk det i gjennomsnitt ett år og en måned fra de meldte seg inn i NS til de vervet seg. I dette materialet finnes det imidlertid flere tilfeller der det er en stor differanse mellom de to datoene, og som dermed drar opp gjennomsnittet. Medianen er da mer riktig å bruke i denne sammenhengen, da den gir et godt bilde av hvor størstedelen av materialet befinner seg. Medianen var på elleve måneder. Noen meldte seg til fronten bare få måneder etter innmeldelsen i NS, mens to av dem vervet seg samme dagen som de meldte seg inn i partiet.<sup>241</sup> Lengst tid gikk det for han som meldte seg inn i NS i september 1940, og som vervet seg i april 1945.<sup>242</sup> For de som vervet seg *før* de meldte seg inn i NS, gikk det i gjennomsnitt elleve måneder fra de vervet seg til innmeldelsen i partiet. Medianen var her på drøye seks måneder. For enkelte var det bare noen dager eller en knapp måned mellom de to datoene, mens det for andre gikk over to år fra den ene datoen til den andre.<sup>243</sup>

Innmeldingsfrekvensen i NS blant frontkjemperne fra Agder er forholdsvis jevn, hvis man ser bort fra toppen høsten 1940. I tredje og fjerde kvartal dette året meldte 45 frontkjemper seg inn i partiet, 31,6 %. At innmeldingen fikk seg en topp i denne perioden kan forklares ved Terbovens tale 25. september 1940, der han proklamerte at veien til frihet for Norge kun gikk gjennom NS. Den samme tendensen ser vi i Agder generelt. Etter

---

<sup>240</sup> 14 frontkjemper (11,9 %) av de 118 som var medlem av NS, vervet seg til fronttjeneste før de meldte seg inn i NS, mens for 20 av dem (16,9 %) er det uvisst hva de foretok seg først.

<sup>241</sup> I denne analysen er de som vervet seg til fronttjeneste *før* de meldte seg inn i NS, utelatt. Det samme gjelder for de der vervingsdato er ukjent.

<sup>242</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Henlagt etter bevisets stilling 5125.

<sup>243</sup> I denne analysen er de som meldte seg inn i NS *før* de vervet seg til fronttjeneste, utelatt. Det samme gjelder for de der vervingsdato er ukjent.

Terbovens tale skyter innmeldingsfrekvensen i Agder-fylkene i været. Rundt nyttårstider i 1940 hadde omtrent 1000 nye medlemmer meldt seg inn.<sup>244</sup> Den lille økningen som skjer i innmeldelser blant frontkjemperne fra Agder i begynnelsen av 1942 skyldes trolig utnevnelsen av Quisling som Ministerpresident. I Agder generelt flatet innmeldingsfrekvensen ut på nyåret 1941, men veksten i medlemstall vokste helt fram til på nyåret 1943, da partiet nådde sitt høydepunkt med ca. 2000 medlemmer på Sørlandet.<sup>245</sup>

Hos Blindheim meldte 40,3 % seg inn før 9. april 1940, mens 11,9 % av frontkjemperne fra Agder gjorde det samme. Hvordan kan dette forklares? NS hadde liten oppslutning i Agder før krigen. Under krigen fikk derimot partiet et oppsving, og da virker det også naturlig at frontkjemperne ble medlem under krigen, og ikke før. Et NS-medlemskap var også naturlig i forbindelse med å søke fronttjeneste. Dette kan være med på å forklare den lave andelen NS-medlemmer i Agder før 9. april 1940.

Så langt har vi sett på frontkjempernes NS-medlemskap. Hvilke politiske partier og organisasjoner hadde frontkjemperne fra Agder tilknytning til før krigen? Var de medlem av andre partier og organisasjoner enn NS? Kildene sier ikke så mye om dette, men vi vil her kort gå igjennom det vi har funnet.

Elleve frontkjemper var medlem av NS før krigen; to av disse hadde vært medlem av både NS og Fedrelandslaget<sup>246</sup>. I tillegg hadde ti frontkjemper en politisk fortid utenom NS, 6,7 %. Til sammen blir det 21 personer som var medlem av et politisk parti før krigen, 14,1 %. Ni av frontkjemperne hadde vært medlem av Fedrelandslaget, mens en var medlem av Høyre. To var medlem av NNSAP. Vi kjenner også til at faren til en fra Kristiansand var en ivrig tilhenger av Samfundspartiet.<sup>247</sup> En gårdsarbeider fra Øyestad

---

<sup>244</sup> Masdalen (1991) s.262.

<sup>245</sup> Masdalen (1991) s.264.

<sup>246</sup> Fedrelandslaget ble stiftet i 1925 og var en organisasjon som tok sikte på å samle alle borgerlige og nasjonalsinnede mennesker i Norge til kamp mot sosialismen. Partiet stilte til valg på 1930-tallet, men fikk aldri reell politisk innflytelse. Fridtjof Nansen og Christian Michelsen var blant stifterne. Fedrelandslaget var inspirert av italiensk fascisme og tysk nasjonalsosialisme. (Norsk Krigsleksikon (1995) s.92)

<sup>247</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 78/46. Samfundspartiet ble stiftet av Bertram Dybwad Brochmann tidlig på 1930-tallet. Partiet gikk inn for en "nyorientering" av samfunnet bygd på kristendom, sosialpsykologi, økologi og samfunnsøkonomi. I to perioder hadde partiet én representant på Stortinget, 1933-36 og 1936-1939. (Norsk Krigsleksikon (1995) s.54).

hevdet han sympatiserte med Arbeiderpartiet.<sup>248</sup>

NNSAP hadde noen tilhengere i Flekkefjord, Arendal og Grimstad.<sup>249</sup> To av frontkjemperne fra Agder var altså medlem av det tyske nazipartiets søsterparti, begge var studenter; den ene kom fra Arendal, den andre fra Grimstad.<sup>250</sup> Studenten fra Grimstad skal ifølge en bekjent ha hatt en politisk innstilling som var nazistisk lenge før krigen. På grunn av hans kontakt med Deutscher Fichte-Bund<sup>251</sup> kom han i søkelyset til overvåkningspolitiet fra 1939. Rett etter krigsutbruddet i september 1939 skal han ha søkt om å bli opptatt i den tyske hær, men fikk avslag. Etter å ha blitt dimittert fra Regiment Nordland i september 1941, gjorde han karriere som agent i den tyske etterretningstjenesten. I et brev til direktøren for Deutscher Fichte-Bund, Dietrich Kessemeier, ga han klart uttrykk for sin beundring for Tyskland og nasjonalsosialismen. Han skrev blant annet at de norske nazipartiene ikke var radikale nok, og at han følte seg mer tysk enn norsk. Foreldrene hans hadde for øvrig vært bystyreprerentanter for Venstre.<sup>252</sup>

Alle de 21 frontkjemperne som var medlem av et politisk parti før krigen, var plassert på høyresiden. To var medlem av både Fedrelandslaget og NS, ni i NS, ni i Fedrelandslaget, to i NNSAP, og én i Høyre. Hvordan samsvarer dette med tidligere undersøkelser?

I Skjønshjells undersøkelse var bare fire politisk aktive før krigen; to i NS, én i Unge Høyre, mens én var engasjert i "arbeiderbevegelsen".<sup>253</sup> Også her er en overveldende andel plassert på høyresiden politisk. Hos Blindheim var 52,5 % politisk aktive før krigen, noe som er en atskillig høyere prosentandel enn i både Troms og Agder. Noe av forklaringen kan ligge i at det i Blindheims utvalg er mange "nøkkelpersoner" innen frontkjemperbevegelsen. Det er grunn til å tro at slike personer vil være mer politisk aktive enn andre. Hos Blindheim tilhørte også en stor overvekt av de politisk aktive, høyresiden.

---

<sup>248</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Sak 512/45.

<sup>249</sup> Pryser, Tore (2001) "Hitlers hemmelige agenter - tysk etterretning i Norge 1939-1945". Universitetsforlaget. Oslo. s.302.

<sup>250</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Henlagt – død, anr. 21275.

<sup>251</sup> Deutscher Fichte-Bund var en privat organisasjon finansiert av det tyske propagandadepartementet. Formålet med organisasjonen var å drive propaganda. (Pryser (2001) s.302).

<sup>252</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Dom 4234.

<sup>253</sup> Skjønshjell (2005) s.44.

189 av 194 befant seg til høyre politisk, fordelt på 20 i Unge Høyre/Høyre, 19 i Fedrelandslaget, 8 i NNSAP, 1 i Bygdefolkets Krisehjelp, og 141 i NS. Fire var medlem i Arbeiderpartiet eller dens ungdomsorganisasjon AUF, mens én var medlem i Frisinnede Venstre. Blindheim nevner også at flere var medlem av NS' forgjenger Nordisk Folkereising, uten å tallfeste dette.<sup>254</sup> I Frøshaugs utvalg var 19,8 % medlem av en politisk ungdomsorganisasjon før krigen. Her befant også mesteparten seg på høyre, eller ytterste høyre fløy. 10,8 % tilhørte nazistiske partier, 5,2 % konservative partier, og 3,8 % sosialistiske/kommunistiske partier.<sup>255</sup> Vi ser altså at både i Skjønshjells, Blindheims, Frøshaugs, og denne undersøkelse, befant et stort flertall av de politisk aktive seg på høyresiden, mange også på ytterste høyre fløy.

Så langt har vi sett på frontkjempernes politiske sympatier før krigen. Hva skjedde så etter krigen? Holdt frontkjemperne fast ved sitt politiske syn, eller kan man se forandringer? Kildene sier ikke mye om dette, men vi skal her kort redegjøre for hva vi har funnet. På grunn av mangelfullt kildemateriale er det ikke mulig å trekke noen konklusjoner omkring dette. Etter krigen kjenner vi til at en fra Lista var medlem i Senterpartiet i tre år på 60-tallet, mens en fra Tromøy var medlem av Høyre fra 1966 til 1981.<sup>256</sup> En fra Arendal ser ut til å ha gjort en politisk helomvending etter krigen. Etter å ha vært medlem av både NS og Germanske SS Norge<sup>257</sup> under krigen, ble han etter frigjøringen medlem av Sosialistisk Folkeparti (SF) og satt 16 år som representant i bystyret for partiet.<sup>258</sup> Noe av den samme helomvendingen kan se ut til å ha skjedd for en gårdsarbeider fra Valle. Foruten å ha vært i tjeneste to ganger som frontkjemper og hatt en stilling i Statspolitiet (Stapo)<sup>259</sup>, var han lagsungdomsleder i NSUF i hjembygda.<sup>260</sup> På slutten av 50-tallet meldte han seg inn i Arbeiderpartiet.

---

<sup>254</sup> Blindheim (1977) s.132.

<sup>255</sup> Frøshaug (1955) s.453.

<sup>256</sup> Fra intervjuer utlånt av Johnny Haugen.

<sup>257</sup> Germanske SS Norge skulle bestå av "menn av nordisk rase", og hadde som sin oppgave å "være bindeleddet mellom de germanske folk og lede oppbyggingen av det Storgermanske sambandet." En stor andel av medlemmene gjorde også fronttjeneste. (Norsk Krigsleksikon (2005) s.132).

<sup>258</sup> Fra intervju utlånt av Johnny Haugen.

<sup>259</sup> Stapo var en spesialavdeling i politiet som var bygd opp etter mønster av det tyske sikkerhetspoliti. Avdelingen arbeidet spesielt med politiske forbrytelser og forseelser, spionasje og våpenbruk. (Norsk Krigsleksikon (1995) s.396).

<sup>260</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 139/45, og fra intervju utlånt av Johnny Haugen.

De to medlemmene i NNSAP er allerede nevnt. Finner vi andre konkrete eksempler på sympati med nasjonalsosialismen blant frontkjemperne i Agder? En snekkerlærling fra Vennesla innrømmet i alle fall at han var ”til dels interessert i nasjonalsosialismen”.<sup>261</sup> Et vitne i saken mot en annen fra Vennesla hevdet at vedkommende var påvirket av tyskerne. Under krigen skal han blant annet ha gått rundt og sunget på tyske sanger.<sup>262</sup> Påvirkning kan vi også finne hos en fra Eide, som ble krigskorrespondent i avdelingen Leibstandarte Adolf Hitler. Midt på 30-tallet bodde han i Tyskland. Som 21-åring ble han ”grepet av den sosiale gjenreisningen i folket”, som han uttrykte det i et politiavhør i forbindelse med etterforskingen av hans landssviksak. Da han satt arrestert etter frigjøringa skrev han i et brev til sin mor at han ønsket å døpe sin egen sønn Vidkun.<sup>263</sup>

En fra Oddernes som meldte seg da han var femten år gammel, skal ha hatt en politisk diskusjonsklubb sammen med noen kamerater. Han skal en gang ha holdt foredrag om temaet: nazisme vs demokrati. Ifølge en av kameratene skal han da ha lagt vekt på nazismens fortrinn, og da spesielt den tyske nazismens.<sup>264</sup> En frontkjemper fra Landvik innrømte at han var nasjonalsosialist. Han var journalist i Fritt Folk, og tjenestegjorde i Den norske Legion. ”Jeg kan ikke tenke meg en eneste NS-mann som ikke mobiliserte. ”Vi regnet tyskerne for å være bedre enn kommunistene”, forklarte han i politiavhør høsten 1945. Hos en fra Bjelland var det ingen tegn til anger eller forsøk på å skjule sin beundring for nasjonalsosialismen rett etter frigjøringa. ”Jeg er fremdeles nasjonalsosialist, jeg er i alle fall ikke demokrat”, sa han i avhør. Han fortalte også at han gikk inn i NS fordi han var ”nazist”. Retten fant det skjerpene at han ikke endret sitt syn på Tyskland og det som skjedde under okkupasjonen av Norge, og dømte ham til seks års tvangsarbeid.<sup>265</sup>

Det ser ut til at frontkjemperne fra Agder ikke har hatt særlig store nazisympatier, i alle fall ikke før krigen. Interessen for politikk ser i det hele tatt ut til å ha vært liten. Den lave andelen politisk aktive i Agder må også ses i sammenheng med frontkjempernes lave alder. I 1939 var 47,7 % 18 år eller yngre, mens 30,9 % var 16 år eller yngre. Selv om få

---

<sup>261</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.901/45.

<sup>262</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.531/45.

<sup>263</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Anr.204/45.

<sup>264</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 506/45.

<sup>265</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr.146/45.



frontkjempere ga uttrykk for nasjonalsosialistisk sympati, kan det ikke utelukkes at flere hadde en slik sympati. NS-medlemskap, spesielt under krigen, kan indikere en sympati med nasjonalsosialismen. Det kan også tolkes som et uttrykk for sosial mobilitet og et ønske om å gjøre karriere. Dette vil bli tatt opp i neste kapittel.

Vi kjenner til få som var tilsluttet andre organisasjoner eller lag før krigen. En fra Oddernes var med i speiderbevegelsen.<sup>266</sup> En fra Tromøy var medlem i en avholdsforening.<sup>267</sup> Vi kjenner til en frimurer, han var fra Arendal og på grunn av sitt frimureri ble han ikke opptatt som fullverdig medlem i NS. Han var også aktiv i Arendal Seilforening.<sup>268</sup>

Under krigen var seks frontkjempere medlem i Germanske SS Norge, tre var medlem i Quislings personlige livgarde "Gjestene", og sju var befal i Arbeidstjenesten.<sup>269</sup> Mange var også medlem av Hirden, men ikke alle var medlem frivillig. Medlemskap i Hirden ble nemlig gjort obligatorisk, først i 1941 for alle mannlige NS-medlemmer født 1920-24, så for alle mellom 18 og 30 og til sist, fra 1943, for alle mellom 18 og 55 år.<sup>270</sup>

#### 4.10 Yrke

For å gjøre analysen av yrke enklere har vi delt yrkene inn i syv undergrupper, inkludert kategorien "arbeidsledig". I tabellen under ser vi hvilken yrkeskategori frontkjemperne hadde før krigen. Yrke er ukjent for 21 av frontkjemperne, en andel på 14,1 %. Denne analysen baserer seg dermed på opplysninger om 128 frontkjempere.

Her ser vi at jordbruks, skogbruks - og andre arbeideryrker er godt representert. Nesten hver femte frontkjemper tilhørte typiske middelklasseyrker og serviceyrker, som for eksempel kontorist, hotellarbeider og journalist. Det er også mange studenter og skole-elever, som kan forklares ved at frontkjemperne var unge og derfor fortsatt holdt på med skolegang og utdanning.

---

<sup>266</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Forelegg 151/46.

<sup>267</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.56/45.

<sup>268</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.24/45.

<sup>269</sup> Disse sju hadde ikke ordinær befalsutdanning, men fikk sin befalsutdanning i AT.

<sup>270</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.171.

**Tabell 6: Yrkeskategori**

Yrkeskategori	Antall	Prosent	Kumulativ prosent
Jordbruk/skogbruk	19	12,8	12,8
Arbeider/sjømann	38	25,5	38,3
Middelklasseyrke og servicenæring	29	19,5	57,7
Militært yrke	4	2,7	60,4
Student og skoleelev	25	16,8	77,2
Øvre middelklasse-yrke	10	6,7	83,9
Arbeidsledig	3	2,0	85,9
Ukjent	21	14,1	100,0
Total	149	100,0	100,0

\* Merknader til tabellen: Selveiende bønder og skogseiere er ikke plassert under ”jordbruk/skogbruk”, men under ”middelklasseyrke og servicenæring”. De 19 i kategorien ”jordbruk/skogbruk” er i flere tilfeller ungdom som har tatt seg arbeid som gårdsarbeider eller skogsarbeider ved siden av studier og skolegang. Ofte er dette arbeidet i tilknytning til foreldrenes gård.

Ifølge Blindheim kom frontkjemperne fra alle lag av folket, men flesteparten tilhørte den borgerlige middelklassen.<sup>271</sup> I Agder ser vi at 38,3 % hadde yrker som tilhørte arbeiderklassen, og 28,9 % yrker tilhørende middelklassen.<sup>272</sup> Dette er hovedforskjellen mellom denne studien og Blindheim. Samtidig må man ikke glemme at en person kan ha bakgrunn fra en annen klasse enn det hans yrkestilknytning tilsier. For å si noe sikkert om klassebakgrunn, trengs det opplysninger om foreldrenes status og yrke. Slike opplysninger er mangelfulle i kildematerialet benyttet i denne studien, og det er derfor vanskelig å trekke konklusjoner ut fra det. Av samme grunn er det vanskelig å plassere kategorien ”studenter/skoleelever” i enten middelklasse eller arbeiderklasse. Det er i det hele tatt vanskelig å vurdere sosial status for de unge generelt. Fordelingen av frontkjemperne i enten arbeiderklasse eller middelklasse er derfor noe usikker, men vi mener likevel at de gir en viss pekepinn på klassetilhørighet. Etter å ha gjennomgått folketellingen fra 1930, kom vi fram til at 53 % av alle arbeidstakere i Agder-fylkene tilhørte arbeiderklassen.<sup>273</sup>

<sup>271</sup> Blindheim (1977) s.118-119.

<sup>272</sup> Arbeiderklassen omfatter her de to første kategoriene i tabellen; ”jordbruk/skogbruk” og ”arbeider/sjømann”, mens de øvrige kategoriene, foruten ”arbeidsledig” og ”studenter/skoleelever”, sorterer under middelklassen.

<sup>273</sup> ”Tabell 3 – Personer 15 år og over, fordelt etter erhverv – Fylker”. Statistisk Sentralbyrå.

Det er altså en liten underrepresentasjon fra arbeiderklassen blant frontkjemperne i forhold til Agder-befolkningen for øvrig.

I Troms var 28 % skoleelever, mens 25 % var sysselsatt i jordbruk eller fiske. Dette er de to største kategoriene. Skjønsvfjell har også en rimelig stor andel ”offiserer/underoffiserer”, 12,5 %.<sup>274</sup> Utenom det sistnevnte, samsvarer denne studiens funn rimelig godt med funnene til Skjønsvfjell. Også i Blindheims undersøkelse var det mange med ”militær bakgrunn”, 40 personer, eller 13 %, mot 2,7 % fra Agder. Årsaken til den lave andelen offiserer i denne undersøkelsen kan forklares med Major Arne Laudals motstandsarbeid. Å delta i Laudals lokale motstandsgruppe var en sterk ”konkurrent” til det å melde seg til fronttjeneste. Forbitrelsen over nederlaget i april 1940 generelt, og felttoget i Setesdal spesielt, gjorde at mange offiserer følte at de måtte ”gjøre noe”. Resultatet ble små lokale motstandsgrupper, og i 1941 begynte Laudal å bygge opp en motstandsgruppe av regionalt preg.<sup>275</sup> I desember 1942 ble gruppen rullet opp, og minst 310 mann ble etter hvert arrestert.<sup>276</sup>

I Frøshaugs undersøkelse var 13,5 % studenter eller skoleelever, 15,8 % industri - og fabrikkarbeidere, mens 17,4 % var sysselsatt i jordbruk eller skogbruk. Den største andelen har ”subordinate employees in official and private work”.<sup>277</sup> Våre funn samsvarer i stor grad med Frøshaugs funn. Det samme kan sies om funnene til Stridsklev. Hun fant at 24,9 % var skoleelever eller studenter, mens 19,9 % arbeidet i jord - eller skogbruk.<sup>278</sup>

Hva så med Danmark? Den store forskjellen mellom Agder og Danmark er iøynefallende. I Danmark tilhørte 68 % av de frivillige arbeiderklassen, noe som var en markant overrepresentasjon i forhold til folketallet.<sup>279</sup>

---

<sup>274</sup> Skjønsvfjell (2005) s.32.

<sup>275</sup> Masdalen (1991) s.293-94.

<sup>276</sup> Eitinger, Leo/Vold, Ottar/Weisæth, Lars (1995) ”Krigsskader og senvirkninger” – krigspensjonering gjennom 50 år”. Utgiver: Rikstrygdeverket. Oslo. s.152-153. Av de 310 som ble arrestert ble 184 sendt i fangenskap til Tyskland, og 76 av dem døde der. Laudal og fem andre ledere ble henrettet i Trandumskogen.

<sup>277</sup> Frøshaug (1955) s.453.

<sup>278</sup> Stridsklev (1992) s.363.

<sup>279</sup> Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2006) s.34.

#### 4.11 Utdanning

Vi kjenner ikke utdanningsnivået til 35 (23,5 %) av frontkjemperne. Analysen av utdannelsen er dermed basert på data fra 114 frontkjemper. Vi har valgt å se på utdanningsnivået *før* fronttjenesten. I tabellen under ser vi hvordan de 114 er plassert i forhold til deres høyeste utdanningsnivå.

**Tabell 7: Høyeste utdanningsnivå**

Høyeste utdanningsnivå	Antall	Prosent	Kumulativ prosent
Folkeskole	41	27,5	27,5
Middelskole	13	8,7	36,2
Gymnas	28	18,8	55,0
Handelsskole	11	7,4	62,4
Landbruksskole	5	3,4	65,8
Befalsskole	4	2,7	68,5
Universitet/høyskole	9	6,0	74,5
Teknisk aftenskole	3	2,0	76,5
Ukjent	35	23,5	100,0
Total	149	100,0	100,0

6 % av frontkjemperne fra Agder hadde universitets - eller høyskoleutdanning. Den desidert største andelen er de som kun har folkeskole; omtrent en fjerdedel kommer inn under denne kategorien. Bare folkeskole vil altså si at man ikke har noen utdanning utover det som var obligatorisk på den tiden. For noen av frontkjemperne faller dette naturlig ettersom de ikke var gamle nok til å ha kunnet ta noen høyere utdanning. 18,8 % har gymnas som sitt høyeste utdanningsnivå, noe som også har sammenheng med frontkjempernes lave alder. Andelen med examen artium er 24,8 %, mens 49 % av frontkjemperne fra Agder hadde utdanning utover folkeskolen. Hvordan samsvarer dette med tidligere undersøkelser?

Hos Frøshaug hadde 71 % utdanning utover folkeskole.<sup>280</sup> I Skjønshjells undersøkelse var det tilsvarende tall 30,1 %, mens landsgjennomsnittet i 1950 var på 21,1 %.<sup>281</sup> Hva så med andelen med examen artium? Blindheim fant at 25,1 % i hans utvalg hadde bestått examen artium.<sup>282</sup> I Stridsklevs undersøkelse var tallet 23,7 %, mens andelen i Troms var på 9,8 %.<sup>283</sup> Foruten Troms ser vi at andelen med examen artium samsvarer med de andre undersøkelsene. Landsgjennomsnittet var på 5,1 % i 1950.<sup>284</sup> Felles for både Skjønshjell, Blindheim og Stridsklev er at deres utvalg av frontkjempere har et høyere utdanningsnivå enn gjennomsnittet i befolkningen. Det samme ser vi i Agder. Både andelen med utdanning utover folkeskolen, og andelen med artium er høyt over landsgjennomsnittet. Da det ikke har lyktes å innhente opplysninger om utdanningsnivået til befolkningen på Agder, er det ikke mulig å sammenligne med frontkjempernes utdanningsnivå.<sup>285</sup>

#### 4.12 Tidligere militær erfaring

Under dette avsnittet skal vi ta for oss verneplikt, deltakelse i felttoget i april 1940 og eventuell annen militær erfaring frontkjemperne fra Agder hadde. Først skal vi se på militær erfaring utenom førstegangstjeneste, militær utdanning og deltakelse i felttoget.

30. november 1939 angrep Sovjetunionen Finland. Finnene holdt stand lenge, og den finske motstanden skapte forbauselse og beundring i mange andre land, og frivillige strømmet til for å kjempe på finnenes side.<sup>286</sup> Mange nordmenn deltok, men vi kjenner *bare* til én frontkjemper fra Agder som deltok i Vinterkrigen. Han var fra Arendal og var 22 år gammel da han frivillig reiste til Finland i 1939. En gang tidlig i 1940 kom han hjem igjen, før han i juli 1941 meldte seg frivillig til Den norske Legion. Arendalitten reiste ut to ganger. Første gang tjenestegjorde han på Leningradfronten, andre gang var han tilbake i kjent terreng i Finland. Han verken avtjente verneplikten eller deltok i felt-

---

<sup>280</sup> Frøshaug (1947) s.562.

<sup>281</sup> Skjønshjell (2005) s.29.

<sup>282</sup> Blindheim (1977) s.119.

<sup>283</sup> Stridsklev (1995) s.1380 og Skjønshjell (2005) s.30.

<sup>284</sup> Skjønshjell (2005) s.29.

<sup>285</sup> Det finnes mye statistikk om utdanning hos Statistisk Sentralbyrå, men den finnes ikke på fylkesnivå. Det har også blitt lett andre steder, uten positivt resultat.

<sup>286</sup> Aschehougs og Gyldendals Store Norske Leksikon. Bind 5 (2005). Kunnskapsforlaget. Oslo. s. 122.

toget.<sup>287</sup> Fem av frontkjemperne meldte seg frivillig til Vinterkrigen, men ble av ulike grunner ikke innkalt. To av dem som meldte seg kom ikke i tjeneste da Finland kapitulerte før de fikk klarsignal til å reise.<sup>288</sup> En fra Kristiansand fikk ikke lov til å reise på grunn av at han hadde hatt tuberkulose. Av samme grunn ble han fritatt fra militærtjeneste selv om han hadde avtjent verneplikten.<sup>289</sup> En fra Oddernes meldte seg, men ble syk og måtte trekke tilbake søknaden. I 1939 ville en 16-åring fra Kristiansand melde seg, men ble avvist da han var for ung.<sup>290</sup> Bare én frontkjemper (0,7 %) fra Agder deltok, mens et fåtall andre hadde meldt seg. Var det slik i andre undersøkelser også? Åtte (4 %) av frontkjemperne i Stridsklevs utvalg hadde deltatt som frivillig i Vinterkrigen.<sup>291</sup> Dette tallet er noe høyere enn det man finner i Agder, men langt fra så høyt som i Sverige, der ca. 50 (25 %) av de frivillige deltok i Vinterkrigen.<sup>292</sup>

Hvor mange av frontkjemperne hadde gjennomgått førstegangstjeneste før krigen? Det er ikke i alle landssviksaker at det går fram om vedkommende har avtjent verneplikt eller ei. De som vi derimot kan se, at må ha vært for unge til å ha vært innkalt til førstegangstjeneste, har blitt oppført med ”nei”. I tilfeller der det ikke finnes landssviksak, eller at saken er mangelfull, er vedkommende oppført som ”ukjent”. De som vi vet har gjennomgått førstegangstjeneste, er oppført med ”ja”. 31 frontkjemper er oppført under ”ukjent”, som altså vil si at de i prinsippet var gamle nok til å ha avtjent verneplikt før krigen, men at det på grunn av et begrenset kildemateriale, ikke kan sies noe sikkert om det.

---

<sup>287</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.575/45. Tjenestested er kjent for 97 av frontkjemperne. For de resterende 52 mangler det opplysninger. 15 frontkjemper fra Agder tjenestegjorde i Finland. Nesten en fjerdedel, 25 frontkjemper, tjenestegjorde ved eller i nærheten av Leningradfronten. Fem var stasjonert i Karelen. Mius, Narva, Stalingrad, Lemberg og Kiev er andre steder på Østfronten der frontkjemper fra Agder tjenestegjorde. Et fåtall var på Balkan. Flere av frontkjemperne tjenestegjorde på flere ulike frontavsnitt i løpet av tjenesten.

<sup>288</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.24/45 og RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.618/45. Finland kapitulerte og skrev under en fredsavtale 13. mars 1940.

<sup>289</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 109/45.

<sup>290</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 1411/45.

<sup>291</sup> Stridsklev (1995) s.1381. I tillegg hadde 21(12 %) meldt seg til Vinterkrigen, men av ulike grunner ikke fikk reise.

<sup>292</sup> Westberg (1986) s.298.

**Tabell 8: Verneplikt før krigen**

	<b>Antall</b>	<b>Prosent</b>
Ja	22	14,8
Nei	96	64,4
Ukjent	31	20,8
Total	149	100,0

Vi ser altså at 14,8 % av frontkjemperne fra Agder hadde avtjent verneplikt før krigen. Andelen kan være noe høyere hvis vi tar høyde for at noen av de 31 som står oppført som ”ukjent” har avtjent verneplikt. 56 av de 96 frontkjemperne i ”nei”-kategorien var dessuten for unge til å ha kunnet blitt innkalt til førstegangstjeneste. Fire frontkjemper fra Agder hadde militær utdanning. Tre av dem var fenrik av grad, mens den siste, en fra Oddernes, var sanitetspremierløytnant. Sistnevnte var utdannet lege, men hadde tatt et kort offiserskurs i 1926, og i 1929 var han blitt utskrevet sanitetspremierløytnant. Da tyskerne invaderte Norge, arbeidet han som lege, og ble ikke mobilisert. Allikevel fant retten det skjerpene at han ikke meldte seg frivillig til krigstjeneste 9. april 1940.<sup>293</sup> De tre andre med militær utdanning var med under felttoget.

Var Agder-frontkjemperne med og kjempet *mot* tyskerne da Norge ble invadert 9. april 1940? I analysen av deltakelse i felttoget er det nok å ha blitt mobilisert, og ikke nødvendig å eventuelt ha kommet i kamp med tyske styrker. Der det går klart fram i landssviksakene at vedkommende var med på felttoget, er disse plassert i kategorien ”ja”. De som er oppført under ”ukjent” er de som det ikke finnes landssviksak på, eller har saker der det finnes svært lite opplysninger. I landssviksaker der det ikke er opplysninger om vedkommende deltok i felttoget eller ei, er vedkommende plassert under ”nei”. At det ble opplyst om en eventuell deltakelse i felttoget er nemlig meget sannsynlig. Å ha kjempet *mot* tyskerne ble sett på som en formildende omstendighet og førte som regel til lavere straff. Derfor er det grunn til å tro at de som deltok i felttoget selv opplyste om det etter som muligheten for strafferabatt var til stede. På den andre siden kan noen ha løyet på seg

<sup>293</sup> RA, L-sak. Østerdal politikammer: Dom 486.

deltakelse av samme grunn. På Riksarkivet i Oslo finnes det en oversikt over deltakerne i felttoget i Setesdal. Denne oversikten ville ha bevist eller motbevist enkelte av frontkjempernes deltagelse, men en gjennomgang av denne oversikten er en egen oppgave i seg selv og faller også utenfor rammene av denne oppgaven. Har retten lagt at de deltok til grunn, er det tilstrekkelig for å bli plassert under ”ja”.

Som vi ser av tabellen under er ”ukjent”-kategorien betydelig, nesten en tredjedel er plassert i denne kategorien. 10,1 % deltok helt sikkert i felttoget, en andel som er lavere enn dem som har avtjent verneplikten. Andelen kan være noe høyere hvis vi tar høyde for at noen av de 45 som det mangler opplysninger om, deltok. 59,7 % deltok derimot ikke da Tyskland invaderte Norge, en andel som er litt lavere enn andelen som ikke har avtjent verneplikten.

**Tabell 9: Deltakelse i felttoget april 1940**

	<b>Antall</b>	<b>Prosent</b>
Ja	15	10,1
Nei	89	59,7
Ukjent	45	30,2
Total	149	100,0

Hvordan samsvarer disse funnene med tidligere undersøkelser? 39 % av frontkjemperne i Stridsklevs utvalg deltok i kampene mot tyskerne i Norge i 1940, noe som er atskillig høyere enn i Agder, der bare drøye 10 % deltok.<sup>294</sup> Hos Stridsklev hadde 42 % avtjent verneplikt/fått militær utdanning før krigen, mot 14,8 % i denne undersøkelsen.<sup>295</sup> I Troms hadde 17 % helt sikkert deltatt i felttoget, men Skjønsvfjell har en såpass høy ”ukjent”-andel som 56,6 %, noe som gjør det meget sannsynlig at andelen som deltok er større. 17 % i Troms hadde fått militær opplæring før krigen. Også her har Skjønsvfjell en høyere

<sup>294</sup> Stridsklev (1995) s.1381. 14 % ble mobilisert, mens 25 % meldte seg frivillig.

<sup>295</sup> Stridsklev (1995) s.1381. Dette tallet inkluderer også kategoriene ”kystvakt” og ”frivillig opplæring”. Tar vi bort de kategoriene er prosentandelen likevel så høy som 34 %, langt høyere enn i Agder.



en høyere ”ukjent”-andel enn i denne undersøkelsen; 26,4 % mot 20,8 %.<sup>296</sup>

Vi ser altså at både Skjønsvfjell og Stridsklev har en høyere andel enn i Agder, både når det gjelder avtjent verneplikt og deltakelse i felttoget. Den lave andelen frontkjemper fra Agder som deltok i felttoget har trolig sammenheng med hvor få dagers kamphandlinger det var i Agder-fylkene. Kristiansand ble enkelt tatt av tyskerne, mens de norske styrkene i Setesdal innstilte fiendtlighetene 15.april, uten at det var kommet til reelle kamphandlinger.<sup>297</sup> Til sammenligning pågikk det kamper i Nord-Norge helt fram til midten av juni 1940, noe som kan være med å forklare hvorfor deltakelsen i felttoget er høyere i Troms enn i Agder. Det må bemerkes at vi her opererer med en rimelig høy ”ukjent”-andel.

Blindheim tallfester ikke hvor mange av frontkjemperne i hans utvalg som deltok under felttoget i 1940, men skriver at ”mange seinare frontkjemparar deltok mot tyskarane i 1940 – langt fleire enn gjennomsnittet i folket”.<sup>298</sup> Han oppgir heller ikke hvor mange som hadde avtjent verneplikten, men skriver at 40 (13 %) hadde befalsutdanning før krigen.<sup>299</sup> Det vil si at *minst* 13 % hadde militær utdanning før krigen. Trolig er tallet høyere.

#### 4.13 Strafferettslige forhold

I denne analysen skal vi se på strafferettslige forhold hos frontkjemperne *før* fronttjenesten. Vi har både sett på dommer, tildelte bøter og forenklete forelegg. Bøter for mindre alvorlige trafikkforseelser er holdt utenfor her. Bøter for fyllebråk og offentlig beruselse er tatt med.

Frontkjemperne fra Agder holdt seg stort sett på den riktige siden av loven. 13 (8,7 %) av dem har fått en straff i form av fengsel og/eller bøter for kriminelle forhold. Bøter for beruselse og fyll er det som oftest går igjen. Syv av dem har fått bøter for en slik forseelse. Det finnes også eksempler på mer alvorlige forhold. En fra Arendal ble dømt til

---

<sup>296</sup> Skjønsvfjell (2005) s.47.

<sup>297</sup> Masdalen (1991) s.250.

<sup>298</sup> Blindheim (1977) s.118.

<sup>299</sup> Blindheim (1977) s.119.

24 dagers betinget fengsel for promillekjøring, noe som, sammen med flere andre episoder med fyll, gjorde at han ble ekskludert fra NS.<sup>300</sup> En fra Tromøy, som var 22 år gammel da han meldte seg i 1943, hadde året før blitt dømt til 6 måneders ubetinget fengsel for en sedelighetsforbrytelse. Tidligere hadde han en dom på 45 dagers ubetinget fengsel for heleri.<sup>301</sup> Vi kjenner også til en annen ubetinget dom for heleri og en betinget dom på 90 dager for innbrudd.<sup>302</sup> Ingen er dømt for mer alvorlige forbrytelser som vold, voldtekt og drap, og bare to frontkjempere er dømt til ubetinget fengsel. Det har lenge vært en myte at frontkjemperne var forbrytere før de meldte seg frivillig. Forskning har derimot vist at dette ikke stemmer og vel heller beviset at frontkjemperne var vel så lovlidige som andre samfunnsborgere.<sup>303</sup> Funnene fra Agder bekrefter dette. Her må det bemerkes at ”ukjent”-kategorien er betydelig og andelen straffede derfor kan være noe høyere.

**Tabell 10: Dømt eller bøtelagt for kriminelle forhold før fronttjenesten**

	<b>Antall</b>	<b>Prosent</b>
Ja	13	8,7
Nei	91	61,1
Ukjent	45	30,2
Total	149	100,0

Blindheim har ikke gått systematisk igjennom frontkjempernes kriminelle rulleblad, men skriver blant annet: ”Vi har støytt på nokre med politirulleblad”.<sup>304</sup> Han nevner også to som skal meldt seg for å unngå fengselsstraff.<sup>305</sup> Også i Agder finner man eksempler på at noen var villig til å gjøre fronttjeneste fremfor å få en form for straff. En 20-åring fra Lillesand hevdet han hadde mistet effekter på et politikurs under krigen, og for å unngå straff meldte han seg til fronten.<sup>306</sup> En kontorist fra Grimstad hevdet at han hadde ”kom-

<sup>300</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.97/45.

<sup>301</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: 658/45.

<sup>302</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.575/45 og RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Farsund: Anr.5/45.

<sup>303</sup> Skjønsvjell (2005) s.49.

<sup>304</sup> Blindheim (1977) s. 144.

<sup>305</sup> Blindheim (1977) s.142.

<sup>306</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Sak 170/45 (i eske 9).

met i klammeri” med en tysker, og at han hadde valget mellom konsentrasjonsleir og fronttjeneste. Han valgte sistnevnte. Retten fant ham derimot lite troverdig, og viste til at han reiste ut igjen etter endt permisjon. ”Jeg meldte meg til Waffen-SS under den grovste tvang”, hevdet han selv.<sup>307</sup> Faren til en ung kristiansander hevdet at sønnen meldte seg fordi han var ettersøkt av norsk politi for tyveri. I januar 1945 skrev sønnen hjem til sin mor og fortalte at han var dødsdømt av tyskerne for forsøk på faneflukt. Det var det siste livstegn fra gutten som bare var 15 år gammel da han meldte seg. I 1949 ble han erklært død.<sup>308</sup>

I Skjønshjells undersøkelse fra Troms hadde 11,3 % blitt dømt for kriminelle forhold, men den undersøkelsen har en betydelig større andel ”ukjente” enn i Agder; 62,3 % mot 30,2 %.<sup>309</sup> Stridsklev behandler ikke frontkjempernes eventuelle kriminelle fortid, mens Frøshaug fant at 5,8 % av frontkjemperne i hans utvalg var tidligere straffet. 2,9 % av disse var bøtelagt for fyll, mens også 2,9 % hadde gjort seg skyldig i mindre forbrytelser som for eksempel tyveri og underslag.<sup>310</sup> I Danmark hadde 14,2 % av de 654 frivillige i Karl. O. Christiansens sosiologiske undersøkelse fått en eller flere fengselsstraffer.<sup>311</sup> Tall fra det danske utenriksdepartementet viser at i 1943 hadde 666 av de 2307 som til da hadde meldt seg til Waffen-SS tidligere blitt straffet, 29 %. Antallet på 2307 inkluderer derimot *alle* som hadde søkt, og som ikke nødvendigvis hadde blitt tatt opp i Waffen-SS. Legger vi Christiansens undersøkelse til grunn, ser vi at de danske frivillige hadde en større andel av tidligere straffede personer enn det vi finner i både Agder og Troms. Frøshaug har en mindre andel straffede personer enn de vi fant i Agder, mens andelen som hadde blitt straffet i Troms er relativt likt sammenlignet med Agder.

De lave andelene må ses i sammenheng med at Waffen-SS i utgangspunktet skulle være fritt for personer med en kriminell løpebane, og selv om enkelte straffede personer fikk innpass, var det trolig heller et unntak fra regelen. De forholdsvis milde forholdene som frontkjemperne i Agder har gjort seg skyldig i, må også ses i sammenheng med at per-

---

<sup>307</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad, Anr.143/45.

<sup>308</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Henlagt sak 443/46.

<sup>309</sup> Skjønshjell (2005) s.49.

<sup>310</sup> Frøshaug (1955) s.452-453.

<sup>311</sup> Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.35.

soner som hadde blitt straffet for langt alvorlige forbrytelser, trolig hadde blitt avvist. Under gjennomgangen av landssviksakene kom det ikke fram noen opplysninger som skulle tilsi at noen personer fra Agder ble avvist grunnet kriminell bakgrunn, men det må bemerkes at kildematerialet ikke har vært omfattende nok til at det kan trekkes noen konklusjoner om dette.

#### **4.14 Oppsummering**

Geografisk fordeler de 149 frontkjemperne seg på 75 fra Aust-Agder og 74 fra Vest-Agder. Det kom flest frontkjemper fra Kristiansand, 28 i tallet. Sammenlignet med tidligere undersøkelser kom en større andel av frontkjemperne fra Agder fra landlige strøk. Selv med en "utvidelse" av byene, som vist i 4.4, er andelen fra landkommuner større i denne undersøkelsen. Allikevel er andelen fra byer blant frontkjemperne overrepresentert hvis vi sammenligner med befolkningen i Agder for øvrig. Den lille bygda Vegusdal "produserte" flest frontkjemper i forhold til folketallet. Det kom fire frontkjemper fra denne kommunen, noe som var 0,48 % av befolkningen.

36 (24,2 %) av frontkjemperne fra Agder omkom under krigen, langt de fleste falt under fronttjenesten. Dette er et høyt tall sammenlignet med andre undersøkelser. Agderfrontkjempernes minimale militære erfaring kan ha spilt inn. Det samme kan lav alder og ulike tilfældigheter.

Frontkjemperne fra Agder var stort sett svært unge ved vervingstidspunktet. Gjennomsnittsalderen var på drøye 22 år. Litt over halvparten var under 21 år, mens over 80 % var 26 år eller yngre da de meldte seg. Den yngste var 15 år da han meldte seg, mens den eldste var 53 år gammel. Disse tallene samsvarer godt med andre undersøkelser.

Familieforholdene var stort sett ordinære eller gode blant de frivillige fra Agder. Bare femten (10,1 %) av dem vokste opp under forhold "som vanligvis vil bli vurdert som utilfredsstillende". Skilsmisse, foreldres død og oppvekst på barnehjem var faktorer som noen av de frivillige fra Agder opplevde, og som kan ha påvirket dem til å verve seg til fronttjeneste.

Nesten 80 % av frontkjemperne fra Agder var på et eller annet tidspunkt medlem av NS. Også i andre undersøkelser er andelen NS-medlemmer høyt. Knappe 12 % av NS-medlemmene blant de frivillige fra Agder meldte seg inn i partiet før 9. april 1940, et tall som er meget lavt i forhold til Blindheims undersøkelse. Den politiske interessen ser ut til å ha vært liten blant de frivillige fra Agder, omtrent 14 % var politisk aktive før krigen. Selv om det finnes eksempler på overbeviste nasjonalsosialister blant dem, ser det ut til nazisympatien før krigen var heller liten blant frontkjemperne fra Agder. En videre drøfting av dette vil bli tatt opp i neste kapittel. Å vokse opp i en NS-familie var ikke i alle tilfeller avgjørende for valget om å melde seg frivillig. Litt over halvparten av frontkjemperne fra Agder kom fra NS-familier. Allikevel ser det ut til at det er en sterk sammenheng mellom familietilknytning til NS og verving til fronttjeneste.

I forhold til yrkesstatusen ser vi at omtrent 40 % var sysselsatt i typiske arbeideryrker, noe som er en underrepresentasjon i forhold til befolkningen i Agder-fylkene. Andelen studenter/skoleelever er også høyt, mens antall offiserer er lavt i forhold til både Skjønshell og Blindheim. Som vi så i 4.10 kan den lave andelen offiserer i denne undersøkelsen ha sammenheng med Major Laudals motstandsarbeid.

Yrkesstatusen gjenspeiles i utdanningsnivå. 27,5 % har ingen utdanning utover folkeskole, mens 6 % har universitetets – eller høyskoleutdanning. På grunn av frontkjempernes lave alder hadde flesteparten av dem ikke rukket å ta en høyere utdanning eller gjøre karriere i arbeidslivet. Allikevel er andelen med examen artium og utdanning utover folkeskole høyt over landsgjennomsnittet.

Få av de frivillige fra Agder-fylkene hadde militær erfaring før fronttjenesten. 14,8 % hadde avtjent verneplikten, mens drøye 10 % deltok i felttoget i april 1940. Den lave andelen som deltok fra Agder har trolig sammenheng med de få dagers krigshandlinger i Agder-fylkene. Dette er lave tall i forhold til andre undersøkelser, men igjen må det understrekes at det her opereres med statistisk små tall. ”Ukjent”-kategorien er i denne analysen betydelig.

Frontkjemperne fra Agder var stort sett lovlydige borgere. 8,7 % hadde blitt straffet for en forbrytelse før fronttjenesten, noe som har sammenheng med at straffede personer i utgangspunktet ble avvist. Disse funnene bekrefter tidligere funn om at frontkjemperne var vel så lovlydige som andre borgere, og avkrefter myten om at denne gruppen stort sett bestod av kriminelle.

## Kapittel 5 – Frontkjemperne fra Agder - Motiv

### 5.1 Kapittelets oppbygning og gjennomføring av analysen

Vi kjenner de oppgitte motivene til 83 (55,7 %) av frontkjemperne. For de resterende 66 (44,3 %) mangler det opplysninger. For å gi et best mulig bilde av frontkjempernes motivvalg, er analysen gjort på to forskjellige måter. I den første analysen er alle de oppgitte motivene plassert i kategorier. Tidligere undersøkelser opererer ikke med identiske kategorier. For lettere å sammenligne våre funn med andres har vi, så langt det er mulig, forsøkt å bruke flest mulig av de tidligere undersøkelsenes benyttede kategorier. Motivene er ofte sammensatte, og det er ikke alltid like enkelt å kategorisere dem. Den andre delen av analysen består av tre kategorier; ”politisk motiv”, ”personlige motiv” og ”politisk/personlig motiv”. Vi vil også ta for oss vervingstidspunkt og avdelingstilknytning. De to faktorene kan muligens forklare noe om frontkjempernes motivasjon. Kapittelet avsluttes med en oppsummering. Det er nødvendig å gjøre oppmerksom på at det i noen tilfeller blir operert med statistisk små tall som knapt egner seg for komparasjon.

### 5.2 Oppgitte motiver

I tabellen under ser vi hvilke motiver frontkjemperne selv har oppgitt. Vi finner altså at rene politiske motiver, som ”sympati for Finland”, og ”kampen mot bolsjevismen” er oppgitt flest ganger. ”Øke Norges frihet og selvstendighet” blir oppgitt av 15,7 %. De to kategoriene med størst andel er politisk ladet. Allikevel ser vi at såpass mange som henholdsvis 18,1 og 15,7 % av frontkjemperne har oppgitt ”eventyrlyst” og ”unnslippe forhold hjemme” som motiv.

Samsvarer disse funnene med tidligere undersøkelser av Blindheim, Skjønshjell, Frøshaug og Stridsklev? Andelen som har oppgitt ”kampen mot bolsjevismen” er mye høyere i Troms og hos Stridsklev, enn i Agder. 50 % oppga dette som motiv i Skjønshjells undersøkelse, mens hele 60 % gjør det samme i Stridsklevs utvalg; mot 26,5 % i denne undersøkelsen.<sup>312</sup> Hos Frøshaug er andelen enda lavere; 17,8 %.<sup>313</sup> Samtidig ser vi at hos

---

<sup>312</sup> Skjønshjell (2005) s.68, og Stridsklev (1995) s.1381.

<sup>313</sup> Frøshaug (1955) s.461.

både Skjønsvfjell, Stridsklev og i denne undersøkelsen er det ”kampen mot bolsjevismen” som har den høyeste prosentandelen. ”Øke Norges frihet” får den nest høyeste andelen hos Skjønsvfjell og Stridsklev, mens den får den fjerde høyeste andelen i Agder. I likhet med Agder er det også i andre undersøkelser flere som har oppgitt personlige motiver. I Frøshaugs undersøkelse oppga for eksempel 28 % eventyrlyst.<sup>314</sup> Hos Skjønsvfjell får både ”unnsnippe forhold hjemme” og ”unnsnippe straff/SIPO” 20 %. Det samme har ”eventyrlyst”.<sup>315</sup> Stridsklev har bare en kategori som ikke tar for seg politiske motiver; det er ”spenning/eventyrlyst”, som har en prosentandel på 1.<sup>316</sup>

**Tabell 11: Frontkjempernes oppgitte motiver for å melde seg til fronttjeneste**

Motivkategori	Agder	Troms	Stridsklev	Frøshaug
Kampen mot bolsjevismen/antikommunisme (pol.)	22/ 26,5 %	13/ 50 %	109/ 60 %	59/ 17,8 %
Sympati for Finland (politisk)	21/ 25,3 %	1/ 4%	44/ 24 %	51/ 15,3 %
Eventyrlyst (personlig)	15/ 18,1 %	5/ 20 %	2/ 1 %	24/ 7 %
Øke Norges frihet og selvstendighet (politisk)	13/ 15,7 %	10/ 38 %	49/ 27 %	
Unnsnippe forhold hjemme (personlig)	13/ 15,7 %	5/ 20 %		32/ 9,0 %
Idealisme (politisk)	8/ 9,6 %			
Sympati for Tyskland (politisk)	4/ 4,8 %		14/ 8 %	
Skaffe seg utdanning/faglige interesser (politisk)	4/ 4,8 %			
Påvirket av propaganda (personlig)	3/ 3,6 %			27/ 8,1 %
Unnsnippe straff (personlig)	3/ 3,6 %	5/ 20 %		5/ 1,5 %
Pliktfølelse (politisk)	3/ 3,6 %	2/ 8 %	4/ 2 %	85/ 25,6 %
Ville gjøre sabotasje mot tyskerne (politisk)	2/ 2,4 %			
Venn(er) hadde meldt seg (personlig)	2/ 2,4 %			
Tiltrukket av uniformer (personlig)	1/ 1,2 %			
Tilfeldighet (personlig)	1/ 1,2 %			
Personlig vinning (personlig)	1/ 1,2 %			
Ny norsk hær/våpenære (politisk)	1/ 1,2 %	4 %	12/ 7 %	

\* Merknader til tabellen: Det første tallet viser antall som har oppgitt motivet, mens det andre viser prosentandelen. Betegnelsen ”politisk” eller ”personlig” i parentes bak hver motivkategori angir hvilken type motiv det er snakk om. Det er ikke rom for å gå i detalj om hver av motivkategoriene. For eksempel er det vanskelig å bedømme hva kategorien ”idealisme” innebærer, men de som er plassert i den kategorien har spesifikt oppgitt ”idealisme” som motiv uten å spesifisere dette nærmere. Tallene fra Agder er basert på 83 frontkjemperes oppgitte motiver. De 83 har oppgitt inntil tre motiver hver. Prosentene fra Agder er regnet ut på bakgrunn av de oppgitte motivene til de 83, og de resterende frontkjemperne der motiv er ukjent er utelatt i denne analysen. Vi opererer altså ikke med en ukjent-kategori her. På grunn av at flere har oppgitt mer enn ett motiv, blir den totale prosentandelen mer enn 100. I denne tabellen er ikke alle kategoriene hos Skjønsvfjell, Stridsklev og Frøshaug tatt med. Tallene er hentet fra Skjønsvfjell (2005) s.68, Stridsklev (1995) s.1381 og Frøshaug (1955) s.461-462.

<sup>314</sup> Frøshaug (1955) s.461-462. Kategorien heter ”craving for adventure”.

<sup>315</sup> Skjønsvfjell (2005) s.68.

<sup>316</sup> Stridsklev (1995) s.1381.



I Frøshaugs undersøkelse har frontkjemperne bare oppgitt ett motiv hver. Dette virker noe merkelig da det er åpenbart at motivene er sammensatte. Mange oppgir nemlig flere årsaker til sin verving til fronttjeneste, men Frøshaug har trolig bedt dem om å oppgi hovedmotivet.

Svein Blindheim har ikke systematisk gått igjennom frontkjempernes oppgitte motivvalg, og det er derfor vanskelig å bruke hans undersøkelse som sammenligningsgrunnlag. Han framhever derimot tre motiver: 1) ”Knuse bolsjevismen”, 2) ”Eit nyordna Europa under tysk leiing” og 3) ”Gjenreise forsvaret og hevde norsk ære og sjølvstende i eit nyordna Europa – det mange kalla assuransetanken”.<sup>317</sup> I Agder var det å kjempe mot bolsjevismen det motivet som ble oppgitt av flest frontkjemper (punkt 1). Også punkt 3 hos Blindheim; å øke norsk frihet og selvstendighet, er blant motivene som har høyest andel i Agder. Samtidig var det bare én frontkjemper i denne undersøkelsens utvalg som oppga at han var motivert ut fra å gjenreise det norske forsvaret. Som vi ser, har Blindheim valgt å sammenstille det å øke norske selvstendighet og det å ville gjenreise det norske forsvaret. Å være motivert ut fra et ønske om få et nytt Europa under tysk ledelse (punkt 2 hos Blindheim) var et lite oppgitt motiv blant Agder-frontkjemperne. Den kategorien som ligner mest på punkt 2 hos Blindheim, og som kan sammenlignes med dette punktet, er ”sympati for Tyskland”. Fire av frontkjemperne i Agder oppga dette som motiv. En av dem, en fra Tromøy, sa blant annet at han var motivert ut fra et ønske om ”å sikre den germanske fremtid”.<sup>318</sup>

Sammenligner vi med Stridsklev og Skjønsvjell, ser vi at andelen som har oppgitt ”øke Norges frihet og selvstendighet” er høyere enn i Agder. 15,7 % i Agder, 27 % i Troms, og hele 38 % i Stridsklevs utvalg.<sup>319</sup> Den store differansen kan muligens forklares med den lave andelen offiserer i Agder. Mange norske offiserer var misfornøyd med regjeringens manglende satsing på forsvaret forut for okkupasjonen. At situasjonen mildt sagt var kaotisk i april-dagene 1940, gjorde det ikke bedre.<sup>320</sup> Et motiv som går på å hevde norsk

---

<sup>317</sup> Blindheim (1977) s.150.

<sup>318</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.56/45.

<sup>319</sup> Skjønsvjell (2005) s.68 og Stridsklev (1995) s.1381.

<sup>320</sup> Norsk Krigsleksikon (1995) s.314-315.

selvstendighet, samt å gjenreise forsvaret, er derfor et motiv som vi vil anta at tidligere offiserer vil benytte. I Agder er dette tilfelle. To av de fire offiserene i Agder oppga ”øke Norges frihet og selvstendighet”, mens én oppga ”idealisme”.<sup>321</sup>

Blindheim skriver at i omlag halvparten av de 350 frontkjempersakene han gikk igjennom, var sympati for Finland et hovedargument for å melde seg. Forfatteren mener derimot at en ikke skal legge for stor vekt på dette, da argumentasjonen var ”nærliggjande å gripe til etter kapitulasjonen ettersom dette verka uendeleg meir sympatisk på nordmenn flest enn å kjempe for Tyskland.”<sup>322</sup> Her har Blindheim et poeng, men vi, og som forfatteren selv påpeker, kan heller ikke se bort fra at sympati for Finland var et reelt motiv for enkelte til å melde seg. Selv om det ikke nødvendigvis er en sammenheng mellom sympati for Finland og kommunistfrykt, ser vi i enkelte tilfeller at en og samme frontkjemper har oppgitt begge disse motivene. Fire frontkjempere fra Agder har oppgitt både ”kampen mot bolsjevismen” og ”sympati for Finland” som motiv. Det mest oppsiktsvekkende i Skjønshjells undersøkelse er at bare én av frontkjemperne i hans utvalg oppgir ”sympati for Finland” som motiv, mens 25,3 % i Agder gav uttrykk for at de ville hjelpe og/eller hadde sympati for Finland. Det er om lag like høyt som i Stridsklevs undersøkelse, der 24 % oppga ”sympati for Finland”.<sup>323</sup> Årsaken til den store forskjellen mellom Troms og Agder er vanskelig å peke på. Siden Finland spilte en særlig sentral rolle i vervepropagandaen i forbindelse med rekrutteringen til Den norske Legion og Skijegerformasjonene, kunne det vært en rimelig forklaring dersom en betydelig større andel av de frivillige fra Agder-fylkene hadde tjenestegjort i nettopp disse avdelingene. Dette er imidlertid ikke tilfelle. 50 % av frontkjemperne fra Agder tjenestegjorde i de nevnte avdelinger, mens 47 % i Troms gjorde det samme.<sup>324</sup> Da virker det mer sannsynlig at avviket kan skyldes ulike strategier under rettsoppgjøret, enn ulikheter i de reelle motivene på vervingstidspunktet. De frivillige kan selv ha satset på ulike strategier, og deres advokater kan også ha spilt en rolle i så måte. 65,5 % av frontkjemperne fra Agder ble

---

<sup>321</sup> For én offiser mangler det opplysninger om motiv.

<sup>322</sup> Blindheim (1977) s.151.

<sup>323</sup> Stridsklev (1995) s.1381.

<sup>324</sup> Skjønshjell (2005) s.63.

dømt i en rett i ett av Agder-fylkene, mens langt de fleste fra Troms ble dømt i hjemfylket.<sup>325</sup>

Det mest oppsiktsvekkende i Frøshaugs undersøkelse er den store andelen som oppga ”pliktfølelse” som motiv, hele 25,6 %.<sup>326</sup> Frøshaug skriver at noen av dem var NS-medlemmer som mente at fronttjeneste var en naturlig konsekvens av deres medlemskap i partiet, mens andre var politisk uskolerte personer som så på fronttjeneste som deres måte å hjelpe fedrelandet på.<sup>327</sup> I Agder er andelen i denne kategorien såpass lav som 3,6 %, men også her kan vi finne personer som følte seg forpliktet til melde seg frivillig til fronttjeneste. En boktrykker fra Hisøy meldte seg inn i NS i april 1942. I september samme år vervet han seg til fronttjeneste, og tjenestegjorde siden i Den norske Legion og Skijegerbataljonen. Han meldte seg ”for å gjøre en innsats for det standpunkt han hadde tatt” og siktet trolig til sitt NS-medlemskap og sin ideologiske overbevisning.<sup>328</sup> En legionær fra Arendal anså det som sin plikt å melde seg da han mente at han måtte ta konsekvensene av meningene sine. Arendalitten var medlem av både NS og Germanske SS Norge.<sup>329</sup> En fra Grimstad meldte seg for andre gang i 1943, og grunnen skal ha vært at ”tilgangen til frivillige var så liten”.<sup>330</sup> Stridsklev og Skjønshjell har også en lav andel som har oppgitt pliktfølelse. Det kan diskuteres hva som legges i begrepet ”pliktfølelse”. Er det plikt ovenfor NS? Eller kanskje en plikt ovenfor fedrelandet? Kanskje dreier det som en noe diffus ideologisk pliktfølelse, som tar opp i seg alle de politiske motivene, og i tillegg et sterkt element av nasjonalsosialistisk overbevisning? Vi kan ikke utelukke at flere av frontkjemperne som oppga at de kjempet for å ”øke Norges frihet”, følte en form for plikt. Frøshaug opererer ikke med en kategori som heter ”øke Norges frihet” eller lignende, og dermed kan det se ut til kategorien ”pliktfølelse” fanger opp dem som var motivert ut fra å kjempe for norsk selvstendighet og gjenreising av forsvaret. Legger vi

---

<sup>325</sup> Skjønshjell behandler ikke rettsoppgjøret i sin oppgave, og det er derfor ikke mulig å tallfeste dette nærmere. I oversikten over kildene på side 75 og 76 går det fram at langt de fleste landssviksakene ble etterforsket ved politikamre i Troms, og derfor trolig også ble pådømt i fylket. I Agder ble 15,5 % dømt i en rett andre steder i landet, mens det for 19 % er ukjent om de ble dømt, og eventuelt hvor.

<sup>326</sup> Frøshaug (1955) s.461. Kategorien heter ”Sense of duty, readiness to make a sacrifice”.

<sup>327</sup> Frøshaug (1955) s.463.

<sup>328</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.68/45.

<sup>329</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.51/45.

<sup>330</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.149/45.

sammen kategoriene ”pliktfølelse”, ”øke Norges frihet” og ”ny norsk hær/våpenære” i denne undersøkelsen, får vi en prosentandel på 20,5 %.

I enkelte tilfeller ser man at frontkjempere oppga motiver som åpenbart strider mot hverandre. En fra Kristiansand hevdet han meldte seg til Luftwaffe i den hensikt å rømme over til England med fly. Retten trodde ham på dette punktet. Han oppga også andre motiver, deriblant ”eventyrlyst” og ”kampen mot bolsjevismen”.<sup>331</sup> De to forklaringene om motivet for å melde seg til fronttjeneste, står i motsetning til hverandre. Det er vanskelig å tolke det på noen annen måte, da han på den siden oppga at han ville rømme til England med fly trolig i den hensikt å slutte seg til de norske styrkene der, mens han på den andre siden oppga at han meldte seg av antibolsjevistiske grunner, altså å kjempe for Tyskland.

Ifølge Höhne var flere av de vesteuropeiske frivillige motivert ut fra sjansen til å gjøre karriere etter endt tjeneste.<sup>332</sup> I Norge var det vanlig at frontkjemperne gikk inn i politiet eller fikk arbeid i NS eller en av dets underorganisasjoner etter dimisjon fra fronten. Disse stillingene ble gitt på bakgrunn av deres frontinnsats, og det er derfor rimelig å anta at noen av frontkjemperne ville være motivert ut fra dette. 24 av frontkjemperne fra Agder fikk stilling i politiet etter endt fronttjeneste, mens seks tjenestegjorde i SIPOs hovedkvarter på Arkivet i Kristiansand, hovedsakelig som vaktmenn. Allikevel er det kun én frontkjemper fra Agder som har oppgitt ”personlig vinning” som motiv. Dette må ses i sammenheng med hva som var mest hensiktsmessig og taktisk klokt å oppgi under rettsoppgjøret. Den eneste som oppga ”personlig vinning” som motiv var en fra Mandal, som var 21 år gammel da han meldte seg i januar 1943. Han var også medlem av NS, og hevdet at han meldte seg inn i partiet for å ”være med å bygge landet”. Til fronten ville han fordi han ”ønsket å komme opp i en litt høyere [sic] stilling på dette område”.<sup>333</sup> I tillegg oppga han ”eventyrlyst” og ”unnslippe forhold hjemme” som motiv. Mandal byrett fant det imidlertid ikke skjerpene at han ønsket å oppnå en høyere stilling, og idømte han tre

---

<sup>331</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Anr.149/46.

<sup>332</sup> Höhne (1969) s.459.

<sup>333</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal. Anr.254/45.

års tvangsarbeid. Påtalemyndigheten anket, og Høyesterett satte opp straffen til fire års tvangsarbeid.<sup>334</sup>

Frontkjemperne ble ifølge skrivene ”*Om frivillig tjeneste i regiment Nordland*”, ”*Reglement for opptakelse som frivillig i Waffen-SS (Rgt. ”Nordland”)*” og ”*Den norske Legion*” lovet å få overta et gårdsbruk enten i Norge eller i ”øst”, etter endt tjeneste.<sup>335</sup> Ingen av frontkjemperne fra Agder har imidlertid oppgitt at de var motivert ut fra dette. En fra Grimstad fortalte i avhør at ”vi ble lovet [...] gårdsbruk i Norge, hvis vi kom fra det med livet”, men hevdet samtidig at dette ikke var hans motiv for å melde seg.<sup>336</sup> Mora til en fra Mandal, hvis sønn bare var 18 år gammel da han meldte seg, mente han hadde vært ”tiltrukket av utsikten til å få en bondegård”. Selv oppga han ”sympati for Finland” som motiv.<sup>337</sup>

Skiller Agder-frontkjempernes motivvalg seg fra frivillige fra andre nordiske land? I Danmark var de frivillige drevet av både politiske og personlige motiver. De blir også tillagt nasjonalsosialistisk motivasjon, men mange var også motivert ut fra å komme seg bort fra dårlige sosiale kår. Den enkeltes omgangskrets kunne ha en avgjørende betydning for enkelte. Dessuten var det mange som var motivert av eventyrlyst, men det var sjelden nok alene.<sup>338</sup> Undersøkelser som er referert til i *Under Hagekors og Dannebrog* baserer seg ikke på frontkjempernes oppgitte motiver og er derfor vanskelig å bruke som sammenligningsgrunnlag. Vi ser allikevel at de danske frivillige i Waffen-SS blir tillagt nasjonalsosialistisk motivasjon, noe frontkjemperne fra Agder ikke har oppgitt. Senere skal vi likevel se at en slik motivasjon kan finnes. Som de danske frivillige, var også frontkjemperne fra Sørlandet motivert ut fra personlige årsaker. De svenske frivillige i Waffen-SS hadde flere ulike motiver. Mange var drevet av antikommunisme. Majoriteten var organiserte nazister eller uttalte sympatisører for nazismen, og blant de yrkesmilitære fantes det en beundring for den tyske krigsmakten.<sup>339</sup>

---

<sup>334</sup> RA, L-sak. Vest-Agder politikammer, Mandal. Anr.254/45.

<sup>335</sup> Skjønnsfjell (2005) s.71

<sup>336</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Anr.143/45.

<sup>337</sup> RA, L-sak. Sunnmøre politikammer: Anr.428.

<sup>338</sup> Bundgård Christensen/Poulsen/Scharff Smith (2005) s.37-38.

<sup>339</sup> Gyllenhaal/Westberg (2006) s.323-325.

La oss sette frontkjemperne fra Agder inn i en større ramme av vesteuropeiske frivillige. Kenneth William Estes hevder at mange av de frivillige var politiske idealister, men flere var også motivert ut fra økonomi.<sup>340</sup> Både Heinz Höhne og Georg H. Stein hevder at politiske motiver bare var avgjørende for et mindretall. Stein hevder at antibolsjevisme kun har vært motivasjonen for et mindretall. Den største andelen meldte seg på grunn av eventyrlyst, status, ære og løftene om land i øst etter krigen, ifølge Stein. Det var også noen som meldte seg for å vise sin støtte til nasjonalsosialismen.<sup>341</sup> Ifølge Höhne meldte mange seg på grunn av muligheten til å få en karriere, og ønsket om å bli såkalte "Wehrbauern".<sup>342</sup> Dette er derimot vanskelig å bruke som sammenligningsgrunnlag ettersom Höhne, Stein og Estes ikke har gjort forskning på dette området, men i stedet har basert seg på antakelser.

I lys av kildesituasjonen har det ikke vært mulig å fastslå frontkjempernes opprinnelige motiver for å verve seg til fronttjeneste. Det at et flertall kom fra NS-familier, og at et stort flertall var medlem av NS før de meldte seg, er en sterk indikasjon på at det var noe mer enn for eksempel bare nasjonalisme, antikommunisme og eventyrlyst, som fikk dem til å verve seg. Det kan ikke utelukkes at noen var drevet av en nasjonalsosialistisk motivasjon. Ingen av de politiske motivkategoriene er heller ikke uforenlige med en nasjonalsosialistisk motivasjon. Motivene var i mange tilfeller sammensatte, men det motivet de oppga under rettsoppgjøret behøver ikke være identisk med det opprinnelige motivet.

Så langt tyder undersøkelsen på at frontkjemperne fra Agder hadde både politiske og personlige motiver for å melde seg frivillig til tysk tjeneste. Men i hvor stor grad var det politiske eller personlige motiver som var avgjørende for deres valg? Det skal vi prøve å svare på når vi nå tar til på den andre delen av analysen. Analysen har tre kategorier; "politisk motiv", "personlig motiv" og "politisk/personlig motiv". Sistnevnte samlekategori fanger opp dem som har oppgitt at de er motivert ut fra *både* politiske og personlige årsaker. Til tider er det nemlig vanskelig å avgjøre om det var det politiske eller personlige motivet som var mest avgjørende for deres valg.

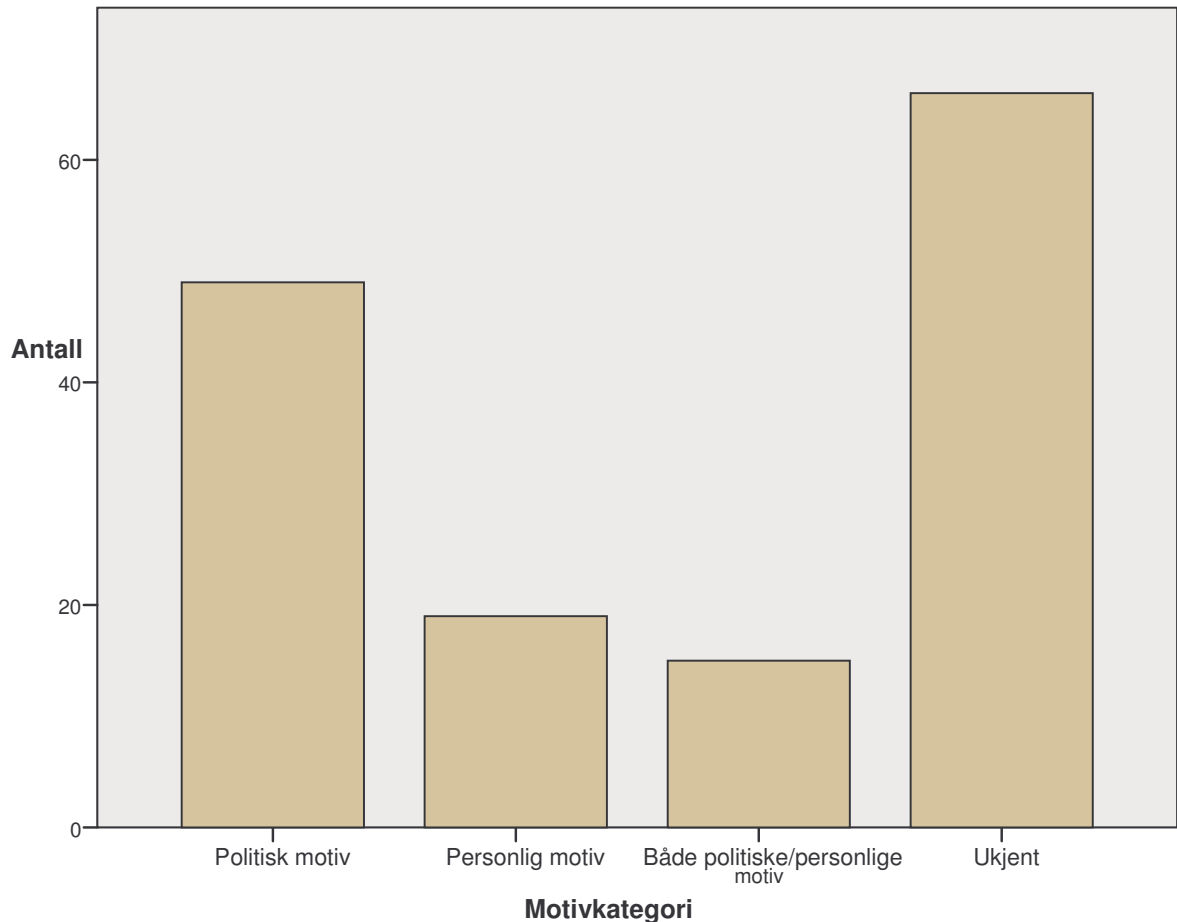
---

<sup>340</sup> Estes (1984) s.185-186.

<sup>341</sup> Stein (1966) s.142.

<sup>342</sup> Höhne (1969) s.459.

**Figur 6: Frontkjemperne fra Agders oppgitte motiv fordelt på politiske, personlige og politiske/personlige motiv**



\* Merknader til figuren: 49 (32,9 %) frontkjemperne befinner seg i kategorien "politisk motiv", 19 (12,7 %) i "personlige motiv", 15 (10,1 %) i politiske/personlige motiv, mens 66 (44,3 %) befinner seg i "ukjent".

I figuren over ser vi at et stort flertall av frontkjemperne kun har oppgitt politiske motiver. Politiske motiver er mest framtrødende i begynnelsen av krigen, og jo lenger ut i krigen man kommer, desto mer framtrødende blir de personlige motivene. Kanskje var det slik at de som var motivert ut fra ideologiske og politiske årsaker, var de som var mest ivrige og dermed meldte seg tidlig. Allikevel skulle man tro at de som meldte seg sent ville være drevet av politiske motiver, og da kanskje først og fremst av en sympati for nasjonalsosialismen. Dette ser ikke ut til å være tilfelle. Her må det bemerkes at det mangler opplysninger om mange av frontkjempernes oppgitte motiver, og at vi her

opererer med statistisk små tall. Dessuten behøver ikke de oppgitte motivene være de reelle.

### 5.3 Vervingstidspunkt vs motivasjon

Tidspunktet for når den enkelte frontkjemper meldte seg til fronttjeneste kan si noe om motivasjonen deres. Meldte de seg *før* eller *etter* Operasjon Barbarossa? Ble det fremdeles rekruttert frontkjempere etter at krigslykken snudde for tyskerne? Foruten Barbarossa vil vi se på omfanget av søknader etter to andre betydningsfulle datoer; nemlig den 6. armés kapitulasjon ved Stalingrad 2. februar 1943 og D-dagen 6. juni 1944. Disse to datoene representerer vendepunkter i krigens gang for tyskerne. Fram til 2. februar 1943 hadde Tyskland hatt framgang på Østfronten, fra den 6. armés kapitulasjon gikk det bare en vei. Invasjonen i Normandie var en viktig seier for de allierte og innebar at Tyskland ble presset fra to kanter.

Det var Storbritannia som var den erklærte fienden før Operasjon Barbarossa. Før felttoget mot øst var det nemlig England som ble ansett som den argeste fienden, og det var kampen mot den britiske kapitalisme og plutokrati som ble brukt i propagandaen fra tysk og fra NS' side. Sovjetunionen og bolsjevismen kom fullstendig i skyggen av England i krigens første fase. Dette hadde sammenheng med ikke-angrepspakten mellom Tyskland og Sovjetunionen. Pakten ble underskrevet 23. august 1939, en uke før utbruddet av andre verdenskrig.<sup>343</sup> Det er derfor interessant å se på omfanget av søknader *før* Tysklands angrep på Sovjetunionen og hvilke motiver som blir oppgitt av dem som meldte seg før 22. juni 1941. For eksempel vil en frontkjemper som har oppgitt kampen mot bolsjevismen som motiv, svekke sin troverdighet hvis han meldte seg *før* Tysklands angrep på Sovjetunionen.

---

<sup>343</sup> Den blir også kalt Hitler-Stalin pakten eller Molotov-Ribbentrop-pakten. Sistnevnte henviser til de to lands utenriksministere..



**Tabell 12: Vervingstidspunkt - før eller etter Operasjon Barbarossa 22. juni 1941**

	<b>Antall</b>	<b>Prosent</b>
Før	28	18,8
Etter	95	63,8
Ukjent	26	17,4
Total	149	100,0

I tabellen over ser vi at 28 frontkjemper (18,8 %) meldte seg *før* Operasjon Barbarossa, mens 95 (63,8 %) meldte seg *etter*. La oss se litt nærmere på de 28 av frontkjemperne som meldte seg *før* Tysklands korstog mot øst. Vi kjenner det oppgitte motivet til 19 av de 28. To av dem har oppgitt ”kampen mot bolsjevismen” som motiv. En av dem, en fra Kristiansand, var 18 år gammel da han meldte seg i mars 1941. Med hans vervings-tidspunkt i bakhodet, virker det oppgitte motivet lite troverdig. Som vi tidligere har nevnt, var England den store fienden før iverksettelsen av Operasjon Barbarossa. I ettertid er det lett å argumentere med at et tysk angrep på Sovjetunionen var uunngåelig på lengre sikt. Selv om en slik argumentasjon kan ha vært preget av frontkjempernes etterrasjonalisering, skal det heller ikke avvises at enkelte tenkte slik. At det skulle ha vært hoved-motivasjonen hans i mars 1941 virker likevel lite sannsynlig. Vi kan også tenke oss at han utviklet en antipati mot kommunismen under tjenesten, men heller ikke det gir noen tro-verdighet hva dette oppgitte motivet angår. Da virker hans andre oppgitte motiver mer sannsynlige; at han ikke fant seg til rette hjemme, og at han ville kjempe for Norges selvstendighet. Vedkommende frontkjemper kom ikke i tjeneste før i august 1941.<sup>344</sup>

For den andre som meldte seg før Barbarossa og som oppga ”kampen mot bolsjevismen” som motiv, er troverdigheten atskillig større. Han var bare 15 år da han meldte seg første gang i januar 1941, men han ble da avvist grunnet sin lave alder. I begynnelsen av 1944 meldte han seg på nytt og ble da tatt inn i Luftwaffe. Ettersom denne frontkjemperen ble avvist første gang og meldte seg for andre gang *etter* at Barbarossa var i gang, virker hans oppgitte motiv troverdig. Han kan nemlig ha vært drevet av ulike faktorer ved de to ulike tidspunktene han meldte seg. Det er også grunn til å tro at vedkommende frontkjemper i

<sup>344</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 78/46.

politiavhør og i retten oppga de motivene han hadde ved annen gangs forsøk på verving. Ved første gangs forsøk på å verve seg ble han jo avvist, og for ham ble de tidligere motivene trolig uvesentlige. På den andre siden kan vi ikke se bort fra at han hadde samme motiv på de to ulike tidspunktene.<sup>345</sup> Det faktum at denne frontkjemperen meldte seg alt våren 1941, og igjen i 1944, kan tyde på at han var drevet av en mer allmenn sympati med den nasjonalsosialistiske ideologien. Av dem som meldte seg før Operasjon Barbarossa, oppga fire av frontkjemperne ”sympati for Finland” som motiv, mens seks oppga ”øke Norges frihet og selvstendighet”.

I månedene etter Tysklands angrep på Sovjetunionen meldte et høyt antall seg; 24 (16,1 %) vervet seg i juli, august og september dette året. Det store antallet kan i stor grad forklares med den utbredte antipatien mot kommunismen. Kampen mot bolsjevismen hadde en større appell blant frontkjemperne i Agder enn kampen mot det engelske pluto-kрати som hadde preget propagandaen i månedene før. Også blant norske frivillige generelt ser vi en slik tendens.<sup>346</sup> Ingen av frontkjemperne fra Agder oppga å kjempe mot England som deres motivasjon. Opprettelsen av Den norske Legion hadde trolig også innvirkning på det store antallet som meldte seg. Det at Legionen skulle være tvers igjennom norsk og at den i utgangspunktet skulle settes inn i Finland, gjorde at mange egder følte at den var en hjelp til Finland. I propagandaen ble det også lagt vekt på at Legionen skulle være en begynnelse på opprettelsen av en ny norsk hær. Også Quisling brukte dette argumentet i all sin iver etter å få nordmenn til å melde seg frivillig.

Etter den 6. armés kapitulasjon ved Stalingrad måtte tyskerne konsentrere seg om å hindre Den Røde Armé i å rykke vestover. Allikevel var ikke krigen tilsynelatende helt tapt og samtidig ble frykten for kommunismen større i og med at russerne rykket lenger vestover. Det var så mange som 21 frontkjemper som meldte seg mellom den tyske kapitulasjonen i Stalingrad og D-dagen. Men antallet er ikke i nærheten av de 74 som meldte seg mellom Barbarossa og kapitulasjonen i Stalingrad. Nedgangen i antall søkere må ses i sammenheng med at krigslykken snudde for tyskerne. Samtidig kan den muligens også

---

<sup>345</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 506/45.

<sup>346</sup> Sjøstad (2006) s.49.

forklares med løftebruddene fra tysk side og den stadig økende misnøyen blant norske frivillige. Blant annet ble ikke kontraktstiden til legionærene overholdt, og samtidig var de misfornøyd med at Den norske Legion ble satt inn på Leningradfronten og ikke i Finland.<sup>347</sup> Flere av frontkjemperne fra Agder ga også uttrykk for sin misnøye med disse forholdene.

Flere frivillige fra Agder var også misfornøyd med andre forhold. En kristiansander var ”dypt skuffet” over tyskerne, og ”det meget omtalte kameratskapet i Waffen SS så han lite til”.<sup>348</sup> Til tross for sin misnøye meldte han seg på nytt etter endt tjeneste i Regiment Nordland. I den andre perioden tjenestegjorde han i Pansergrenaderregiment Norge. I sistnevnte avdeling irriterte han seg over at regimentet ikke ble en egen norsk enhet slik det var blitt lovet. Avdelingen fikk tysk befall, og i tillegg ble en del folketyskere fra Romania overført til enheten. Denne frontkjemperen mente disse folketyskerne var noe ”pakk”, og han omtalte forholdene i regimentet som ”dårlige”.<sup>349</sup> En fra Søgne meldte seg til Luftwaffe, men da han kom til Tyskland for utdanning, ble han sendt til Østfronten. På grunn av oppholdet der ”mistet [han] smaken av alt som var tysk”, og gav uttrykk for at han lengtet hjem.<sup>350</sup> En fra Grimstad som tjenestegjorde i Pansergrenaderregiment Norge, fastslo at det han hadde sett i Waffen-SS hadde gjort ham til en ”avgjort motstander av nasismen [sic]”.<sup>351</sup> I avhør fortalte en fra Kristiansand at han sympatiserte med NS og tyskerne før fronttjenesten, men ”jeg fikk imidlertid et helt annet syn på dette da jeg kom til fronten i det de fleste norske som var her ved fronten var imot tyskerne selv om de var ivrige nasister [sic]”.<sup>352</sup> Vi ser altså at flere frontkjemperne fra Agder var misfornøyd med behandlingen de fikk av tyskerne under tjenesten, og en venndøl ble sågar idømt 6 måneders fengsel for å ha kommet med nedsettende uttalelser om tyskerne til tyske soldater.<sup>353</sup> Negative inntrykk som frontkjemperne formidlet hjem gjennom brev, når de var på permisjon og etter dimisjon, kan ha vært en medvirkende årsak til at antall søknader etter hvert stagnerte.

---

<sup>347</sup> O.A. Dahl (1972) s.50-51.

<sup>348</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 78/46.

<sup>349</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 78/46.

<sup>350</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 450/45.

<sup>351</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer, Grimstad: Anr.143/45.

<sup>352</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dommer, Anr. 899/45.

<sup>353</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dommer, Anr.587/45.

De oppgitte motiver er kjent for 17 av de 21 som meldte seg mellom kapitulasjonen ved Stalingrad og D-dagen. Fem av dem ga uttrykk for at de ville kjempe mot bolsjevismen, nesten 30 %. Det høye antallet her er ikke særlig overraskende siden kommunismen virket mer og mer truende ettersom Den Røde Armé rykket stadig nærmere Sentral-Europa. Mer overraskende er det at så mange som seks av disse 17 har oppgitt "eventyrlyst" som motiv. Å være lysten på et eventyr i begynnelsen av krigen kan man kanskje i noen tilfeller forstå. Vanskeligere er det å forstå hvordan det er mulig å bli drevet av eventyrlyst etter at krigslykken snudde for tyskerne. I denne perioden er det rimelig å anta at flere ville oppgi politiske motiver enn personlige motiver. Det er imidlertid ikke tilfelle. Flere personlige enn politiske motiver blir oppgitt. "Eventyrlyst" og "unnslippe forhold hjemme" er motivene som oftest går igjen. Sju oppga både personlige og politiske motiver, seks oppga kun personlige motiv, mens fire kun oppga politiske motiv. Det ser altså ut til at frontkjemperne som meldte seg *etter* kapitulasjonen i Stalingrad ikke var mer ideologisk overbeviste enn de som meldte seg *før*. Her må det imidlertid understrekes at det opereres med statistisk små tall.

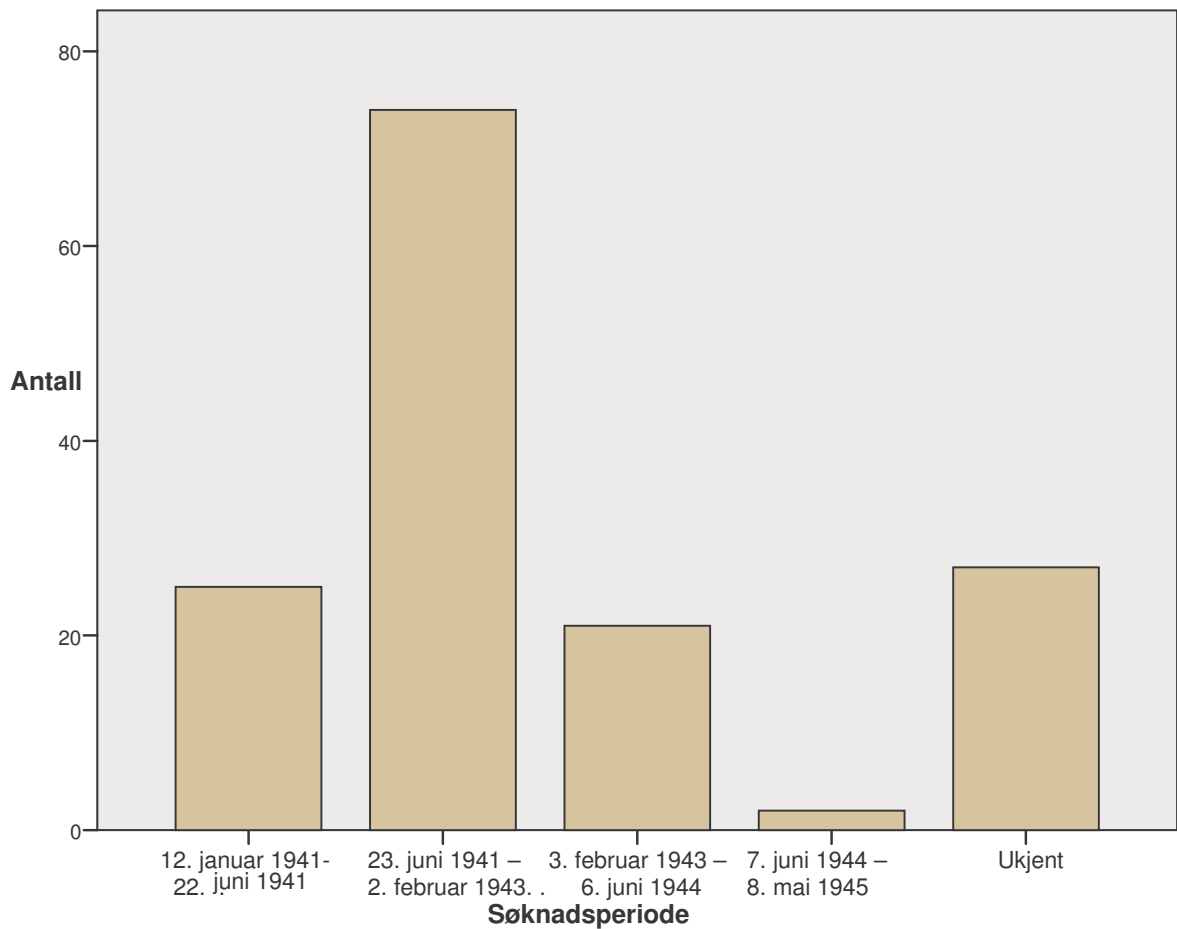
Etter de alliertes landgang i Normandie meldte bare to fra Agder seg til fronttjeneste. I lys av krigssituasjonen er det lave antallet lett å forstå ettersom de fleste da innså at Tyskland ville tape krigen. Vi kjenner bare motivet til den ene av de to som meldte seg i denne perioden. Han var fra Kristiansand og var 18 år gammel da han meldte seg i oktober 1944. Motivet han har oppgitt, er at han ville unnslippe tjeneste på en tysk båt. Hvorfor han skulle ha blitt utkommandert til tysk tjeneste, sier kildene ingenting om. Han tjenestegjorde i Luftwaffe fra januar 1945 til mars samme år.<sup>354</sup> En kontorist fra Mykland, som var 34 år gammel på vervingstidspunktet, meldte seg så sent som i april 1945. Etter å ha vært savnet en tid, ble han erklært død i mai 1945. Han reiste trolig for å utdanne seg som reporter/krigskorrespondent.<sup>355</sup>

---

<sup>354</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 377/45.

<sup>355</sup> RA, L-sak. Oslo politikammer: Henlagt etter bevisets stilling 5125.

**Figur 7: Vervingstidspunkt fordelt på fire ulike perioder.**



\* merknader til figuren: Den norske vervingen av frivillige startet 12. januar 1941. Operasjon Barbarossa tok til 22. juni 1941. Kapitulasjonen i Stalingrad skjedde 3. februar 1943. D-dagen var 7. juni 1944.

#### **5.4 Avdelingstilknytning vs motivasjon**

Hvilken avdeling frontkjemperne tjenestegjorde i, kan også fortelle noe om deres motivasjon. Den første avdelingen nordmenn tjenestegjorde i, var Divisjon Wiking. 36 frontkjemperne fra Agder tjenestegjorde i denne avdelingen. Det er nærliggende å tro at det var de mest ideologiske og politisk overbeviste som meldte seg tidlig, og det er derfor rimelig å anta at politiske motiver ville være mest framtrepende blant Wiking-rekruttene. Det er også tilfelle. 11 av de 14 der det oppgitte motivet er kjent, oppga *kun* politiske motiv. ”Kjempe mot bolsjevismen” og ”øke norsk frihet og selvstendighet” er motivene som blir oppgitt av flest i denne avdelingen.

**Tabell 13: Antall frontkjemper fra Agder i de ulike avdelingene**

Avdeling	Antall	Prosent
Den Norske Legion <sup>356</sup>	56	37,6
Divisjon Wiking <sup>357</sup>	36	24,2
Regiment Norge <sup>358</sup>	25	16,8
Skijegerbataljonen <sup>359</sup>	18	12,1
Ukjent avdeling	10	6,7
Politikompani <sup>360</sup>	9	6,1
Luftwaffe	7	4,7
Diverse <sup>361</sup>	4	2,7
Kriegsmarine	1	0,7
Skijegerkompaniet	1	0,7
Total	167	-----

\* Merknader til tabellen: Flere frontkjemper tjenestegjorde i flere avdelinger. For eksempel er en som tjenestegjorde i både Den norske Legion og Divisjon Wiking plassert under begge disse avdelingene. Det totale antall (167) er derfor høyere enn antall frontkjemper (149). I tabellen er avdelinger der det relativt sett tjenestegjorde flest nordmenn er tatt med, uavhengig av om hvor mange fra Agder som inngikk i de ulike enhetene.

I tabellen over ser vi at et flertall kjempet i Den norske Legion, til sammen 56 frontkjemper. Da Legionen ble satt opp rett etter Tysklands angrep på Sovjetunionen, er det grunn til å tro at legionærene hadde ”kampen mot bolsjevismen” som et av sine motiv. I utgangspunktet skulle Den norske Legion settes inn i Finland, og derfor kan det antas at mange av dem som meldte seg til denne avdelingen, også var motivert ut fra et ønske om å yte Finland hjelp. Samtidig var Legionen en avdeling som av mange ble oppfattet som kjernen i en framtidig norsk hær. De frivillige i Den Norske Legion kan derfor sees på ikke bare som antikommunister og Finlandsvennlige, men også som nasjonalt innstilte, og som personer som ville hevde norsk selvstendighet. Stemmer disse hypotesene i forhold til de oppgitte motiver til frontkjemperne fra Agder?

<sup>356</sup> Tallet inkluderer elleve som også tjenestegjorde i andre avdelinger.

<sup>357</sup> Tallet inkluderer 5 som også tjenestegjorde i andre avdelinger. De 36 er fordelt på 19 i Regiment Nordland, 4 i Regiment Westland, mens 1 tjenestegjorde både i Nordland og Westland. For de resterende 12 mangler det opplysninger om hvilket regiment de tilhørte.

<sup>358</sup> Tallet inkluderer ni som også tjenestegjorde i andre avdelinger.

<sup>359</sup> Tallet inkluderer ni som også tjenestegjorde i andre avdelinger.

<sup>360</sup> Tallet inkluderer to som også tjenestegjorde i andre avdelinger.

<sup>361</sup> Én i SS Fallskjermjegerbataljon 500, én i Röntgensturmbann, én i Leibstandarte Adolf Hitler og én i Kriegsberichter-avdelingen Kurt Eggers (krigskorrespondenter).

Av de 56 som gjorde tjeneste i Den norske Legion, kjenner vi det oppgitte motivet til 32 av dem. Ikke mer enn åtte frontkjemper har oppgitt ”kampen mot bolsjevismen” som motiv, mens hos seks frontkjemper var det oppgitte motiv å ”øke Norges frihet”. 11 av de 32 Agder-legionærene oppga ”sympati for Finland” som motiv. Da de fleste nordmenn sympatiserte med Finland, virker det merkelig at ikke flere oppga dette motivet, også hvis vi tar i betraktning hvor lett det burde vært å ”bruke” et slikt motiv i den hensikt å få en lavere straff. En verving til Den norske Legion, og samtidig å hevde og være motivert ut fra å ville hjelpe Finland ville dessuten vært meget troverdig i en rettssak. Vi ser også at flere i Legionen, i alle fall ifølge egne oppgitte motiver, var motivert ut fra andre faktorer enn det vi skulle tro ville være typisk for en avdeling som Den norske Legion.

Skijegerkompaniet og dets etterfølger, Skijegerbataljonen, ble satt inn i Finland, og her skulle vi tro at et ønske om å hjelpe Finland ville komme sterkt til uttrykk gjennom oppgitte motiver. En gjennomgang av de 19 i de to avdelingene som vi kjenner det oppgitte motivet til, viser at dette ikke stemmer. Bare to av de 19 har oppgitt ”sympati for Finland” som motiv.

Regiment Norge ble opprettet på et tidspunkt da Tyskland var på defensiven militært på Østfronten. Det er derfor grunn til å anta at politiske motiver ville dominere blant de frivillige i denne avdelingen. De politiske motivene er da også mest framtrædende, men langt fra så dominerende som blant de frivillige i Divisjon Wiking. To oppga ”kjempe mot bolsjevismen”, to oppga ”idealisme”, men det er også flere som har oppgitt personlige motiver, som for eksempel ”eventyrlyst”, ”unnsnippe forhold hjemme”, og ”venner hadde meldt seg”.

20 (13,4 %) av frontkjemperne fra Agder tjenestegjorde i to ulike avdelinger. Det er usikkert om disse 20 lot seg verve for annen gang, eller om de ble overført til andre avdelinger uavhengig om de vervet seg på nytt eller ikke. Trolig var det i overkant av fem frivillige (ca. 3,4 %) fra Agder som vervet seg for andre gang. I Sjøstads undersøkelse lot i underkant av 6 % seg verve for annen gang.<sup>362</sup> Annen gangs verving er interessant da den

---

<sup>362</sup> Sjøstad (2006) s.65.

sier noe om hvilken tiltrekningskraft fronttjenesten hadde på frontkjemperne. De frontkjemperne fra Agder som lot seg verve på nytt, var altså villig til å utsette seg for dødelig fare enda en gang på tross av de visste hva fronttjenesten innebar. Et annet viktig moment er tidsaspektet. De aller fleste som lot seg verve for annen gang, gjorde det på et tidspunkt da Tyskland var militært på defensiven på Østfronten. En frontkjemper fra Søgne meldte seg for andre gang så sent som i januar 1945. Han tjenestegjorde da i Regiment Norge, og var med helt til sluttkampene i Berlin i april/mai.<sup>363</sup> En arendalitt var i annen gangs tjeneste fra mars 1945 fram til han ble tatt til fange i begynnelsen av mai samme år.<sup>364</sup>

## 5.5 Oppsummering

Vi ser altså at frontkjemperne fra Agder har oppgitt både politiske og personlige motiver. Ut fra figur 6 ser vi at et stort flertall *kun* har oppgitt politiske motiver, og de to kategoriene i den første delen av analysen med størst andel er alle politisk ladet. Samtidig er motivene sammensatte, og flere har oppgitt både personlige og politiske motiver.

Sammenlignet med tidligere undersøkelser er andelene generelt lavere i de forskjellige kategoriene, det være seg politiske så vel som personlige motiver. Denne undersøkelsen har også en jevnere fordeling på prosentandelene på de ulike kategoriene enn andre undersøkelser. I Skjønshjell, Stridsklev og i denne undersøkelsen er den innbyrdes rangeringen av de to største kategoriene like.

Blindheim framhever at frontkjemperne i hans utvalg var motivert ut fra et ønske om å nyordne Europa under tysk ledelse. Få frontkjemperne fra Agder-fylkene har oppgitt dette som motiv. Allikevel kan vi ikke se bort fra at nasjonalsosialistisk motivasjon spilte inn. Det faktum at frontkjemperne var villige til å ofre så mye kan være en indikasjon på sympati med nasjonalsosialismen. Omtrent halvparten kom fra NS-familier og et stort flertall var dessuten medlem av NS før de meldte seg. Disse to faktorene kan også tyde på en nasjonalsosialistisk motivasjon. De politiske motivkategoriene, som for eksempel

---

<sup>363</sup> RA, L-sak. Kristiansand politikammer: Dom 523/45.

<sup>364</sup> RA, L-sak. Arendal politikammer: Anr.618/45.



”kampen mot bolsjevismen”, utelukker heller ikke at man var motivert ut fra sympati med nasjonalsosialismen. Det er også grunn til å anta at enkelte var motivert ut fra et ønske om å gjøre karriere eller å få overta en bondegård. Å ha utført fronttjeneste ble ofte belønnet med en stilling i enten politiet, Stapo, SIPO, NS, eller i en av dets underorganisasjoner. Allikevel er det ingen som har oppgitt å ha vært motivert ut fra muligheten til å få en bondegård, og bare én frontkjemper oppga ”personlig vinning” som motiv.

Dette kapittelet har vist at de oppgitte motivene til frontkjemperne fra Agder ikke skiller seg nevneverdig fra tidligere undersøkelser. Det har ikke vært mulig å fastslå deres reelle motiver, men det er grunn til å anta at frontkjemperne i flere tilfeller ikke har oppgitt hva deres reelle motiv var. De var både opptatt av å rettferdiggjøre sine valg, og av å få en mildest mulig straff. Dessuten kan avhørssituasjonen ha spilt en rolle. Avhøreren kan ha lagt ordene i munnen på den siktede, og her ligger det en mulig feilkilde.

## Kapittel 6 – NS og frontkjemperne – en komparativ analyse

### 6.1 Kapittelets oppbygning og gjennomføring av analysen

I dette kapittelet vil vi se på en eventuell sammenheng mellom NS-oppslutning og antall frontkjemper i hver enkelt kommune i de to Agder-fylkene. Gunnar S. Sjøstad har tidligere pekt på at frontkjempernes hjemsted stort sett sammenfaller med den regionale oppslutningen om NS og at det er grunn til å tro at det ble rekruttert flest frontkjemper fra sterke NS-kommuner.<sup>365</sup> Det samme har Svein Blindheim kommet fram til i sin undersøkelse. I den videre analysen vil vi derfor gå ned på kommunenivå og se om NS-oppslutningen gjenspeiles i antall frontkjemper i Agder-fylkene. Opplysningene om antall NS-medlemmer i Agder-kommunene under okkupasjonen er hentet fra Johnny Haugens doktoravhandling ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen på Agder 1940-45. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”. Den viser at Agder hadde vel 2300 NS-medlemmer under okkupasjonen, som er forholdsvis ujevnt fordelt mellom kommunene. Valle i Aust-Agder og Finsland i Vest-Agder befinner seg både på landstoppen og på topp i Agder når det gjelder NS-oppslutning i forhold til folketall. Ut fra hypotesene om en sterk sammenheng mellom NS-oppslutning og rekrutteringssuksess ville det være rimelig å forvente mange frontkjemper i disse kommunene. Som vi skal se i dette kapittelet, er det ikke nødvendigvis en slik sammenheng.

### 6.2 NS-oppslutning og antall frontkjemper

Vi har allerede vært inne på det i kapittel 4; i sterke NS-kommuner som Finsland og Valle ble det rekruttert færre frontkjemper enn det man kunne forvente. I Finsland var 72 av bygdas 930 innbyggere medlem av NS under okkupasjonen, altså nærmere 8%.<sup>366</sup> Allikevel kom det ingen frontkjemper fra den lille bygda. Hva kan dette skyldes? I Finsland var det en høyere gjennomsnittsalder blant NS-medlemmene enn i landsdelen for øvrig. I Agder var gjennomsnittsalderen 36 år, i Finsland var den vel 40 år.<sup>367</sup> Da frontkjemperne i Agder hadde en gjennomsnittsalder på litt over 22 år, kan den nesten dobbelt

---

<sup>365</sup> Sjøstad (2006) s.94.

<sup>366</sup> Haugen. ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”. Upublisert. Innbyggertallet er tatt fra folketellingen i 1946.

<sup>367</sup> Haugen. ”Finsland og krigen”. Upublisert artikkel.

så høye gjennomsnittsalderen blant NS-medlemmene i bygda være en medvirkende årsak til at Finsland ikke ”produserte” en eneste frontkjemper. Samtidig ser vi at gjennomsnittsalderen for fylket totalt ikke ligger så langt unna gjennomsnittet i Finsland, så denne faktoren kan ikke alene forklare fenomenet. I en annen sterk NS-kommune, Tovdal (nr.5)<sup>368</sup>, ble det heller ikke rekruttert frontkjemper. Her var gjennomsnittsalderen blant NS-medlemmene 41 år. Den yngste var 24 år, og bare to av mennene var under 30 år. Setesdalskommunen Hylestad (nr.3) var også en ”frontkjemperløs” kommune tross sterk oppslutning om NS under okkupasjonen. I denne kommunen var derimot gjennomsnittsalderen lavere enn gjennomsnittet i Agder; 34,6 mot 36 %. Fra Vennesla (nr.23) kom det ni frontkjemper selv om oppslutningen om NS var liten. En lav gjennomsnittsalder kunne vært en forklaring på det store antall frontkjemper i denne kommunen, men det er ikke tilfelle her. I Vennesla var gjennomsnittsalderen på 36,5 år, altså omtrent som gjennomsnittet i Agder. Denne forklaringsfaktor kan i enkelte tilfeller være en del av forklaringen, men vi må også søke svaret i andre forklaringer. Hva med kvinneandelen blant medlemmene i NS ?

Ca. 35 % av NS-medlemmene i Agder var kvinner. I både Vennesla der 19,4 % av NS-medlemmene var kvinner, og Søgne der det tilsvarende tall var 22,9 %, var kvinneandelen i NS langt under gjennomsnittet for Agder, noe som kan være en del av forklaringen på den høye andelen frontkjemper i disse kommunene. Samtidig ser vi at i Øyestad der 31,6 % av NS-medlemmene var kvinner, var kvinneandelen omtrent som gjennomsnittet i Agder. En lav kvinneandel kan derfor ikke alene forklare Vennesla og Søgenes høye andel frontkjemper. ”Frontkjemperløse” Finsland, der 30 % av NS-medlemmene var kvinner, hadde også en lavere kvinneandel enn gjennomsnittet i Agder. I Hylestad var 46,5 % av medlemsstokken i NS kvinner. Den høye kvinneandelen kan være en årsak til Hylestads manglende rekruttering av frontkjemper.

Kan lokale faktorer være en del av forklaringen? I Finsland var NS-lagføreren en sentral

---

<sup>368</sup> Tallene i parentes henviser til kommunenes plassering i rangering over antall NS-medlemmer under okkupasjonen. Denne oversikten, samt et kart som viser oppslutningen, finnes som vedlegg bakerst i oppgaven.

lokal faktor. Han var også handelsmann, og fra sin butikk drev han intens verving til partiet. Kunder ble blant annet tilbudt gratis tobakk om de meldte seg inn i NS. Andre fikk løfter om å slette gjeld på gården, mens noen fikk kreditt i butikken.<sup>369</sup> Johnny Haugen har kartlagt hvor de enkelte NS-medlemmene i Finsland bodde, og det er en sterk konsentrasjon av medlemmer nær lagførerens butikk. En må derfor ikke undervurdere lagførerens aktive verving som en årsak til den store oppslutningen om NS under okkupasjonen. Familierekuttering til NS var dessuten vanlig i Finsland.<sup>370</sup> Det samme var tilfellet i Setesdal. Ved innmeldelse av familiens overhode fulgte ofte andre familiemedlemmer kort tid etter. Sett på bakgrunn av lagførerens vervingskampanje og familierekutteringen, er det grunn til å anta at innmeldelsene i NS ikke var ideologisk motivert for mange av medlemmene i Finsland. Med dette i bakhodet er det kanskje ikke så overraskende at det ikke ble rekruttert noen frontkjempere fra denne bygda. Samtidig kan lignende vervingskampanjer ha forekommet også i andre små bygdesamfunn og hatt den samme effekten i form av få frontkjempere. På den andre siden kan vi heller ikke utelukke at det *ikke* hadde noen innvirkning på antall vervede til fronttjeneste. I kommuner som Bygland (nr.4) og Vegusdal (nr.6), der henholdsvis 5 og 2,9 % av befolkningen var medlem av NS under krigen, ble det rekruttert henholdsvis tre og fire frontkjempere. Om lignende vervingskampanjer som den i Finsland forekom i disse to kommunene vites ikke.

Fra Agder og landets sterkeste NS-kommune, Valle, kom det tre frontkjempere, et antall som vi kunne anta ville være høyere i lys av NS-oppslutningen i kommunen. 115 av kommunens 1041 innbyggere var medlem av NS under okkupasjonen, 11 % av befolkningen. Valle og andre bygdesamfunn i Setesdal hadde et patriarkalsk samfunnssystem, og det hendte at familiefedre meldte inn både kone og barn i partiet uten deres viten eller ønske.<sup>371</sup> Spørsmålet er da om medlemstallet i Valle og andre bygder i Setesdalen gir et reelt bilde av oppslutningen om NS. Dersom vi antar at dette fenomenet forekom de fleste steder, vil medlemsoppslutningen i Setesdal allikevel være en indikasjon på hvor sterk oppslutningen om partiet var.

---

<sup>369</sup> Haugen. "Finsland og krigen". Upublisert artikkel.

<sup>370</sup> Haugen. "Finsland og krigen". Upublisert artikkel.

<sup>371</sup> Haugen. "Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen 1940-1945. En komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse". Upublisert.

Kristiansand (nr.15) og Arendal (nr.19) hadde forholdsvis liten NS-oppslutning under krigen, men fra de to største byene i Agder ble det rekruttert mange frontkjemper. Nesten hver femte frontkjemper kom fra Kristiansand, mens ca. 10 % kom fra Arendal. Mandal (nr.10) var den byen i Agder der NS hadde flest medlemmer i forhold til folketallet. Her ble det også rekruttert et høyt antall frontkjemper, ti i tallet, som er tredje mest. Det er også blant de høyeste sammenlignet med folketallet, 0,25 % av befolkningen i byen var frontkjemper, som er fjerde høyest i Agder. I Lillesand (nr.11) og Tvedestrand (nr.16) ble det vervet få frontkjemper, tross den relativt høye oppslutningen om NS. I Farsund (nr.33) ble rekruttert én frontkjemper, noe som samsvarer med det lave medlemstallet.

Vi ser altså at flere av byene har en stor andel frontkjemper i forhold til NS-oppslutning. Kristiansand skiller seg mest ut. Byen er bare nr.15 på oversikten over NS-kommunenes oppslutning under krigen, men allikevel kommer nesten 20 % av frontkjemperne herfra. Det samme ser vi i Arendal. Hva kan forklaringen være? Det er klart at byene har et større potensial enn små bygdene. I byer er befolkningsgrunnlaget større. Dessuten hadde Kristiansand såpass mange som 469 medlemmer under okkupasjonen. At 37 (7,9 %) av dem ble frontkjemper, er kanskje ikke så overraskende. Dessuten hadde byene vanligvis et større NS-apparat enn i bygdene, og dermed kunne propagandaen lettere nå ut til folk.

Av de 17 kommunene nederst på lista over NS-oppslutning er 14 av dem uten frontkjemper. De tre andre hadde én frontkjemper hver.<sup>372</sup> I Kvås, Herad og Konsmo var det ikke ett eneste NS-medlem, mens det i flere av de andre kommunene bare var ett eller to medlemmer. Åtte av disse 17 kommunene hadde dessuten ikke en fast partiorganisasjon. I tillegg til liten NS-oppslutning og lav partiaktivitet, kan de lave innbyggertallene i noen av kommunene også være en del av forklaringen på at det kom få frontkjemper fra disse kommunene.

Vennesla (nr.23) er kanskje den kommunen som skiller seg mest ut. I denne kommunen ble det rekruttert hele ni frontkjemper. Samtidig var bare 1,4 % av befolkningen medlem

---

<sup>372</sup> De tre var Fjotland (nr.61), Åseral (nr.69) og Austre Moland (nr.72).

av NS under okkupasjonen. Søgne (nr.36) og Øyestad (nr.60) er også to kommuner det er verdt å bite seg merke i. Fra begge disse kommunene kom det fire frontkjempere. NS-oppslutningen var derimot liten i de to kommunene. Vennesla og Søgne ligger nær Kristiansand, mens Øyestad i dag er en del Arendal kommune. Nærheten til storbyene kan muligens være en del av forklaringen på det høye antall frontkjempere i disse kommunene.

### 6.3 Oppsummering

Antall frontkjempere på kommunenivå samsvarer bare til en viss grad sammenlignet med medlemsoppslutningen om NS i Agder. Kommunene som befinner seg nederst i lista over antall NS-medlemmer, hadde, med få unntak, *ingen* frontkjempere. Samtidig ser vi at flere av kommunene øverst på lista ikke hadde mange frontkjempere. Finsland ”produerte” ikke en eneste frontkjemper til tross for at 7,7 % av befolkningen var medlem av NS. Den høye gjennomsnittsalderen kan delvis forklare mangelen på frontkjempere i kommunen. Det er også blitt pekt på at den reelle oppslutningen om NS kan ha vært lavere i bygda på grunn av lagførerens aktive medlemsverving samt familierekuttering. Disse to faktorene kan ha ført til at det var mindre ideologisk grunnlag for NS enn det medlemstallet skulle tilsi. I Valle var også familierekuttering vanlig, men den lille bygda ”produerte” tross alt tre frontkjempere. I de to største byene, Kristiansand og Arendal, ble det rekruttert mange frontkjempere i forhold til antall NS-medlemmer. Et større befolkningsgrunnlag og bedre utbygde partiorganisasjoner her forklarer trolig det høye antall frontkjempere. I de mindre byene Lillesand og Tvedestrand, der folketallet var forholdsvis lavt, og der NS hadde en rimelig stor andel medlemmer, ser vi at andelen frontkjempere er lav. I Farsund, der NS stod svakt, ble det bare rekruttert én frontkjemper. Befolkningsgrunnlaget er ikke overraskende med på å øke andelen frivillige. Et viktig moment er hvor stort rekrutteringspotensialet var i de enkelte kommunene. Da det hovedsakelig var menn under 30 som vervet seg, ville det vært interessant å se på hvor mange som befant seg i denne aldersgruppen i kommunene. En slik oversikt har det imidlertid ikke lyktes å innhente.

I sterke NS-kommuner som Tovdal og Hylestad ble det ikke vervet frontkjempere i det hele tatt. I Vennesla ble det rekruttert hele ni frontkjempere tross det lave medlemstallet i NS. Øyestad og Søgne skiller seg også ut. Kanskje kan nærheten til storbyene Arendal og Kristiansand være en del av forklaringen på det høye antall frontkjempere i forhold til NS-oppslutningen i disse kommunene. De største byene Kristiansand og Arendal hadde flere frontkjempere enn NS-oppslutningen skulle tilsi, mens det i enkelte sterke NS-bygder ikke ble rekruttert frontkjempere i det hele tatt. Ovenfor har vi forsøkt å peke på mulige årsaker til dette. På grunn av oppgavens begrensede omfang er det vanskelig å gå ned på lokalnivå for å finne ut hvorfor ikke antall NS-medlemmer gjenspeiles i antall frontkjempere i de ovenfor nevnte kommuner. Det er et sammensatt bilde, og dette kapitlet har vist at det finnes mange lokale variasjoner. Selv om kvinneandel og gjennomsnittsalder kan gi oss noe av forklaringen, forklarer ikke dette fenomenet fullt ut. Tilfeldigheter og lokale faktorer har trolig hatt en like stor innvirking på antall frontkjempere. Forhåpentligvis vil videre forskning belyse disse problemstillingene på en enda bedre måte.

## Kapittel 7 – Konklusjon

Etter en omfattende kildegranskning kan vi nå slå fast at det kom 149 frontkjemper fra Agder-fylkene, 75 fra Aust-Agder og 74 fra Vest-Agder. Foruten å kartlegge antall frontkjemper, har det i denne oppgaven blitt forsøkt å gi svar på hvilken sosial bakgrunn og hvilke motiver frontkjemperne fra Agder har oppgitt. I kapittel 4 og 5 blir det i flere tilfeller operert med en forholdsvis stor ”ukjent”- kategori, som vil si at det mangler en del opplysninger. På tross av dette er det mulig å trekke noen konklusjoner om frontkjemperne fra Agders bakgrunn og motivvalg.

I kapittel 4 tok vi for oss frontkjempernes sosiale bakgrunn. Sett i lys av kildematerialet kan vi si at det var en sterk overrepresentasjon av personer fra byer blant frontkjemperne. Mens 29 % av befolkningen i Agder kom fra byer, gjorde hele 47,7 % av frontkjemperne det samme. Det er de største byene, Kristiansand, Arendal og Mandal som i absolutte tall har flest frontkjemper. Sammenlignet med andre undersøkelser er derimot andelen fra landlige strøk større i Agder. Denne studien bekrefter allikevel tidligere forskning som har konkludert med at verving til fronttjeneste først og fremst var et byfenomen. Tar man folketallet i betraktning, er det landkommunen Vegusdal som har den største andelen frontkjemper. Fra denne kommunen kom det fire frontkjemper, 0,48 % av befolkningen. Forklaringen på det høye antall frontkjemper i forhold til folketallet kan ha sammenheng med lokale faktorer som vist i 4.4.

36 (24,2 %) frontkjemper fra Agder døde under eller i tilknytning til fronttjenesten. 30 av dem falt i strid, hovedsaklig på Østfronten. Tapstallene er høye i forhold til enkelte andre undersøkelser. Forklaringen kan være den minimale militære erfaringen de frivillige fra Agder hadde. Samtidig skal ikke dette vektlegges i for stor grad, ettersom vi her opererer med en høy andel ”ukjente”. Tidspunkt for tjenesten og hvilken avdeling de tjenestegjorde i kan trolig også være en del av forklaringen.

Videre var gjennomsnittsalderen ved vervingstidspunktet på drøye 22 år, og bare et fåtall var over 30 år. Den lave alderen blant de fleste av frontkjemperne kan ha sammenheng



med at propagandaen i første rekke ble rettet mot de unge. Dessuten har unge mennesker som oftest mindre å tape ved å melde seg til fronttjeneste, og som regel har de også færre forpliktelser. I 4.6 så vi at færre av frontkjemperne mellom 15 og 20 år kom fra en NS-familie enn de som var mellom 21 og 26 år. Dette kan tyde på at de aller yngste lettere lot seg påvirke av propaganda. Den lave alderen gjenspeiles i sivilstand ettersom kun 19,5 % var gift før fronttjenesten.

Den lave gjennomsnittsalderen blant de frivillige fra Agder gjenspeiles også i utdanningsnivå og yrkesstatus. Få hadde rukket å ta en høyere utdanning og å få en karriere i yrkeslivet. Andelen med examen artium er, som i tidligere undersøkelser, eksempelvis Blindheim, derimot høy. Drøye 24 % av frontkjemperne i Agder hadde examen artium, mens landsgjennomsnittet var på omtrent 5 %. Også andelen med utdanning utover folkeskole er høyt over landsgjennomsnittet. I Agder hadde 49 % videre skolegang etter folkeskole, mens landsgjennomsnittet var på 21,1 %. Omtrent hver fjerde frontkjemper var sysselsatt i typiske arbeideryrker, noe som er en liten underrepresentasjon i forhold til befolkningen i Agder for øvrig. Det var også en høy andel studenter/skoleelever, mens antall offiserer er lavt sammenlignet med andre undersøkelser.

Familieforholdene blant de frivillige fra Agder var stort sett ordinære. I omtrent 10 % av frontkjempernes familier var det omstendigheter som vanligvis fører til vanskeligheter for de involverte. Rusproblemer, skilsmisse, foreldres død, og en oppvekst på barnehjem er blant faktorene hos de frivillige fra Agder som kan ha vært en medvirkende årsak til deres verving til fronttjeneste.

Videre fant vi at frontkjemperne fra Agder hadde mindre militær erfaring enn sine "kolleger" i andre undersøkelser. Her må det bemerkes at vi opererer med en stor "ukjent"-kategori. Knappe 15 % hadde avtjent førstegangstjeneste før krigen, mens 10 % deltok i felttoget. Dessuten var mange av frontkjemperne for unge til å ha kunnet avtjene verneplikt. Dette er lave tall i forhold til Skjønsvjell og Stridsklevs undersøkelser, noe som har sammenheng med de få dagers krigshandlinger i Agder-fylkene.

De frivillige fra Agder var stort sett loyldige borgere. Bare 13 (8,7 %) av dem hadde blitt straffet for en forbrytelse før fronttjenesten, og langt de fleste av dem var milde forhold. De få lovbruddene blant dem har sammenheng med at straffede personer i utgangspunktet ble avvist. Funnene fra Agder avkrefter forestilingen om at frontkjemperne var kriminell belastet gruppe. Igjen må det bemerkes at det i denne analysen opereres med en betydelig ”ukjent”-kategori, slik at andelen straffede personer kan være noe høyere.

Kapittel 5 tok for seg motiv. Vi fant at de oppgitte motivene var dominert av politiske holdninger. De to kategoriene med størst andel er politisk motivert; ”kampen mot bolsjevismen” og ”sympati for Finland”. I denne undersøkelsen er det en jevnere fordeling på prosentandelene på de ulike kategoriene enn i andre undersøkelser. Andelene er generelt lavere i denne studien enn i tilsvarende studier. Selv om politiske motiver dominerer er det også flere som har oppgitt personlige motiver, som for eksempel ”eventyrlyst” og ”unnslippe forhold hjemme”. I den andre delen av analysen er det flest som *kun* har oppgitt politiske motiv. Frontkjempernes oppgitte motiver behøver imidlertid ikke å være deres reelle motiver. Vi må huske på at motivene ble oppgitt under rettsoppgjøret og at frontkjemperne var opptatt av å få en mildest mulig straff. De kan altså ha oppgitt det motivet som ble ansett som det beste, rent taktisk.

Svein Blindheim understreker at familiebakgrunnen var helt avgjørende for frontkjempernes valg om å melde seg til fronttjeneste. Da ikke mer enn omtrent halvparten av frontkjemperne fra Agder kom fra såkalte NS-familier, kan ikke denne forklaringen brukes i like stor grad i denne undersøkelsen. Omtrent 80 % av de frivillige fra Agder var medlem av NS, og 70,3 % ble medlem av partiet *før* de meldte seg til fronten. Det faktum at halvparten vokste opp i NS-familier, at et overveldende flertall var medlem av NS og at de fleste meldte seg inn i NS før de vervet seg, er med på å underbygge hypotesen om at det ofte lå andre motiver bak enn det de oppga under rettsoppgjøret. Disse faktorene tyder på at det i enkelte tilfeller lå ideologisk og/eller nasjonalsosialistisk motivasjon bak deres verving. Et slikt motiv ville det derimot ha vært lite hensiktsmessig å oppgi under rettsoppgjøret ettersom det ville vært straffeskjerpene. Oppvekst i en NS-familie og

medlemskap i NS ble i liten grad brukt som motivforklaring under avhør og i retten, men kildematerialet har vist at enkelte frontkjemper hadde nazistiske sympatier uten at de oppga dette som motiv under rettsoppgjøret. Alle de politiske motivkategoriene er heller ikke uforenlige med en nasjonalsosialistisk motivasjon. Å ha tjenestegjort ved fronten kunne være karrierefremmende, og ble ofte belønnet i form av en stilling etter dimisjon. Flere så nok muligheten til å gjøre karriere, for eksempel i politiet eller i NS etter endt fronttjeneste. Som vi så i 5.2 fikk mange av frontkjemperne fra Agder en stilling i SIPO, Stapo, i NS eller et av partiets underorganisasjoner. Dette kan tyde på at enkelte var motivert ut fra et ønske om å gjøre karriere. Et slikt motiv er derimot bare oppgitt av én frontkjemper. Dette må også ses i sammenheng med at et motiv av den typen ville vært lite hensiktsmessig å oppgi under rettsoppgjøret. Frontkjemperne ble lovet gårdsbruk enten i Norge eller i ”øst” etter fronttjenesten. Det er rimelig å anta de frivillige fra Agder ville vært motivert ut fra dette. Det er imidlertid ingen som har oppgitt dette som motiv. I 5.2 så vi derimot at én frontkjemper innrømmer at de ble lovet gårdsbruk, men han hevdet samtidig at dette ikke var hans motiv for å melde seg. Mora til en annen frontkjemper mente at sønnen var motivert ut fra muligheten til å overta en bondegård.

I kapittel 6 ble det foretatt en analyse av en eventuell sammenheng mellom NS-oppslutning og antall frontkjemper på kommunenivå i Agder-fylkene. I kommunene med lavest oppslutning er det, med enkelte unntak, *ingen* frontkjemper. Fire av de 17 kommunene med lavest oppslutning om NS hadde én frontkjemper hver, mens de resterende 13 er ”frontkjemperløse”. Samtidig ser vi at i de største byene, der oppslutningen om NS heller ikke var spesielt høy, ble det rekruttert mange frontkjemper. Dette underbygger hypotesen om at størrelsen på NS’ partiapparat og effekten av propagandatiltakene spilte en rolle. I kommuner med få medlemmer og liten eller ingen utbygd partiorganisasjon var det vanskelig å nå fram med propaganda. Desto lettere var det i byene der NS som oftest hadde et stort apparat som gjorde at propagandaen lettere nådde ut til folk. Befolkningsgrunnlaget er også en del av forklaringen på at byene rekrutterte flere frontkjemper enn det NS-oppslutningen skulle tilsi. I flere av kommunene med høyest NS-oppslutning blir det rekruttert frontkjemper, men samtidig ser vi at enkelte kommuner ikke ”produserer” frivillige på tross av den sterke NS-innflytelsen. Å undersøke

årsakene til dette er en oppgave i seg selv, og her må vi bare konstatere at denne studiens kilder ikke kan gi en endelig konklusjon på dette fenomenet. Familierekuttering, lokale vervekampanjer, høy gjennomsnittsalder og kvinneandel blant NS-medlemmene, og ulike tilfeldigheter kan være en del av forklaringen på de lokale variasjonene i enkelte kommuner. Det er å håpe at denne studiens funn vil stimulere til videre forskning omkring frontkjemperfenomenet

## **Kilder**

### **Riksarkivet (RA):**

PA 759 – NS Generalsekretariat:

Serie Jb – Sakarkiv: eske 86, 87 og 88

Serie Jc – Frontkjemperregister

Landssviksaker (L-sak):

- Arendal politikammer: Anr. 3/45
- Arendal politikammer: Anr.13/45
- Arendal politikammer: Anr. 21/45
- Arendal politikammer: Anr. 24/45
- Arendal politikammer: Anr.30/45
- Arendal politikammer: Anr.40/45
- Arendal politikammer: Anr.47/45
- Arendal politikammer: Anr. 51/45
- Arendal politikammer: Anr. 56/45
- Arendal politikammer: Anr. 60/45
- Arendal politikammer: Anr.61/45
- Arendal politikammer: Anr.62/45
- Arendal politikammer: Anr. 68/45
- Arendal politikammer: Anr.97/45
- Arendal politikammer: Anr.125/45
- Arendal politikammer: Anr. 148/45
- Arendal politikammer: Anr. 307/45
- Arendal politikammer: Sak 512/45
- Arendal politikammer: Anr.513/45
- Arendal politikammer: Anr.523/45
- Arendal politikammer: Anr. 575/45
- Arendal politikammer: Anr. 603/45
- Arendal politikammer: Anr. 618/45
- Arendal politikammer: Anr.658/45

- Arendal politikammer: Anr. 662/45
- Arendal politikammer: Anr. 665/45
- Arendal politikammer: Sak 680/45
- Arendal politikammer: Sak 25/46
- Arendal politikammer: Anr. 29/46
- Arendal politikammer: Anr.5/47
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.72/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr. 85/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Sak 129/45 (i eske 9)
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.143/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.149/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Sak 170/45 (i eske 9)
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr. 171/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Sak 193/45 (i eske 11)
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr. 204/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.214/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.217/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.237/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.301/46
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.313/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.357/45
- Arendal politikammer, Grimstad: Anr.413/45
- Arendal politikammer, Risør: Boks nr.3
- Arendal politikammer, Risør: i eske 4
- Arendal politikammer, Risør: i eske 6
- Arendal politikammer, Risør: i eske 6
- Arendal politikammer, Risør: Boks 7, 3/46 B
- Arendal politikammer, Risør: Boks nr.8
- Arendal politikammer, Risør: i eske 10
- Arendal politikammer, Risør: i eske 12
- Arendal politikammer, Risør: i eske 13

- Bergen politikammer: Dom 361
- Bergen politikammer: Dom 525
- Bergen politikammer: Dom 602
- Bergen politikammer: Henl.saker, Hdato 30.4.1947
- Drammen politikammer: Anr.830
- Fredrikstad politikammer: Lnr. 744
- Hamar politikammer: Prøvelnr.194
- Hardanger politikammer: Sak 161
- Hardanger politikammer: Sak 200
- Helgeland politikammer: Avgj. L-dommer, boksnr.52
- Inntrøndelag politikammer: Anr. 327
- Inntrøndelag politikammer: Anr. 734
- Kragerø politikammer: Anr.52
- Kristiansand politikammer: Dom 14/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.26/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.39/45
- Kristiansand politikammer: Dom 46/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.47/45
- Kristiansand politikammer: Dom 63/45
- Kristiansand politikammer: Dom 64/45
- Kristiansand politikammer: Dom 69/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.86/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.103/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.107/45
- Kristiansand politikammer: Dom 109/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.112/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.132/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.138/45
- Kristiansand politikammer: Dom 139/45
- Kristiansand politikammer: Dom 143/45
- Kristiansand politikammer: Anr.166/45

- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.188/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.190/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.226/45
- Kristiansand politikammer: Dom 235/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.253/45
- Kristiansand politikammer: Anr. 326/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.335/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.368/45
- Kristiansand politikammer: Dom 377/45
- Kristiansand politikammer: Dom 417/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.433/45
- Kristiansand politikammer: Dom 450/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.493/45
- Kristiansand politikammer: Dom 506/45
- Kristiansand politikammer: Dom 523/45
- Kristiansand politikammer: Dom 530/45
- Kristiansand politikammer: Anr. 531/45
- Kristiansand politikammer: Dom 532/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.575/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.587/45
- Kristiansand politikammer: Dom 588/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.590/45
- Kristiansand politikammer: Dom 602/45
- Kristiansand politikammer: Dom 703/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr. 705/45
- Kristiansand politikammer: Anr. 735/45
- Kristiansand politikammer: Dom: 742/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.899/45
- Kristiansand politikammer: Anr.901/45
- Kristiansand politikammer: Dom 961/45
- Kristiansand politikammer: Dom 1109/45



- Kristiansand politikammer: Dom 1255/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.1278/45
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.1299/45
- Kristiansand politikammer: Dom 1411/45
- Kristiansand politikammer: Dom 78/46
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.133/46
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.149/46
- Kristiansand politikammer: Dommer: Anr.678/46
- Kristiansand politikammer: Dom 1/47
- Kristiansand politikammer: Dom 8/47
- Kristiansand politikammer: Forelegg: Anr.1071/45
- Kristiansand politikammer: Forelegg: Anr.1135/45
- Kristiansand politikammer: Forelegg 151/46
- Kristiansand politikammer: Henl. saker: Anr:138/45
- Kristiansand politikammer: Henl. saker: Anr:460/45
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 1103/45
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 1280/45
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 69/46
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 136/46
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 443/46
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 717/46
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 32/47
- Kristiansand politikammer: Henlagt sak 362/47
- Kristiansand politikammer: Påtaleunntatelse: Anr.384/45
- Kristiansand politikammer: Påtaleunntatelse: 856/45
- Nord-Jarlsberg politikammer: Anr.133/45
- Nordmøre politikammer: Dommer, boksnr.39
- Notodden politikammer: Anr.93/45
- Oslo politikammer: Dom 431
- Oslo politikammer: Dom 467
- Oslo politikammer: Dom 567

- Oslo politikammer: Dom 732
- Oslo politikammer: Dom 1041
- Oslo politikammer: Dom 1236
- Oslo politikammer: Dom 1430
- Oslo politikammer: Dom 1484
- Oslo politikammer: Dom 1831
- Oslo politikammer: Dom 1890
- Oslo politikammer: Dom 2010
- Oslo politikammer: Dom 2547
- Oslo politikammer: Dom 2630
- Oslo politikammer: Dom 3003
- Oslo politikammer: Dom 3317
- Oslo politikammer: Dom 3349
- Oslo politikammer: Dom 3648
- Oslo politikammer: Dom 4234
- Oslo politikammer, gjenp.dommer e.saksnr.2838
- Oslo politikammer: Henlagt etter bevisets stilling, 4922
- Oslo politikammer: Henlagt etter bevisets stilling 5125
- Oslo politikammer: Henlagt – død, Anr. 21275
- Oslo politikammer: Henlagt etter bevisets stilling, døde 23266
- Oslo politikammer: Påtaleunntatelse 3001
- Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.101
- Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.112
- Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.377
- Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.645
- Rogaland og Stavanger politikammer: Anr.1341
- Sarpsborg politikammer: Anr.2014/45
- Skien politikammer: Anr. 68
- Skien politikammer: Anr.958
- Skien politikammer: Anr.1187
- Sunnmøre politikammer: Anr.428

- Sogn politikammer: Lnr. 20/45
- Sogn politikammer: Sak 76/45
- Telemark politikammer: Anr.1163
- Troms politikammer: Dommer, Hnr.42/51
- Trondheim og Strinda politikammer: Dom 78
- Trondheim og Strinda politikammer: Dom 546
- Trondheim og Strinda politikammer: H 10757
- Vest-Agder politikammer, Farsund: Anr. 5/45
- Vest-Agder politikammer, Farsund: Anr. 38/45
- Vest-Agder politikammer, Farsund: Anr.49/45
- Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: Anr.11
- Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: Anr.26
- Vest-Agder politikammer, Flekkefjord: Anr.38
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 15/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 26/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 37/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 78/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 92/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 108/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 118/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 146/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 254/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 263/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 281/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 302/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 313/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 323/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr. 351/45
- Vest-Agder politikammer, Mandal: Anr: 433/45
- Vest-Finnmark politikammer: Henlagt sak 3/51
- Østerdal politikammer: Dom 486

### **Aviser og tidsskrifter**

AT-Bladet – nr.1 og 7 1943, nr. 1, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, og 12 1944, og nr.3 1945.

Germaneren - 2. september 1944, 23. september 1944, 17. juni 1944, 20. mai 1944, 13. mai 1944, 26. august 1944, 8. juli 1944, 15. april 1944.

Fædrelandsvennen - 12. mars 1945 og 3. oktober 1987.

### **Upublisert materiale**

Haugen, Johnny. ”Finsland og krigen”. Artikkel.

Haugen, Johnny. ”Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen på Agder 1940-1945 - en komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse”. Doktoravhandling.

### **Andre kilder**

Baardseth/Brunæs-listen. Laget av personer tilknyttet Institutt for norsk okkupasjonshistorie.

Intervjuer med tidligere frontkjempere utført av og benyttet etter tillatelse fra Johnny Haugen

Liste over frontkjempere fra Agder utarbeidet av Stein Ugelvik Larsen og Johnny Haugen.

”Liste nr.1-1940-45 - Liste over personer som er mistenkt for grovere arter av landssvik”. Utgitt av Politidirektoratet, Stockholm, mai 1945.

Statistikk – ”Tabell 3 – Personer 15 år og over, fordelt etter erhverv – Fylker”. Statistisk Sentralbyrå.

Norges offisielle statistikk. VIII. 182. Folketellingen i Norge 1.desember 1930.”

([http://www.ssb.no/histstat/nos/nos\\_viii\\_182.pdf](http://www.ssb.no/histstat/nos/nos_viii_182.pdf))

## Artikler

Alnæs, Randolf. 1999. "Frontkjemper. Kristiansundere på Østfronten og i Finland under den andre verdenskrig", i Årbok for Nordmøre, utgitt av Nordmøre historielag.

Brazier, Eirik. 2004. "Tjeneste for fienden med våpen i hånd", i Dahl, Hans Fredrik/Sørensen, Øystein (red.), "Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945, Oslo.

Bruknapp, Hans Olav. 1976. "Ideene splitter partiet", artikkel i Danielsen, Rolf/Ugelvik Larsen, Stein. (red) "Fra idè til dom - noen trekk fra utviklingen av Nasjonal Samling." Universitetsforlaget.

Christensen, Claus Bundgård/ Poulsen, Niels Bo og Scharff Smith, Peter. 2000. "Legion Norge. Forskelle og ligheder med de øvrige "germanske" legioner i Waffen SS", i Historisk Tidsskrift, bind 100, hæfte 2.

Figueiredo, Ivo de. 2001. "De norske frontkjemperne. Hva litteraturen sier og veien videre." Historisk tidsskrift, bind 80, Nr.4. Universitetsforlaget. s. 531-551.

Fjermeros, Erik (red.) 1995. "NS-erfaringer fra Songdalen" i "Fra krig til fred i Songdalen. 1940-1945". Utgitt av Songdalen kommune. s.28-30.

Frøshaug, Harald. 1955. "A social-psychiatric examination of young front-Combatants", i Acta Psychiatrica Nevrologica, nr.30. København. s.443-465.

Frøshaug, Harald. 1947. "The Young Patriots", i Acta Psychiatrica Nevrologica, nr.47.. s.556-73.

Kjeldstadli, Knut. 1992. "Komparasjon og byhistorie", i Heimen, nr.1.

Kjeldstadli, Knut. 1988. "Nytten av å sammenlikne", i Tidsskrift for samfunnsforskning, 5.årg.29.

Kocka, Jürgen. 1999. "Asymmetrical historical comparison: The Case of the German Sonderweg" i *History & Theory*, nr.1.

Skodvin, Magne, 1962, i "Historisk innleiing til landssvikoppgjøret", i "Om landsvikoppgjøret". Justisdepartementet s.8-35.

Stridsklev, Inger Cecilie. 1992. "Norske frontkjempere på Østfronten 1941-1945, en sosialmedisinsk etterundersøkelse", i *Norsk Tidsskrift for arbeidermedisin*, årgang 13, hefte 6, s.359-368.

Stridsklev, Inger Cecilie. 1995. "Norske frontkjempere 1941-1950. 50 år senere. Erfaringer, belastninger, helsemessige og sosiale forhold", i *Tidsskrift for den norske Lægeforening*, nr.11. s. 1379-84.

Westberg, Lennart. 1986. "Svenska krigsvillige i tyska Waffen-SS 1941-1945", i *Meddelande XXXXV-XXXXVI- Armemuseum*. s.265-311.

Øvrelid, Ragnar. 2001. "Frontkjemparane", i *Gudbrandsdal krigsminnesamling, årsskrift*.

## Litteratur

- Abrahamsen, Olav Arild. 1987. "Flekkefjords historie; Flekkefjord på 1900-tallet, omstilling og vekst". Flekkefjord.
- Arneberg, Sven T. 2004. "Legionærene. Nordmenn i skyttergravskrig ved Leningrad 1942-43". Thorsrud a.s. Lokalhistorisk forlag. Lillehammer.
- Arneberg, Sven T. 1993. "Tragedie i Karelen. Norske skjjegere i den finske Fortsettelseskrigen 1941-44." Grøndal Dreyer. Oslo.
- Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon, bind 1, 5 og 15. 2005. Kunnskapsforlaget. Oslo.
- Blindheim, Svein. 2006. "Den lange reisen. Et oppgjør med krigen". Pax Forlag A/S. Oslo.
- Blindheim, Svein. 1974. "Frontkjemperbevegelsen". Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Blindheim, Svein. 1977. "Nordmenn under Hitlers fane – dei norske frontkjemparane". Norges Boklag.
- Brazier, Eirik C. 2002. "Vi famler så å si i blinde": rettsoppgjøret med frontkjemperne fra Beitstad og Tønsberg: 1945-1948". Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.
- Brenden, Geir/Ulateig, Egil. "Nordmennene på Østfronten; deres egen historie i bilder". Forlaget Reportasje.
- Brevig, Hans Olaf/ Figueiredo, Ivo de. 2002. "Den norske fascismen. Nasjonal Samling 1933-1940." Pax Forlag A/S. Oslo.
- Bull, Edvard. 1985. "Nordmenn før oss: norgeshistorie for videregående" Bind 2. Oslo.

Burke, Peter. 1992. "History and Social Theory". Oxford.

Christensen, Claus Bundgård/ Poulsen, Niels Bo og Scharff Smith, Peter. 2005. "Under Hagekors og Dannebrog – danskerne i Waffen SS 1940-45". Aschehoug.

Dahl, Hans Fredrik/Hagtvet, Bernt/Hjeltnes, Guri. 1982. "Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal Samling 1933-1945 i tekst og bilder". Pax Forlag, Oslo.

Dahl, Hans Fredrik. 1991. "Vidkun Quisling. En fører blir til". Aschehoug. Oslo.

Dahl, Hans Fredrik. 1992. "Vidkun Quisling. En fører for fall". Aschehoug. Oslo.

Dahl, Ole Andreas. 1972. "Frontkjemperbevegelsen i Norge. Med særlig vekt på Den Norske Legion." Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

"De falt for Norge". 1945. Utgitt av Frontkjemperkontoret. Oslo.

Eitinge, Leo/Vold, Ottar/Weisæth, Lars. 1995. "Krigsskader og senvirkninger – krigspensjonering gjennom 50 år." Utgitt av Rikstrygdeverket. Oslo.

Eriksen, Anne. 1995. "Det var noe annet under krigen. 2.verdenskrig i norsk kollektivtradisjon". Pax Forlag A/S. Oslo.

Estes, Kenneth William. 1985. "A European Anabasis: Western European Volunteers in the German Army and SS, 1940-1945 (Collaboration, WWII)". Doktoravhandling levert 1984. UMI Dissertation Services. Baltimore.

Fagerland, Ståle. 1997. "Et navn til låns". Snøfugl.

Fjørtoft, Kjell. 1995. "De som tapte krigen". Gyldendal. Oslo



Fjørtoft, Kjell. 1993. "Veien til Østfronten. Krigens mange ansikter". Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.

Gingerich, Mark Philip. 1991. "Toward of a brotherhood of Arms: Waffen-SS recruitment of Germanic Volunteers, 1940-1945". Doktoravhandling, University of Wisconsin-Madison.

Gogstad, Anders Chr./Grimnes, Ole Kr./,Rødland, Kjartan. 2005. "Der veiene skiltes; hvorfor opplevde vi krigen så forskjellig?". Eide Forlag. Bergen.

Grieg Smith, Sven-Erik. 1996. "Borger og soldat – historien om det norske reservebefalet og det forsvaret de tjente". Grøndal Dreyer. Oslo.

Gyllenhaal, Lars/Westberg, Lennart. 2006. "Svenskar i krig. 1914-1945". Historiska Media. Lund.

Halle, Frode. 1972. "Fra Kaukasus til Finland; nordmenn på Østfronten 1941-1945". Dreyers Forlag. Oslo.

Höhne, Heinz. 1969. "The Order of The Death's Head – The Story of Hitler's SS". Secker & Warburg. London.

Jensen, Tom B./Dahl, Hans Fredrik. 1988. "Parti og plakat. NS 1933-1945". Det Norske Samlaget. Oslo.

Johansen, Per R. 1992. "Frontkjemper". Aschehoug. Oslo.

Kjeldstadli, Knut. 1999. "Fortida er ikke hva den engang var, en innføring i historiefaget." Universitetsforlaget AS, Oslo.

”Krigen i Norge – operasjonene i Kristiansand – Setesdalsavsnittet”. 1953. Utgitt ved den krigshistoriske avdeling. Gyldendal Norsk Forlag. Oslo.

Littlejohn, David. 1987. “Foreign Legions of the Third Reich. Vol 1: Norway, Denmark, France”. R. James Bender Publishing. San Jose, USA.

Littlejohn, David. 1972. ”The Patriotic Traitors. A History of Collaboration in German-Occupied Europe, 1940-45”. Heinemann. London.

”Liv i Landvik”.1990. Utgitt av Landvik historielag. Bind 2, hefte 2.

Masdalen, Kjell-Olav. 1991. “Agders historie 1920-1945 – mellomkrigstid og okkupasjon”. Agder Historielag. Kristiansand.

”Minner fra krigen. Austad- Lyngdal-Kvås. 1940-1945”. 1995.

”Norges Statskalender 1939”. H.Aschehoug & Co. Oslo.

”Norsk Krigsleksikon 1940-1945”. 1995. J.W.Cappelens Forlag. Oslo.

Ohman Nielsen, May-Brith. 1989. ”Trauste menn ved Svarvarnuten – en undersøkelse av årsakene til den store oppslutningen om Nasjonal Samling i Setesdal i årene 1933-1945.” Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen.

”Okkupasjon 1940-45. 2004. Iveland IV”. Iveland Bygdesogneremnd.

Pryser, Tore. 2001. “Hitlers hemmelige agenter. Tysk etterretning i Norge 1939-1945.” Universitetsforlaget. Oslo.

Ringheim, Ane Dalen. 2003. ”Bak piggråd i øst – nordmenn i sovjetisk krigsfangenskap 1940-55.” Forsvarsstudier 2/2003. Utgitt av Institutt for forsvarsstudier.

Schön, Bosse. 2001. "Där järnkorsen växar:ett historisk reportage". Bokförlaget DN. Stockholm.

Schön, Bosse. 1999. "Svenskarna som stred för Hitler; ett historisk reportage". Bokförlaget DN. Stockholm.

Seland, Johannes. 1947. "En by og en bank. Farsunds historie og Farsunds Sparebanks 100 års historie". Tredje bind. Utgitt av Farsunds Sparebank.

Simpson, Keith. 1990. "Waffen SS." Bison Books Ltd. London.

Sjåstad, Gunnar Sverresson. 2006. "Nordmenn i tysk krigsinnsats. En kvantitativ undersøkelse av frontkjemperne under den andre verdenskrig." Hovedfagsoppgave i historie. Universitetet i Bergen.

Skilbred, Harold. 1974. "The SS and "Germanic" Fascism during World War 2: The Norwegian Case". Doktoravhandling. University of California, Berkeley.

Skjønsfjell, Jan. 2005. "Frontkjemperne fra Troms- bakgrunn og motivasjon". Masteroppgave i historie, Universitetet i Tromsø.

Skogrand, Kjetil. 2004. "Norsk forsvarshistorie. Bind 4. 1940-1970. Alliert i krig og fred". Eide Forlag. Bergen.

Slettan, Bjørn. 2006. "En industriby vokser fram – 1850.1950.", tredje bind i "Mandal bys historie", redaktør Finn-Einar Eliassen. Mandal Kommune. Mandal.

Solhjell, Kåre Olav. 2000. "Historia om Hol i Hallingdal på 1900-talet", bind 1- Jernbanen og fjellbygda 1900-1950.

Solhjell, Kåre Olav. 1995. "Krigsår i Hallingdal 1940-1945".

Sperre, Lars. 1997. "Nasjonal Samlings holdning til kirke og kristendom i de første år etter partistiftelsen - belyst særlig ved enkelte engasjerte presters forhold til partiet og dets politikk". Hovedfagsoppgave i kristendomskunnskap ved Teologisk fakultet ved Universitetet i Oslo.

Stein, Georg H. 1966. "The Waffen SS – Hitler's Elite Guard at War, 1939-45". Ithaca, N.Y. Cornell University Press.

Thoresen, Knut Flovik. 2007. "Frontkjemperne på Balkan; sett i historisk sammenheng".

Tønnessen, Joh N. 1974. "Kristiansands historie 1914-1945; i krigens århundre". Christianssands sparebank. Kristiansand.

Ugelvik Larsen, Stein/Hagtvatn, Bernt og Myklebust, Jan Petter (red). 1980. "Who Were the Fascists; Social Roots of European Fascism", edited by Universitetsforlaget. Bergen/Oslo/Tromsø.

Ulateig, Egil. 1987. "Dagbok frå ein rotnorsk nazist". Samlaget. Oslo.

Ulateig, Egil. 2004. "Fordømte engler. Norske kvinner på Østfronten. Forlaget Reportasje.

Ulateig, Egil. 2006. "Jakten på masseorderne; en dokumentarbok". Forlaget Reportasje.

Ulateig, Egil. 2002. "Veien mot undergangen; historien om de norske frontkjemperne". Forlaget Reportasje.

Wegner, Bernd. 1990. "The Waffen-SS. Organization, Ideology and Function". Basil Blackwell. Oxford.

## Oversikt over kommunene i Agder-fylkene 1940-45

### **Vest-Agder:**

Austad  
Bakke  
Bjelland  
Eiken  
Farsund  
Feda  
Finland  
Fjotland  
Flekkefjord  
Greipstad  
Grindheim  
Gyland  
Halse & Harkmark  
Herad  
Hidra  
Holum  
Hægebostad  
Hægeland  
Konsmo  
Kristiansand  
Kvinesdal  
Kvås  
Laudal  
Lista  
Lyngdal  
Mandal  
Nes  
Oddernes  
Randesund  
Spangereid  
Spind  
Søgne  
Sør-Audnedal  
Tonstad  
Tveit  
Vennesla  
Vigmostad  
Øyslebø  
Øvrebø  
Øvre Sirdal  
Åseral

### **Aust-Agder:**

Arendal  
Austre Moland  
Birkenes  
Bygland  
Bykle  
Dypvåg  
Eide  
Evje  
Fjære  
Flosta  
Froland  
Gjerstad  
Gjøvdal  
Grimstad  
Herefoss  
Hisøy  
Holt  
Hornnes  
Hylestad  
Høvåg  
Iveland  
Landvik  
Lillesand  
Mykland  
Risør  
Stokken  
Sønedeled  
Tovdal  
Tromøy  
Tvedestrand  
Valle  
Vegusdal  
Vegårshei  
Vestre Moland  
Øyestad  
Åmli

\* Informasjonen er hentet fra Norges Statskalender (1939) s.1267-68.

## Oversikt over ”kommuneoverganger” fra krigsårene til i dag

Dagens kommuner består av følgende tidligere kommuner:

### **Aust-Agder (15/36):**

Risør: Risør og Søndeled

Grimstad: Fjære, Grimstad, Landvik og Eide

Arendal: Flosta, Stokken, Tromøy, Arendal, Hisøy, Austre Moland og Øyestad

Gjerstad: Gjerstad

Vegårshei: Vegårshei

Tvedestrand: Dypvåg, Holt og Tvedestrand

Froland: Mykland og Froland

Lillesand: Vestre Moland, Lillesand og Høvåg

Birkenes: Herefoss, Birkenes og Vegusdal

Åmli: Tovdal, Gjøvdal og Åmli

Iveland: Iveland

Evje og Hornnes: Evje og Hornnes

Bygland: Bygland

Valle: Valle og Hylestad

Bykle: Bykle

### **Vest-Agder (15/41):**

Kristiansand: Kristiansand, Oddernes, Randesund og Tveit

Mandal: Mandal, Halse og Harkmark og Holum

Farsund: Farsund, Lista, Herad og Spind

Flekkefjord: Flekkefjord, Nes, Hidra, Gyland og Bakke

Vennesla: Vennesla, Øvrebø og Hægeland

Songdalen: Greipstad og Finsland

Søgne: Søgne

Marnardal: Bjelland, Laudal og Øyslebø

Åseral: Åseral

Audnedal: Konsmo og Grindheim

Lindesnes: Sør-Audnedal, Vigmostad og Spangereid

Lyngdal: Lyngdal, Kvås og Austad

Hægebostad: Eiken og Hægebostad

Kvinesdal: Kvinesdal, Fjotland og Feda

Sirdal: Tonstad, og Øvre Sirdal

\* Merknader til oversikten: Dagens kommuner er nevnt først, deretter følger hvilke tidligere kommuner som dagens kommune består av. Lista er en grei og oversiktlig framstilling over kommuneendringene fra krigstiden til hovedsammenslåingen i 1960-årene, men det må bemerkes at denne forenklede listen aldri ville kunne bli 100 % korrekt. Bak denne oversikten skjuler det seg små justeringer kommunene imellom som ikke kommer fram. Det er langt mer omfattende og komplekst enn det listen viser. For eksempel består dagens Audnedal kommune av de tidligere kommunene Konsmo og Grindheim, samt litt av tidligere Bjelland kommune. Songdalen består av tidligere Greipstad og Finsland og litt av tidligere Øvrebø kommune. Søgne kommune har også fått tildelt noen små arealer fra tidligere Mandal, Øyslebø og Holum kommuner. Sirdal består av de tidligere kommunene Tonstad og Øvre-Sirdal, men også fått en liten del av tidligere Bakke kommune. Marnardal består av Laudal, Øyslebø og Bjelland, men også litt fra Finsland. Dette er bare noen få eksempler. Kilde: Johnny Haugen.

## Oversikt over kommunene med kommunenumre

### **Aust-Agder:**

901 Risør  
902 Tvedestrand  
903 Arendal  
904 Grimstad  
905 Lillesand  
911 Gjerstad  
912 Vegårshei  
913 Søgne  
914 Holt  
915 Dypvåg  
916 Flosta  
917 Stokken  
918 Austre Moland  
919 Froland  
920 Øyestad  
921 Tromøy  
922 Hisøy  
923 Fjære  
924 Landvik  
925 Eide  
926 Vestre Moland  
927 Høvåg  
928 Birkenes  
929 Åmli  
930 Gjøvdal  
931 Tovdal  
932 Mykland  
933 Herefoss  
934 Vegusdal  
935 Iveland  
936 Hornnes  
937 Evje  
938 Bygland  
939 Hylestad  
940 Valle  
941 Bykle

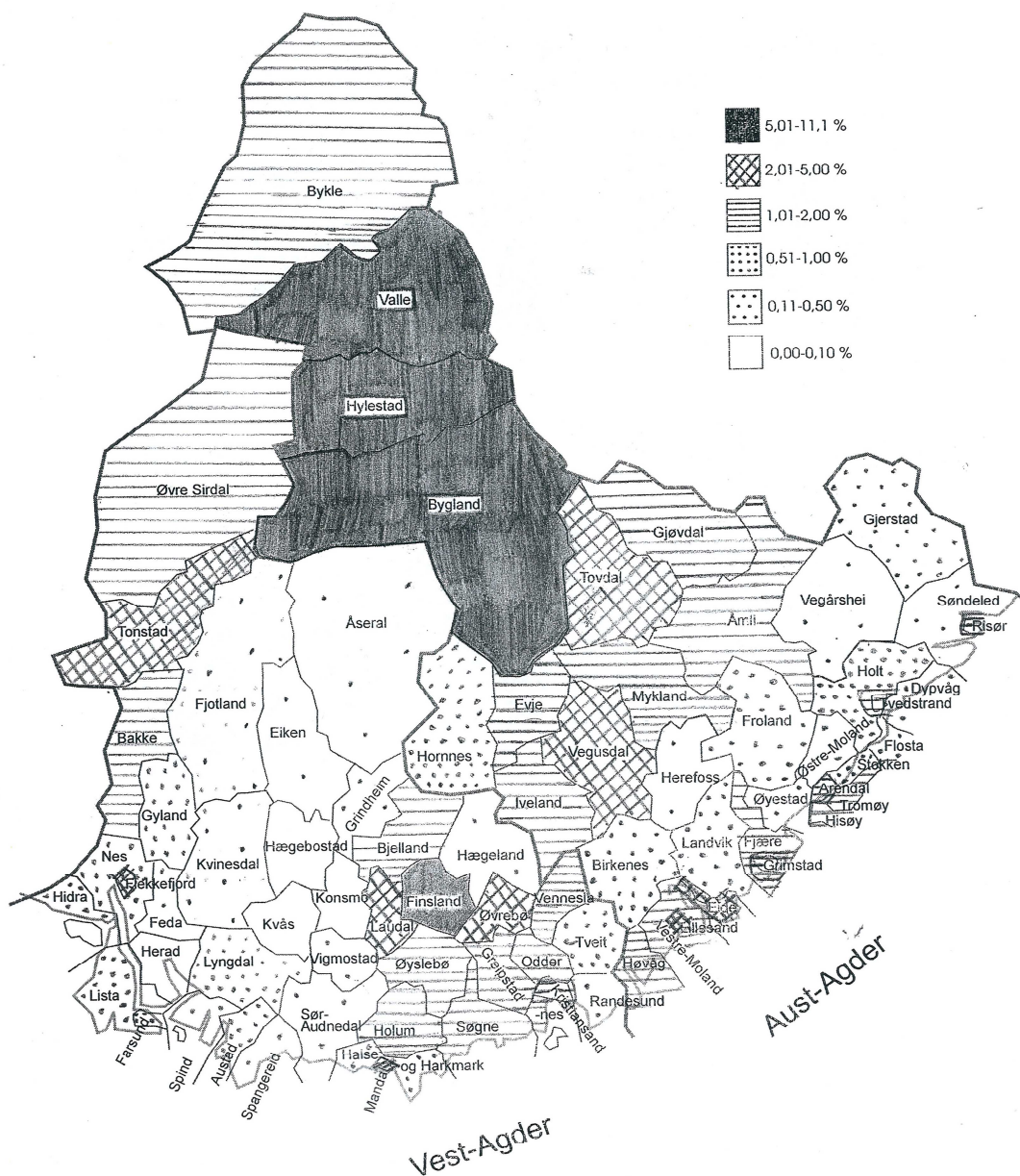
### **Vest-Agder:**

1001 Kristiansand  
1002 Mandal  
1003 Farsund  
1004 Flekkefjord  
1011 Randesund  
1012 Oddernes  
1013 Tveit  
1014 Vennesla  
1015 Hægeland  
1016 Øvreby  
1017 Greipstad  
1018 Søgne  
1019 Halse & Harkmark  
1020 Holum  
1021 Øyslebø  
1022 Laudal  
1023 Finsland  
1024 Bjelland  
1025 Grindheim  
1026 Åseral  
1027 Konsmo  
1028 Vigmostad  
1029 Sør-Audnedal  
1030 Spangereid  
1031 Austad  
1032 Lyngdal  
1033 Kvås  
1034 Hægebostad  
1035 Eiken  
1036 Fjotland  
1037 Kvinesdal  
1038 Feda  
1039 Herad  
1040 Spind  
1041 Lista  
1042 Hidra  
1043 Nes  
1044 Gyland  
1045 Bakke  
1046 Tonstad  
1047 Øvre Sirdal



# Nasjonal Samling på Agder 1940-45.

(Prosentvis medlemsoppslutning i den enkelte kommune)



\* Kartet og tabellen på neste side er hentet fra: Haugen, Johnny. "Nasjonal Samling og motstandsbevegelsen på Agder 1940-1945 - en komparativ geografisk og sosiologisk undersøkelse. Upublisert doktoravhandling.

Tabellen gir en rangering av agderkommuner fra høyest til lavest oppslutning om NS i perioden 1940-45. Den viser i tillegg graden av utbygd partiorganisasjon, og antall utmeldte i absolutte og relative tall (av andelen medlemmer).

Kommuner (Agder)	Innbyggertall (pr.1/1-1946)	Antall medlemmer (absolutt/relativt)	Grad av utbygd partilag (lag/gruppe/uten org)	Antall utmeldte
1) Valle	1041	115 (11,0%)	Fullstendig lag	11 (9,6%)
2) Finsland	930	72 (7,7%)	Fullstendig lag	13 (18,1%)
3) Hylestad	694	42 (6,1%)	Fullstendig lag	2 (4,8%)
4) Bygland	1953	98 (5,0%)	Fullstendig lag	15 (15,3%)
5) Tovdal	262	10 (3,8%)	Gruppe	4 (40%)
6) Vegusdal	828	24 (2,9%)	Fullstendig lag	2 (8,3%)
7) Laudal	819	23 (2,8%)	Fullstendig lag	3 (13,0%)
8) Eide	539	15 (2,8%)	Fullstendig lag	1 (6,7%)
9) Tonstad	693	17 (2,5%)	Fullstendig lag	6 (35,3%)
10) Mandal	3975	96 (2,42%)	Fullstendig lag	23 (24,0%)
11) Lillesand	1080	26 (2,4%)	Fullstendig lag	4 (15,4%)
12) Øvrebo	948	22 (2,3%)	Fullstendig lag	4 (18,2%)
13) Flekkefjord	2752	62 (2,3%)	Fullstendig lag	13 (21,0%)
14) Grimstad	2330	48 (2,1%)	Fullstendig lag	7 (14,6%)
15) Kristiansand	24110	469 (1,9%)	Fullstendig lag	96 (20,5%)
16) Tvedestrand	1036	19 (1,8%)	Fullstendig lag	7 (36,8%)
17) Tromøy	2719	45 (1,7%)	Fullstendig lag	4 (8,9%)
18) Holm	1254	20 (1,6%)	Fullstendig lag	3 (15,0%)
19) Arendal	11273	174 (1,5%)	Fullstendig lag	40 (23,0%)
20) Evje	1629	25 (1,5%)	Fullstendig lag	11 (44,0%)
21) Høvåg	1587	24 (1,5%)	Fullstendig lag	0 (0,0%)
22) Greipstad	1289	19 (1,5%)	Fullstendig lag	3 (15,8%)
23) Venneå	4643	66 (1,4%)	Fullstendig lag	8 (12,1%)
24) Hisøy	2219	31 (1,4%)	Fullstendig lag	13 (41,9%)
25) Mykland	757	10 (1,3%)	Gruppe	2 (20,0%)
26) Iveland	1062	14 (1,3%)	Gruppe	3 (21,4%)
27) Åmli	1860	24 (1,3%)	Fullstendig lag	7 (29,2%)
28) Risør	2731	35 (1,3%)	Fullstendig lag	3 (8,6%)
29) Fjære	4718	60 (1,3%)	Fullstendig lag	4 (6,7%)
30) Bjelland	800	10 (1,3%)	Gruppe	2 (20,0%)
31) Bykle	731	9 (1,2%)	Gruppe	1 (11,1%)
32) Gjøvdal	421	5 (1,2%)	Gruppe	2 (40,0%)
33) Farsund	1796	21 (1,2%)	Fullstendig lag	5 (23,8%)
34) Bakke	1463	17 (1,2%)	Fullstendig lag	2 (11,8%)
35) Øvre Sirdal	614	7 (1,1%)	Gruppe	4 (57,1%)
36) Søgne	3100	35 (1,1%)	Fullstendig lag	3 (8,6%)
37) Oddernes	6428	72 (1,1%)	Fullstendig lag	16 (22,2%)
38) Vestre Moland	2092	22 (1,1%)	Fullstendig lag	4 (18,2%)
39) Øyslebø	1180	12 (1,0%)	Fullstendig lag	1 (8,3%)
40) Holt	3444	33 (1,0%)	Fullstendig lag	6 (18,2%)
41) Lyngdal	2554	22 (0,9%)	Fullstendig lag	2 (9,1%)
42) Gjerstad	2599	22 (0,8%)	Fullstendig lag	3 (13,6%)
43) Hornnes	1388	11 (0,8%)	Fullstendig lag	0 (0,0%)
44) Lista	4943	39 (0,8%)	Fullstendig lag	2 (5,1%)
45) Hidra	1479	11 (0,7%)	Gruppe	2 (18,2%)
46) Landvik	1889	14 (0,7%)	Gruppe	2 (14,3%)
47) Halse & Harkmark	2844	21 (0,7%)	Fullstendig lag	1 (4,8%)
48) Nes	2273	15 (0,7%)	Fullstendig lag	8 (53,3%)
49) Froland	2509	16 (0,6%)	Fullstendig lag	2 (12,5%)
50) Stokken	2203	14 (0,6%)	Fullstendig lag	3 (21,4%)
51) Birkenes	1789	11 (0,6%)	Gruppe	0 (0,0%)
52) Tveit	1750	10 (0,6%)	Gruppe	2 (20,0%)
53) Gyland	1108	6 (0,5%)	Gruppe	3 (50,0%)
54) Flosta	1311	7 (0,5%)	Gruppe	0 (0,0%)
55) Austad	781	4 (0,5%)	Gruppe	0 (0,0%)
56) Kvinesdal	3437	16 (0,5%)	Fullstendig lag	1 (6,3%)
57) Dypvåg	2016	9 (0,4%)	Gruppe	0 (0,0%)
58) Sør-Audnedal	2326	10 (0,4%)	Gruppe	0 (0,0%)
59) Vegårshei	1890	8 (0,4%)	Gruppe	1 (12,5%)
60) Øyestad	4530	19 (0,4%)	Fullstendig lag	4 (21,1%)
61) Fjotland	1475	6 (0,4%)	Gruppe	0 (0,0%)
62) Grindheim	763	3 (0,4%)	Gruppe	1 (33,3%)
63) Søndeled	2983	10 (0,3%)	Gruppe	1 (10,0%)
64) Vigmostad	698	2 (0,3%)	Gruppe	0 (0,0%)
65) Randesund	1125	3 (0,3%)	Gruppe	1 (33,3%)
66) Spind	786	2 (0,3%)	Uten fast organisasjon	0 (0,0%)
67) Eiken	890	2 (0,2%)	Gruppe	0 (0,0%)
68) Hægeland	976	2 (0,2%)	Uten fast organisasjon	1 (50,0%)
69) Åseral	1118	2 (0,2%)	Uten fast organisasjon	2 (100%)
70) Herefoss	589	1 (0,2%)	Uten fast organisasjon	1 (100%)
71) Spangereid	1249	2 (0,2%)	Gruppe	0 (0,0%)
72) Austre Moland	1359	2 (0,1%)	Uten fast organisasjon	1 (50,0%)
73) Fedal	723	1 (0,1%)	Gruppe	0 (0,0%)
74) Hægebostad	1045	1 (0,1%)	Gruppe	0 (0,0%)
75) Kvås	584	0 (0,0%)	Uten fast organisasjon	0 (0,0%)
76) Herad	619	0 (0,0%)	Uten fast organisasjon	0 (0,0%)
77) Konsmo	986	0 (0,0%)	Uten fast organisasjon	0 (0,0%)
sum	167387	2270 (1,4%)		403 (17,7%)

